

KELAM İLMİ AÇISINDAN EGOİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Namık ONSEKİZO.

Enstitü Ana Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: KELAM

Bu tez 16/09/2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Yrd.Doç Ramazan BİÇER

Jüri Üyesi
Yrd.Doç Süleyman AKKUŞ

Jüri Üyesi
Yrd.Doç A.Faruk KILIÇ

ÖNSÖZ

İnsan, kâinatta kendisine has, üstün bir mevkiî sahibi kılınmıştır. Özellikleri ve kabiliyetleri bakımından hiçbir varlık türü ile kıyaslanamayacak durumdaki insan, yaratılanlar üzerinde gücü ve kabiliyeti nisbetinde tasarrufa yetkili kılınmıştır. Tüm varlıklar bir yana, insan, yapıp ettiklerinden sorumludur. İnsan akıl, fikir, şuur, idrâk, irâde ve kalp sahibidir ve kendisini hayra yönlendirmeye yükümlü olduğu gibi, şerden uzaklaştırmaya da yükümlü bulunmaktadır. İşte insanoglu bu özellikleriyle varlıklardan, yani dağlardan, taşlardan, yerlerden, göklerden ve hayvanlardan farklılık gösterir.

İnsan fiil ve fikirlerini nefsinde ve vicdanında daima tartar. Buradan hükümler çıkarır, kararlar verir. Bu kararların ölçüsünde ve takdirinde rol oynayan sebepler bir menfaat hatırı olabileceği gibi, sırf bir inancın veya ideal gayenin rızasına ermek de olabilir. Burada insan benliği ve benlikte yerleşmiş insan şahsiyeti önemlidir. Hürriyetlerimizi güzel kullanma ilmi olan ahlak insan benliği ve kişiliği ile bu açıdan ilgilidir. Bu noktada insan benliğinin değerlendirilmesi ve kullanılması problemi karşımıza çıkacaktır.

Çalışmamız giriş kısmından sonra dört bölümden oluşmaktadır. Konumuz açısından insana verilen değeri, ile onun psikolojik ve sosyolojik yönünün üzerinde durduk. Araştırmamızda, islami kaynakların yanında psikoloji ve sosyoloji ile alakalı kaynaklardan da imkan ölçüsünde yararlandık. Bunlara ilaveten batı literatüründe benlik üzerine çalışmalar yapmış olan Freud'a değinerek onun id, ego, süper ego ve benlik anlayışını inceledik. Çalışmamızı kişilik ve dini bakış açısından değerlendirerek, kelim açısından ego ve egoizm üzerinde yoğunlaştık. İnsanın kendini tanıması açısından egoizm'in önemini belirterek insan davranışları üzerinde inancın etkisini, imanın önemini belirttik. Ayrıca egoizme sebep olan davranışları ve bu davranışların giderilmesinde dinimizin getirdiği önerileri açıkladık. Çalışmamızı genel bir değerlendirme ile tamamladık.

Bu araştırmanın yürütülmesinde ufuk açıcı fikirleri, tavsiye ve eleştirileriyle bana yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Hüdaverdi Adam'a, Yrd. Doç. Ramazan Biçer'e, Yrd. Doç. Ahmet Faruk Kılıç'a, Yrd. Doç. Süleyman Akkuş'a ve Dr. Halil İbrahim Bulut'a teşekkür etmeyi vicdani borç bilirim. Araştırma esnasında her türlü sıkıntıma sabırla katlanan eşime de teşekkürlerimi sunarım. Bütün şükran ve minnetler evrenin yegane yaratıcısı ve sahibi olan Yüce Allah'adır

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
GİRİŞ	1
1. KELAMA GÖRE İNSAN VE İNSANIN MAHIYETİ	4
1.1. İnsanın Mahiyeti.....	4
1.2. İnsanın değeri.....	4
1.3. İnsanın Yapısı.....	7
1.4. İnsanın Psikolojik Yönü	9
1.5. İnsanın Sosyal yönü.....	11
2. PSİKOLOJİK AÇIDAN KİŞİLİK VE EGOİZM	14
2.1. Kişiliğin Tanımı	14
2.1.1. Karakter	16
2.1.2. Mizaç	17
2.1.3. Benlik	18
2.2. İnsan ve Kişiliği Açısından Sigmund Freud ve Kişilik Modeli	19
2.2.1. Freud'da Kişiliğin Üç Temel Birimi	20
2.2.1.1. İd	20
2.2.1.2. Ego	21
2.2.1.3. Süper Ego	23
2.3. Freud'un Benlik Anlayışı.....	25
2.4. Freud'un Dine Bakışı ve İnsan Davramışlarının Sıfılandırılması	26
2.5. Freud Din Düşüncesine Yöneltilen Eleştiriler	28
3.KELAMA GÖRE KİŞİLİK VE EGOİZM	30
3.1. Sorumluluk Duygusu ve Ego	32
3.2. Sorumluluk Duygusunun gelişim süreci.....	34
3.3. Kelama Göre Ene ve Egoizm.....	36
3.3.1. Nefis ve Benlik	39
3.3.2. Egoizm.....	43

3.4. Egoizme sebep olan durumlar.....	51
3.4.1. Nefis ve Şeytana Bağlanma.....	51
3.4.2. Nefsani Hayata yönlendiren Unsurların Çoğalması	55
3.4.3. Güç ve Mala Düşkünlük	57
3.4.4. Makam, Mevki, İtibar	60
3.4.5. Kibir	63
3.4.6. Cimrilik	67
3.4.7. Ölümsüzlük Arzusu	69
3.4.8. Nankörlük.....	71
3.4.9. Şüphencilik.....	72
3.4.10. Basiretsizlik ve Kalp Hastalığı	73
4. KELAMA GÖRE EGOİZMDEN KURTULUŞ YOLLARI	75
4.1. İnsanın Kendini Tanıması	75
4.2. İmanın Güçlenmesi.....	80
4.3. Dini Pratiklerin Uygulanması	82
4.4. İsar	83
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	90
KAYNAKLAR.....	94
ÖZGEÇMİŞ.....	107

KISALTMALAR

- a.e** : Aynı eser
- a.g.e** : Adı geçen eser
- a.g.m** : adı geçen makale
- a.s** : Aleyhisselam
- Bkz** : Bakınız
- A.Ü.İ.F** : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- A.Ü.S.B.F**: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- T.D.V** :Türkiye Diyanet Vakfı
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- D.E.İ.F** :Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi
- İA** :İslam Ansiklopedisi
- İFAV** :Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Çev** : Çeviren
- Trc** : Tercüme
- Hız** :Hazreti
- (s.a.v.)** : Sallallahü aleyhi vesellem
- Yay** : Yayınları
- s** : Sayfa
- sy** :.sayı
- c** : Cilt
- b.** : Bin

ÖZET

Anahtar kelimeler: Freud, Kişilik, Egoizm, Benlik

İnsanı, akıl, düşünce, irade ve azmiyle en güzel şekilde yaratmış olan Allah, onu yeryüzünde kendi temsilcisi olarak görevlendirmiş; yer, gök ve bunlar arasında ki her şeyi onun emrine vermiştir. Hatta insanların kendini tanıyabilmesi için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bu sayede insan, varlığının hakikatini ve kendi varlık sebebini anlayabilmiştir.

Konumuzun insanın psikolojik, sosyal ve dini yönünü ilgilendirdiği için araştırmamızda, islami kaynakların yanında psikoloji ve sosyoloji ile ilgili kaynaklardan da imkan ölçüsünde yararlandık

Çalışmamız giriş kısmından sonra dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda önce insan ve mahiyeti hakkında bilgi verdik. Konumuz açısından insana verilen değeri ile onun psikolojik ve sosyolojik yönünün üzerinde durduk. Bu bağlamda insanın kişiliğinde bulunan karakter, mizaç, benlik kavramlarını değerlendirdik. Bunlara ilaveten batı literatüründe benlik üzerine çalışmalar yapmış olan Freud'a değinerek, onun id, ego, süper ego ve benlik anlayışını inceledik.

Çalışmamızı kişilik ve dini bakış açısından değerlendirerek, kelam açısından ego ve egoizm üzerinde yoğunlaştık. İnsanın kendini tanıması açısından egoizm'in önemini belirterek insan davranışları üzerinde inancın etkisini, imanın önemini belirttik. Ayrıca egoizme sebep olan davranışları ve bu davranışların giderilmesinde kelama göre egoizmden kurtuluş yollarını çalışmamızda belirttik. Çalışmamızı genel bir değerlendirme ile sonuç ve önerilerimizi belirterek tamamladık.

SUMMARY

Keywords: Freud, Personality, Egoism, Self –Respect

God who created human beings with mind, thought, volition and determination, charged them as own agent in the earth, put order everything between the earth and the sky. Also god consigned religious books and prophets for recognizing them selves. For that reason human beings understood the reality of existence and the cause of existence

We used psychological and social sources instead of islamic sources because our subject concerns psychological, social and religious side of human beings.

After introduction part, our study has four main part. Firstly, we give on information about human and the nature of human in our study. At the point of subject, we focus on the value of human with regard to psychological and sociological way. In this respect, we evaluate the character, temperament and personality in human's personality, moreover, Freud's studies, which are id, ego, superego and personality, are examined in the west literature.

Our study focus on ego and egoism with regard to word by evaluating personality and religion. This study shows the importance of the egoism to recognise people's ownself. And the importance of the faith and the effect of the belief on the human behaviour. Also, our study states the cause of the behaviour at the egoism and the ways to escape these behaviours according to word. This study is completed by stating general view, conclusion and suggestions.

GİRİŞ

İnsan; uçsuz bucaksız uzayın derinliklerinde küçük bir gezegende, cismiyle ve maddesiyle fiziki anlamda küçük varlıktır. Fakat ruhuyla, manasıyla yeryüzünün bir temsilcisi konumundadır. Göklerin, yerin dağların yüklenmekten kaçındıkları “emanet-i kübra'nın” taşıyıcısıdır.

Çalışmanın amacı: İnsan denilen varlık iki boyuttan oluşmaktadır.İnsanın maddi ve manevi boyutu bulunmaktadır.Maddi boyut söz konusu olduğunda onun fiziki özellikleri akla gelmektedir.Aslında o ,bir yönüyle varlığın parçasıdır ve ondan çok da farklı değildir.Bütün canlılarda nerede ise aynı özellikler vardır Fakat insanı diğer canlılardan ayırt eden ve ona önem kazandıran asıl boyut maddenin ötesindeki manevi boyutudur.

İnsanı diğer canlılardan üstün kılan en büyük özellik akıl ve irade sahibi olmasıdır. İnsanın dışında hiçbir canlıda bu iki özellik birlikte bulunmamaktadır. Meleklerde akıl vardır, fakat irade kabiliyeti mevcut değildir. Bu sebeple kendi görev ve faaliyetlerini yerine getirirler. Bunun dışına çıkamazlar. Bu iki canlının dışında kalan diğer canlılarda ise ne akıl ne de irade kabiliyeti vardır. Onlar sevki tabii (içgüdü) denilen bir duyguya sahiptirler. İnsanın akıl ve iradeye sahip olması ona bir takım üstün özellikler verirken bazı sorumluluklarda yüklemektedir.İlahi ve beşeri hukuk sistemleri bu sorumlulukları ortaya koymayı hedeflemiştir.Dünyanın yaşanabilir mekan olması için insanın belli kurallara uyması gereklidir.

İnsanın kendisine verilen değeri hak edip sürdürebilmesi ,onun ortaya koyacağı davranışlara bağlıdır.İnsan kendi kendine yeterli olmayan toplumsal bir varlıktır.onun sosyal bir varlık olması kişisel özellikleri ve istekleriyle çevresindeki insanların benzer özellikleriyle denge kurabilmesi gerekir.Birlik ve hoşgörüye dayalı bir ilişki için bu arasındaki denge tutturulmalıdır.Bunun temini için ilahi kaynağın emir ve tavsiyeleri yanında bunları destekler mahiyette beşer aklının mahsülü ahlaki ilkeler mevcuttur. İşte bu çalışmada biz insan denilen bu varlığın bir özelliği üzerinde duracağız.

Çalışmanın önemi: Yaratılışı gereği medeni olan insan, toplu halde yaşama alışkanlığına sahiptir. Hiçbir fert maddi ve manevi ihtiyaçlarını yalnız başına temin edemediği gibi, insani karakterini kazanabilmesi için kendisini bünyesinde geliştirebileceği bir cemiyete muhtaçtır. İnsanın ruhi hayat ve saadeti kadar maddi refah ve huzuru da teneffüs ettiği hava kadar, etrafını çevreleyen sosyal yapıdan kaynaklanır. İnsan bu sosyal yapı içinde beşeri karakterini kazanmaya çalışırken ona ve onun içinde yer alan kendisi gibi daha başka kişilere karşı vazifelerinin yanında bir takım haklara da sahiptir. Herkesin vazifesini bilip hakkına razı olması ve yerine getirmesi, bu hususların cemiyet için son derece hayati önem taşıdığına dair sağlam ve kati bir inancın olmasına bağlıdır. Bir başka ifade ile vazife ile hakkın kudsîyetine inanılması icap eder. Çünkü insan, çoğu kere nefsi arzu ve düşüncelerinin esiri olarak şahsi menfaatinden başkasını dikkate almayabilir.¹

Yaşadığımız şu alemde her insan farklı bir fizyonomiye ve farklı bir ruh dünyasına sahiptir. Her insan tek başına müstakil bir âlemdir desek herhalde mübalağa yapmamış oluruz.²

Çalışmanın metodolojisi: İslam düşünce tarihinde özellikle kelim ekollerinde ene hakkındaki açıklamalar incelendiğinde, enenin nasılığı ve mahiyetine dair insanın psikolojik yapısını da gözeterek, çok yönlü detaylı izahlara yer verilmediği tesbit edilmektedir. Buna rağmen kelam ilminde ene hakkında yapılan açıklamaların bizi önemli değerlendirmelere ulaştıran verdiğini de belirtmek gerekir. Zaten kelam ekolleri eserleri içersinde ene'yi ele alan kısımlar, kitapların bütünlüğü içersinde çok sınırlı alana tekabül etmektedirler. Bu çerçevede enenin ve enaniyetin tanımı yapılmış ve yoğunluk olarak iman – amel ilişkisi üzerinde durulmuştur. Araştırmamız insanın psikolojik, sosyal ve dini yönünü ilgilendirdiği için, islami kaynakların yanında psikoloji ile ilgili eserler başta olmak üzere sosyoloji ile alakalı kaynaklardan da imkan ölçüsünde faydalanılmıştır. Genel bir prensip olarak komuların işlenişinde kur'anı kerim' in açıklamaları göz önünde bulundurulmuştur. Neticede egoizmin mahiyetinin değişik açılardan tahlil edilmediği onun yapısını çözümlenmeye yönelik yapılanmaya kapsamlı cevap verilmediği açıktır. Halbuki insan hayatı üzerine önemli tesirleri olan

¹ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, Ankara 1998, s. 1,

enenin bütün yönleri ile birlikte ortaya konulması gerekir. Bu alışma tespit edilen bu eksikliği gidermeye yönelik bir adım olarak nitelendirilebilir.

² Eren, řadi, Kuran ve Toplum, İstanbul 1998, s. 11

I. KELAMA GÖRE İNSAN VE İNSANIN MAHİYETİ

1.1.İnsanın mahiyeti

İnsan ve kâinat üzerinde bir inceleme yapan her aklın, karşısına çıkacak ilk şey insanın ne olduğu, nereden geldiği ve nereye gideceği sorusu olacaktır. İnsanlığın bu zor sırrını açıklayıp, ikna edici cevap getiren yegane kaynak Kur'an-ı kerimdir.

Kur'an-ı kerim, insanı, gözlenmesi, incelenmesi gereken odak noktalarından biri olarak tanıtmakta; Allah'ın varlığının belgelerini dış dünyada gösterdiği gibi bizzat insanın kendisinde de gösterdiğini haber vermektedir.³

İnsan nedir? Nasıl bir yaratıktır? Gücü nedir? Gücün sınırı nedir?Fizyolojik ve psikolojik olarak nasıl bir yapıya sahiptir? Olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Bütün bu soruların amacı, insanı keşfetmeye yöneliktir. Çünkü insan kendini keşfettiği an,rabbini keşfedecektir.⁴ İnsanın kendini keşfetmesi ise kendine yönelmesi ile mümkündür. Nitekim Kur'an'ı kerimde :'İnsan neden yaratıldığına baksın '⁵ Zira kendisine çok iyi baktığı zaman ufku aydınlatacak pek çok bilgi ve belgeye ulaşacaktır.⁶ şeklinde buyurulmaktadır.

O, ilahi ruh ile can bulmuş mükemmel fizyonomisi, görme, işitme, hissetme, düşünme yeteneğiyle zekasıyla doğru ve yanlış birbirinden ayırt etme gücüne sahip mükemmel bir varlıktır.⁷ İslam insanı asıl mahluk olarak kabul etmiş,ona saygı göstermiştir.İnsan böylece yaratıklar arasında en yüce ve en şerefli bir varlık mertebesine ulaşmıştır.

1.2 İnsanın Değeri

İnsan, Allah'ın sonsuz olarak yaratmış olduğu feza içerisinde bir zerre durumundadır. Okyanus içerisinde bir damlanın yeri nedir? gibi bir soru ile karşılaştığımız zaman herhalde insanın da şu dünya içerisinde kaplamış olduğu alanı düşünebiliriz. Bu insanın

³ bkz. Fussilet 41/53

⁴ Acluni ,Keşfu'l- hafa,Beyrut 1351, II/343

⁵ bkz.Tarık 86/5

⁶bkz. Zariyat 50/20,21

⁷ Fethullah Han, Kur'an ve Kainat Ayetleri, çev:Safiye Gülen,s.143

dünyadaki maddi değeri ile alakalıdır. O'nun mânevi ciheti makamı ve gayesi ulvilğine işaret eden tartışma götürmez bir gerçektir.

Bu noktada Hz Ali'nin 'Ey insan küçük cüsse olduğunu sanıyorsun ama sende alemler gizlidir ' sözü dikkate değerdir.⁸

Dünyaya başıboş olarak gelmeyen ve Allah'ın bir imtihanına konu olan insan, kâinata kendisine has, üstün bir mevki sahibi kılınmıştır. O'nun bu üstünlüğü maddi ve mânevi özelliklerinden gelmektedir. Özellikleri ve kabiliyeti bakımından hiçbir varlık türü ile kıyaslanamayacak durumdaki insan, varlık âleminde her şeyi idare ve düzenleme sorumluluğu altındadır, Yaratılanlar üzerinde gücü ve kabiliyeti nisbetinde de tasarrufa yetkili kılınmıştır. Kâinatın nizamı ve yapısı ile insan arasında da bir benzerlik vardır. Kâinataki muntazam işleyiş ve insan vücudundaki kâinat nizamına eş değerdeki mükemmellik Allah' (c.c.)'in varlık ve birliğine de delil olmaktadır. Meselâ insanın alyuvarlarındaki demirin yapısı ile dev kürelerdeki demirin yapısı arasında fark yoktur. İnsan -diğer varlıklara göre- Allah'ın zarif bir sanatının mahsülüdür, yaradılışı tesadüfi değildir. Yukarıda da sayılan üstün vâsıfları maddi ve mânevi yapısı ile "İnsan mükemmel bir varlıktır."

İnsan yaratıcısına karşı mesuliyetini idrak ederek yaşamak zorundadır. Gerçi insan fizyolojik olarak da mükemmel bir bünyeye sahiptir. Fakat insanı orijinal yapan yönü ise onun mânevi bir sentezin neticesi olmasıdır . Öyle bir manevi duygu ki insanı yeryüzünün halifesi yapan bir hususiyetidir.⁹

Yüce Allah, insana değer vermiş, onu yeryüzünün halifeliğini vermiştir."Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir."¹⁰ ayetiyle Yüce Allah, insanları yeryüzünün halifeleri kıldığını, dünyada verdiği nimetleri, yerine harcayıp harcamadığını denemek için insanları bazı hususlarda birbirinden üstün kıldığını

⁸ Kutub, Muhammed, İslama göre insan psikolojisi, İstanbul 1979, çev: Akif Nur, s.9

⁹ Mürsel, Şafa-İslâmî Devlet-Felsefesi, İstanbul 1995, s.78

¹⁰ el- En'am 6/165

söylüyor ve Allah'ın, hesabı çabuk gören, çok bağışlayan, çok esirgeyen olduğunu vurguluyor¹¹.

Allah'ın halifesi kılınan insanlar, Allah adına yeryüzüne hakim olmakta, tasarruf etmektedir. İnsanın, Allah'ın halifesi kılınması, ona verilen değer ve şerefin göstergesidir.¹² Halifeliğin insana verilmesiyle yeryüzünde sahiplik edecek, yönetecek ve hükümleri uygulayacak olan görevlileri, sorumluları sizsiniz denilmiştir.¹³

Allah, Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"¹⁴, İlahi buyruğunun Adem'e takdir ettiği ve meleklere bile nasip etmediği bu yüksek makam ve şerefe, bundan böyle top yekün insanı tayin edip bu ağır sorumluluk ve emaneti insana verdi,¹⁵ buyurmaktadır. Ayette geçen 'halife' kelimesi, Allah'ın ahkamıyla ahkamlanıp, vasıflarıyla vasıflanarak emirlerini yerine getirip, yaratılanları idare, işlerini tedbir, nizam ve intizamı zabt ve halkı ibadete davet eden kimse olarak açıklanmaktadır.¹⁶ Bundan anlaşılmaktadır ki, 'Bütün yaratıklar insana emanettir. İnsan Allah'ın vekili olarak onlardan sorumludur. Onları tanıyacak, kullanacak ve yüceltecektir.'¹⁷

İnsanı, kademeli varlık piramidinin zirvesinde bulunan en mükemmel varlık olarak kabul eden İbni Bacce, onu evrenin küçük bir modeli, bir mikrokozmoz olarak tanıtmakta, onu evrenin bütün yönlerini çeşitli oranlarda içerdiğini söylemektedir.¹⁸ Aynı tesbitte bulunan İzutsu'ya göre de her şeyin yaratana Allah'tır. İnsan ise Allah'ın yarattığı varlıkların en önemlisidir. Kur'an insana ,yaratıkların en şerefli gözüyle bakmaktadır.¹⁹

¹¹ Ateş Süleyman .Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri , İstanbul 1998,3/269

¹² Ateş Süleyman .a.g.e.,3/270

¹³ Elmalı M.Hamdî Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul ts, 3/562

¹⁴el- Bakara;2/30

¹⁵ Elmalı M.Hamdî Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 3/562

¹⁶ Eraydın ,Selçuk,Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları,s.49

¹⁷ Bilgin ,Beyza,Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,Ankara 1990, s.7

¹⁸ Aydınlı Yaşar,İbni Baccenin İnsan Görüşü, s.56,65

¹⁹ İzutsu,Toshiko,Kur'an da Allah ve İnsan ,çev:Süleyman Ateş,İstanbul 1990,s.114

Şöyle diyebiliriz ki :İnsan, aklıyla, diliyle, düşüncesiyle, irade ve azmiyle en güzel şekilde yaratmış olan Allah, onu yeryüzünde kendi temsilcisi olarak görevlendirmiş;yer ve gök ve bunlara arasında ki her şeyi onun emrine vermiş, bunlarla da yetinmeyip,insanın bu yolda başarılı olabilmesi için ona, yine insanlar arasından seçtiği peygamberler ve o peygamberin getirdiği kitaplarla yardım etmiştir.Onlar sayesinde ki insan , varlığın gerçek sebebini anlamıştır.

1.3 İnsanın Yapısı

İnsan yüce bir yaratılışa sahiptir. Çünkü insanda kendi özel nitelikleri ve yetenekleri ile birlikte elementsel,bitkisel ,hayvani yönler de vardır.²⁰ İnsan kendi özel niteliklerinden uzaklaştığı zaman, hayvani nitelikler kendisinde ağır bastığı vakit fitratından uzaklaşır;’ahsen-i takvim’ mertebesinden ‘esfel-i safilin ‘mertebesine düşebilir. O halde insan itaat ve isyan gibi iki farklı ve zıt imkana sahiptir.Bu iki imkandan hangisini dilerse onu seçer.²¹

Kreschensteiner’e göre de insanda iki zıt kutup bulunmaktadır.Bunlar ‘manevi ben ‘ve ‘hayvani ben’dir. Ona göre bu iki ben devamlı mücadele halindedir.Bu mücadelede başarılı olmanın yolu insanın kendisini tanımasına bağlıdır.²²

İslami anlayışta nefsin iki cephesi vardır.Bunlar dan biri nefsin kendisinin altındaki hayvani taraf,diğeri de üstündeki ulvi taraftır.İnsan kendisindeki hayvani güçleri geliştirirse ,ulvi tarafa yabancılaştırır.Ulvi tarafa yönelir,sahsiyetini yüceltirse, ulvi alemin nitelikleriyle bezenir²³ Şu ayetlerde nefsin iki cephesine işaret edilmektedir;’Nefse ve onu düzenleyen ,sonrada itaati ve isyanı öğretilene andolsun.’²⁴’Biz insanı en güzel şekilde yarattık.Sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık.’²⁵Ayette geçen ‘ahseni takvim’ ifadesi müfessirler tarafından değişik şekilde ele alınmıştır.Elmalı,bu görüşleri sıraladıktan sonra ;’takvim’ kelimesini

²⁰ Aydınlı ,Yaşar,İbni Baccenin İnsan Görüşü, s.66

²¹ Kutub,Muhammed, İslama göre insan psikolojisi çev:Akif Nur s.264

²² G.Kreschensteiner,Karakter Kavramı ve Terbiyesi,çev:H.Fikret Kanad,İstanbul1997, s 121,122

²³ Çamdibi,Hasan Mahmut,Din Eğitiminin Temel Meseleleri,İstanbul 1994,s.50

²⁴ eş- Şems 91/7,8

²⁵ et- Tin 95/4,5

daha geniş anlamda ele almış,insan için güzel olan her şeyi bu manaya dahil etmiştir.Bununla birlikte 'ahseni takvim'i şekil ve suretten ziyade insanın duygusunda özellikle güzellik denilen manayı anlaması ve buradan güzeller güzeli 'ahsenul halikin'i ve O'nun hüsni mutlakla en güzel olan sıfatı kemali tanıyıp,O'nun ahlakıyla ahlaklanmakta aramıştır.Ona göre insan doğarken bu kemale sahip olmak değil,bu kıvama ,bu kemale ve bu güzelliğe kabiliyeti olmak manasında 'ahseni takvim' üzere yaratılmıştır.²⁶

Ülken'e göre,Kur'an'ın insan anlayışı ne onun kötü bir mayadan yaratıldığı ,bundan dolayı asla düzelemeyeceği ,ne de aslında iyi olduğu ve sathi olarak bozulduğu esasına dayanmaktadır.Kur'an' a göre insan iyi ve kötü olarak iki cevhere sahiptir.Başka bir ifadeyle insanda potansiyel olarak iyi ve kötü olma potansiyeli vardır.Madde ve beden olmak haysiyetiyle kötülük yapmaya ,ruh olmak hasebiyle de iyilik yapmaya müsait varlıktır.²⁷

Kur'an'ın ifadesiyle insan, nankör, hürsına düşkün, sabır ve tahammül bakımından zayıf bir varlıktır.Nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirip yan çizer, ona bir da- zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer."²⁸ Bu ayette "İnsanın her fırsatta anlatılan zayıf tarafı haber verilmektedir: Allah'ın nimetlerine erer, bolluk ve feraha kavuşursa böbürlenir, Allah'a kulluğa yanaşmaz. Darlık içine düşerse umutsuzlaşır. Bollukta kibirli, darlıkta umutsuzdur. Her İki huy da inanmış insana yakışmaz. Mü'min her halde Allah'a dayanmalı, bollukta şükür, darlıkta sabretmeli, umudunu yitirmemelidir."²⁹ "Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O' ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, (yine eski halinize) dönersiniz. İnsanoğlu çok nankördür. O'nun, sizi kara tarafında yerin dibine geçilmeyeceğinden, yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. Yahut O'nun, sizi bir kez daha oraya (denize) gönderip üzerinize bir kasırga yollayarak, inkâr etmiş olmanız sebebiyle sizi boğmayacağından emin misiniz? Sonra, bundan dolayı kendinize (intikamınızı almak

²⁶ Elmalı,Muhammed Hamdi Yazır,Hak Dini ve Kur'an Dili 9/313

²⁷ Ülken, Hilmi Ziya,İslam Düşüncesine Giriş,İstanbul 1943,s.49

²⁸ el-isra ,17/83

²⁹ Ateş,Süleyman ,a.g.e 5/244

için) bizi arayıp soracak bir destekçi de bulamazsınız."³⁰ İnsan, bu ayette de açıklandığı gibi sıkıntıdan kurtulunca nankörlüğe geri döner.

Aynı zamanda insan hırsına düşkün bir varlıktır. "Derileri kavurup soyar. Yüz çevirip geri döneni, (kendine) çağırır! (Servet) toplayıp yığan kimseyi!. Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir."³¹ İnsan bir servete, bir sıhate, bir makama konduğu zaman hırsından, kıskançlığından hiçbir şey vermek istemez, ağladığı günü derhal unuttur.³²

"Allah, din hususundaki ağır teklifleri sizden hafifletmek istiyor. Çünkü insan sabır ve tahammül bakımından zayıf yaratılmıştır."³³ İnsanlar, zannettikleri gibi kuvvetli bir yaratık değildirler. Şiddete dayanamazlar, hafifletmeye muhtaçtırlar ve İslam dini, onlara bu hafifliği bağışlamak için gelmiştir.³⁴

Bu yazılanlardan şu sonuca varabiliriz; İnsan tabiatında üstün ve aşağı iki prensip devamlı çatışma halindedir. Onun ulviliği kadar aczinin de buradan kaynaklandığı söylenebilir.³⁵ Öyle insanlar vardır ki ,ruhunun yücelmesiyle ulviyet kazanmakta; öyleleri de vardır ki ,bedenin süfli arzularına yenik düşerek alçalmaktadır. Sonuç olarak, insan hem en üst mertebeye çıkabilecek güçte ,hem alt tabakalara düşebilecek yapıdadır.

1.4 İnsanın Psikolojik Yönü

Kur'an-ı Kerim ayetlerine bakıldığı zaman insanın umumiyetle durumlarına göre değişen şu psikolojik vasıflarını tesbit etmek mümkündür.

Refah ve bolluk halinde inkarcılığa düşer³⁶, sıkıntı halinde Allah'a yönelir³⁷, nimet ve bolluk zamanında yüz çevirir³⁸, nimetin gitmesi halinde ümitsiz ve nankör kesilir³⁹,

³⁰ İsra ,17/67-69

³¹ el-me'aric,70/16-21

³² Elmalı M.Hamdi Yazır, a.g.e .,8/339

³³ en-nisa ,4/28

³⁴ Elmalı M.Hamdi Yazır, a.g.e .,2/547

³⁵ Ülken ,Hilmi Ziya,İslam Düşüncesine Giriş,s.58

³⁶ Yunus 10/21

darlıkta yalvarır, refahta hiçbir şey olmamış gibi davranır⁴⁰, rahmet ve nimete kavuşunca sevinir, başına bir kötülük gelince ümidini kaybeder.⁴¹ Sıkışınca Allah'a yalvarır, kurtulunca sapıtıp eş koşar⁴². Nimetlere şükretmez,⁴³ tehlikeden kurtulunca taşkınlık eder,⁴⁴ iyilik gelince yatıştır, belâ gelince döner.⁴⁵ Fenalık gelince feryad eder. İyilikte cimrileşir.⁴⁶ İyilik ve hayrın çabucak gelmesini isteyip, acelecidir.⁴⁷ Dünyaya aşırı sevgi besleyip, bazıları sadece onu tercih eder.⁴⁸ Uzun ömürlü olmak ister.⁴⁹ Kadın, çocuk, altın, gümüş, at, deve ve ekine karşı aşırı ihtiras sahibidir.⁵⁰

Ayrıca sosyal hayatta bozgunculuk yapan, iki yüzlülük eden, gününü gün etmeye çalışan, olaylardan ibret ve netice çıkaramayıp, hayvan seviyesinde olan, sağır, dilsiz, kör olup bu yüzden doğru yola dönemeyen, akıl edemeyen, yalan söyleyen, inanmadıkları halde inandıklarını söyleyen, ahlaken düşük insanlara işaret edilir.

Kur'an'a göre yine bir takım insanlar delili veya aydınlatıcı bir bilgisi olmadığı, din hakkında bir şey bilmediği halde yalanla Allah yolundan saptırmaya çalışır, bu yolda gayret sarfeder, Allah yolunu alaya alır, Allah'a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder, dini yalanlar, Allah'ın ahdini bozarlar.

Kur'an'da insanların iyi ve kötü vasıflarına işaret edildiği gibi, ideal insanın psikolojik vasıflarını da görmek mümkündür.

Allah'a inanan, Allah'tan en çok korkan, Allah'ın azabından hiçbir zaman emin olmayan, Allah'ın rızasını kazanmaya çalışan, sabreden, sabrı tavsiye eden, bollukta ve darlıkta da sarfeden, öfkelerini yenen ve insanların kusurlarını affeden, yeryüzünde

³⁷ ez- zümer 39/8

³⁸ el-isra 17/67

³⁹ Hud 11/9

⁴⁰ Yunus 10/12,Rum 30/33-34

⁴¹ er-rum 30/36

⁴² el-ankebut 29/56

⁴³ Secde 32/9

⁴⁴ Yunus 10/23

⁴⁵ el-hacc 22/11

⁴⁶ el-me'aric 70/19-21

⁴⁷ Yunus 10/11

⁴⁸ el-bakara 2/200

⁴⁹ el-Bakara 2/96

⁵⁰ Ali imran 3/14

gururlanmayarak mütevazî yürüyen, kötülükten sakınan, insanlar da ideal insan olarak kabul edilir.

Kur'an-ı Kerim insan psikolojisini ele alırken, insanın bir takım duyguları, eğilimleri, hayallerle dolu canlı bir iç aleminin varlığına işaret ederek, organizmalarının gerek kendi içlerinden, gerekse dış dünyadan gelen etkiler karşısında yaptıkları davranış içerisinde bulunduğunu, bu davranışlarının bir kısmı organizmasının içinden gelen ve onu faaliyete sevkeden fizyolojik sürükleyiciler, (açlık, susuzluk, cinsiyet) bir takım ihtiraslar (Çocuk, altın ve gümüş, ekine karşı) diğer bir kısmı ise sosyal kaynaklı psikolojik duygular, (birlikte yaşama, üstün olma, güven, korku, feragat, şefkat, merhamet, adalet, cömertlik, cimrilik, kıskançlık, kin ve nefret,) olduğunu belirtir.

Kur'an da insanların iyi ve kötü vasıfları böylece fertlerin bazen arzularına boyun eğdiğini, şımarıp gururlandığını, bazen ümitsizlenip sızlanarak dua ve niyazda bulunduğunu heva ve hevesinin, şehvet ve gadabının esiri olduğunu, bazen da egoizme düşüp cimrileştğini, kıskandığını, bazen cömertleşip şefkat, merhamet, adalet, feragat duygularıyla dolup taşığını haber verir. Kısaca insanın içine düştüğü zor durumlarda gösterdiği bu taşkın ve menfi tutumlarının disipline edilerek bu duyguların kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek sınırlar içinde tutulması gerektiğine dikkat çekilmiş ve bu durumun düzeltilmesinin ancak iyi bir eğitim ve kontrolle mümkün olacağı gerçeği vurgulanmıştır.

Diğer tarafta ideal insandaki müsbet tutum ve davranışların da aynı ölçüler içinde aşırılığa kaçmayacak derecede kontrol ve disipline edilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde bu durumun da iyi bir eğitimle kontrol edilebileceğine işaret edilmiştir. Hiçbir kimse "iyi bir insan olacağım" deyip otomatik olarak iyi bir insan olamaz. Bunun için mücadele etmesi şarttır.

1.5 İnsanın Sosyal Yönü

İnsanlar fert fert ayrı özelliklere sahip olmakla birlikte, sosyal bir varlık olarak birlikte yaşarlar. İnsanları psikolojik yönden incelerken iyi ve kötü karakterler üzerinde

durmuştuk. Aynı durum insanların sosyal ilişkileri içinde söz konusudur. Kur'an'ın öngördüğü insan, diğer insanlarla olan ilişkilerinde de belirli görevleri yerine getirmek zorundadır.

Sosyal yönden insan, yaratılan diğer canlılara hakim durumdadır. Çünkü insana imar etme, ıslah ve halifelik görevi verilmiştir. Bu görevleri yerine getirmeye çalışan insan özelliklere sahip olmak zorundadır. İşte böyle Müslüman olan bir insan toplumu ile olan ilişkilerinde şu değerleri yaşamaya çalışan kişidir. “Müslüman (iyi, övülen) insan, bütün insanlara karşı doğru sözlüdür. Hile yapmaz, aldatmaz, ihanet etmez, vadinden dönmez, çekememezlik yapmaz, sözünde durur, hayalidir, affedicidir, hoşgörülüdür, bağışlar, güler yüzlüdür, kimseye yük olmaz, yumuşak huyludur. Küfretmekten kötü ve çirkin sözleri söylemekten çekinir. Haksız yere kimseye fasık veya kafir diye iftira etmez. Kendini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokmaz. İnsanların gıybetinde bulunmaz ve aralarında kovuculuk yapmaz. Yalan söylemekten ve kötü zandan kaçır. Kendisine bir sır verildiğinde onu muhafaza eder yaymaz. Alçak gönüllüdür, kibirlenmez. Kimse ile alay etmez. Büyüğe saygı gösterir. İyi insanlarla beraber olur.. İnsanlara faydalı olmayı ve onlara zarar verecek şeyleri defetmeyi sever. Müslümanları barıştırmaya çalışır. Hastayı ziyaret eder, cenazede bulunur. İyiliğe karşı teşekkür eder. İnsanlarla bir arada yaşar ve onların ezasına katlanır. Gücü yettiğinde insanları sevindirmeye çalışır. İnsanlara hayrı gösterir. Her işte kolaylaştırmayı sever, zorlaştırmayı değil. Hükümünde adildir, zulmetmez; ikiyüzlülük, riyakarlık ve dalkavukluk yapmaz. Yaptığı şeylerle öğünmez. Doğrudur, şartlar ne olursa olsun şahsiyetini değiştirmez, renkten renge girmez. Adi işleri değil büyük işleri sever. Konuşurken kibirlenmez. Yüzünü kimseye asmaz. Cömerttir ve verdiği veya iyilik ettiği kimsenin yaptığı iyiliği başına kakmaz. Misafirperverdir. Misafirden sıkılmaz ve misafire elinden gelen ikramı yapar. Zorda olana kolaylık sağlar. İffetlidir dilenmez. Veren elin alan elden üstün olduğunu bilir. Sever ve sevilir. Yemek, içmek, selam, ziyaret vs. de islam adabına islam ölçülerine uyar

Kur'an-ı kerime baktığımızda: "Biz insanı hangi yöne isterse oraya çeviririz" ⁵¹ ve "Bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez" ⁵²Yine insanlar gereken gayreti gösterip bir işe koyulmadıkça (Allah onları başarıya ulaştırmaz) Kur'an her erkek ve kadının fert olarak ve her toplumunda toplum olarak sadece yaptıklarından sorumlu olduklarını sık sık ifade eder. Toplumda meydana gelen iyi veya kötü yoldaki bütün değişikliklerde ferd olarak insanın rolü oldukça büyüktür.bu anlamda Kur'an, tarihi insanın şekillendirdiği dolayısıyla sonuçlarına da toplum olarak yine insanın katlanacağı gerçeği üzerinde durur.

Çalışmamızda insanın mahiyeti ,onun yapısı hakkında bilgi verdik.Bireyin kendini yi tanıyabilmesi için kişiliğini(şahsiyetini) iyi bilmelidir.Konumuza insanın kişiliği hakkında bilgi vererek ,insanın kişiliğinin özü olan benlik (ego) konusuna daha geniş bakış açısından bakacağız.

⁵¹ Nisa, 4/115

2. PSİKOLOJİK AÇIDAN KİŞİLİK VE EGOİZM

2.1 Kişiliğin Tanımı

Kişilik kavramının genel çerçevesinin genişliği ve psikolojinin gelişimi boyunca etkisi olan yaklaşım ve akımların çokluğu, tek bir kişilik tanımında birleşmeyi zorlaştırdığından dolayı kişilik kavramına geniş açıdan bakacağız.

Geniş açıdan bakıldığında kişilik, ferdin pratik olarak bütün niteliklerini kapsar. Zira onun fiziki, zihni ve hissi yapısı, güdüleri, tecrübeleri, alışkanlıkları, çevresi, çevresinde kendisine açık olan imkanların hepsi ve bunların birbirlerine etkisi, organize olmuş bir sistem olarak ferdin kişiliğini etkiler. Kişilik yapısı olarak, ferdin davranışları, düşünceleri, duyguları, söyledikleri ve yaptıkları bu faktörlerden etkilenir.⁵³

Psikoloji açısından bakıldığında da psikologlar kişiliğin tam bir tanımı üzerinde uzlaşmamışlardır.⁵⁴ Kişilik teorilerinde de görüleceği üzere her bir yaklaşımın kişiliğe verdiği anlam bir diğerinden farklıdır.. Öte yandan kişilik, felsefe ve sosyolojinin de bir problem olarak ele alıp incelediği bir kavramdır. Çünkü insan kendisiyle, diğer insanlarla ve Tanrı'yla ilişki içindedir. Kişiliğinin oluşması ve gelişmesi için bunlarla ilişkide bulunması gereklidir. Bütünüyle hiçbirisinin dışında kalınamayacak olan bu psikolojik, sosyal ve metafizik çevreler göz önüne alındığında, kişilik kavramının da bu farklı düşünce disiplinleri tarafından ele alınması şaşırtıcı değildir.⁵⁵

Şahsiyet, Arapça "şahasa" fiilinden türemiş olup, bu fiil "yükselmek, görünmek, ortaya çıkmak, açıklamak" gibi anlamlara gelir. Şahıs kavramı İslâmiyetle zenginleşmiş ve açıklık kazanmıştır. Hz. Peygamber zamanından bu yana hem Kur'an'da ve hem de hadiste şahıs kavramı tek ve başkalaşmış, hukukun bir objesi, aynı zamanda manevi bir varlık, bilhassa kendi öz hayatına sahip, bağımsız bir sübje halinde, bir realite olarak

⁵² er-ra'd, 13/11

⁵³ Özgüven, İbrahim Ethem, Hacetepe Kişilik Envarteri El Kitabı, Ankara 1992, s.11

⁵⁴ Atkinson ve ark, Psikolojiye Giriş, çev: Kemal Atakay, Aysun Yavuz, İstanbul 1995, s..523

⁵⁵ Urhan, Veli, Kişiliğin Doğası, Kişiliklerin Karşılıklı İlişkileri, İstanbul 1998, s.9,10

ortaya çıkmıştır. Lahbabi'ye göre şahıs kelimesi batılı anlamdaşı olan person kelimesi gibi içe doğru ve dışa yayılarak tekamül etmiştir.⁵⁶

Kişiliği incelemek için, insanın ırsi iktidarlarını, yeteneklerini, öğrendiklerini ve öğrenme faktörlerinin ona özgü davranış biçimleri ile kendi karakteristiklerine nasıl nüfuz ettiğini görmek gerekir. Böylece her fert, ötekinden farklı, kararlı bir bütün oluşturur. Çünkü insan, temel insani nitelikleri diğer insanlarla paylaşmakla birlikte, her zaman için bir ferttir, herkesten farklı, tek ve biricik bir varlıktır. Parmak izleri nasıl başkalarınınkinden farklıysa, karakteri, mizacı, yetenekleri ve eğilimlerinden oluşan özel bir karışım olarak da başka insanlardan ayrılmaktadır. İnsani imkanlarını ancak kendi bireyselliğini geliştirerek gerçekleştirebilir.⁵⁷

Psikolojideki tanımlarına bakıldığında kişilik, “bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren kendine has, ahenkli bir bütün”,⁵⁸ “insanları birbirinden ayıran, her insanın kendine mahsus bedeni ve ruhi özelliklerinin ve diğer insanlara görünüşünün ve onlar karşısındaki davranışlarının bir bütün olarak değerlendirilişi”⁵⁹, diğer bir ifadeyle “beden özelliklerinin, davranış tarzlarının, kabiliyet ve istidatların, ihtiyaç, ilgi ve tavırların meydana getirdiği bir özellikler organizasyonudur.”⁶⁰ Bütün bu tanımlardan sonra denilebilir ki kişilik, “şahıs olarak insanın bütünlüğünü, bütün özelliklerini belirten bir kavram”⁶¹ olmaktadır.

Kişilik Kavramı karakter, mizaç, benlik kavramları ile birlikte ele alındığından bunlara değindikten sonra konumuz olan benlik meselesine geçeceğiz.

⁵⁶ Lahbabi, Aziz, İslam Şahsiyetçiliği, çev. İsmail Hakkı Akın, İstanbul 1972, s.21,22

⁵⁷ Fromm, Erich, Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme, çev. A. Yörükkan, s.31

⁵⁸ Munn, Psikoloji ve İnsan İntibakının Esasları, çev. Nahid Tendar , c.II, s.393; Kaya, Mevlüt, a.g.e, s.75

⁵⁹ Armaner, Neda, Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü, AÜİFD, XXI, s.143; Cüceloğlu, Doğan, İnsan Davranışı ve Psikolojinin Temel Kavramları, s.404

⁶⁰ Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, s.253

⁶¹ Firat, Erdoğan, Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu, s.250

2.1.1 Karakter

Karakter kelimesiyle kişinin ahlaki davranışlarının yönü ve tutarlığı anlaşılır. İnsanın içinde yaşadığı sosyal çevrenin ,kültürel değerlere yaptığı baskı sonucu oluşur.

Karakter, kişiliğin bir parçası, bir yönü, bir özelliğidir. Tutum ve davranışlardaki kararlılığı ve devamlılığı ifade eder. Kişilik, karakteri de içine alan ve bir insanın fiziki ve ruhi bütün niteliklerini içeren daha geniş kapsamlı bir kavramdır.⁶²

Karakter, “kişinin içinde yaşadığı toplumun ahlaki değer yargıları ve davranış tarzlarını kendine mal etme, benimseme sonucu ortaya çıkan yerleşik eğilim ve davranış özellikleri”⁶³ şeklinde tanımlanır.

Kişiliğin karakter yönü sosyal ortamda öğrenilir ve birtakım değer yargılarının benimsenmesiyle gelişir. Karakter özellikleri, insanlar arası ilişkilerde gösterilen tutum ve davranışa, onlar üzerinde bırakılan etki sonucuna göre tayin edilir. Dürüstlük, güvenilirlik, yiğitlik, adaletlilik, şeref ve haysiyetine düşkünlük ve cömertlik gibi birtakım ahlaki ve dini faziletler bu karakter özelliklerinin belirlenmesindeki en önemli ölçülerdir. Çünkü “temel dini davranış biçimi, karakter yapısının bir belirişi olarak da değerlendirilebilir. Kişi, yücelttiği değerlere bağlıdır ve davranışa yön veren, bu yüceltilen şeylerdir.”⁶⁴ Buradan hareketle karaktere ahlaki veya dini kişilik de denilebilir.⁶⁵

Fromm’a göre akıl ve vicdan ayrılmaz bir şekilde karaktere bağlıdır. Harhangi bir yıkıcı kuvvetin veya akıldışı tutkunun karaktere egemen olması, bunları etkiler ve fonksiyonlarını gerektiği şekilde yerine getiremez hale sokar. Kaldı ki akıl ve vicdan kişilik yapısı içerisinde yer alan kuvvetlerdir ve benlikten ayrı bir varlıkları yoktur. Dolayısıyla bir yapının her parçası gibi, bir bütün olarak yapı tarafından belirlenirler ve onlar da onu belirlerler.⁶⁶

⁶² Enç,Mithat,Ruh Sağlığı Bilgisi,s.32;Baymur,a.g.e.s.252

⁶³ Hökeleklı,Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi,s.185

⁶⁴ Fromm,Sahip Olmak ya da Olmak,s.192

⁶⁵ Peker,Hüseyin,Olumlu Şahsiyet Özellikleri,s.101

⁶⁶ Fromm,Erdem ve Mutluluk,s.265

Karakter özellikleri özel davranışların tesbitini sağlanamazlar ve bunları gerektirmezler. Bunlar daha çok davranış eğilimlerinin ve kabiliyetlerinin tesbitine yararlar. Birine ahlaki olarak duyarlı demek, onun daima duyarlı olduğunu söylemek değildir; duyarlı insanlar da zaman zaman katı ve hissiz olabilirler. Ahlaki olarak duyarlı dediğimizde, daha çok, onun çeşitli durumlarda genellikle duyarlılıkla hareket ettiğini söylemek istediğimiz anlaşılır.⁶⁷

Bir insanın davranışlarına göre onun ahlaklı ve karakterli hükmetmemiz yanlış olur.Hareketler,gerçek durumuzu her zama gösteremez.İnsanın ihtiyaçlarına uygun gelmeden oluşan,alışkanlıklar insanın hakiki karakterini ,yani insanın hakiki mahiyetini belirtmez.Sadece belli hareketleri izleyip,bir kişi hakkında hüküm verilmez.Ancak belli hareketlerin belli bir zaman gözlenmesi veya incelenmesiyle karakter hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

2.1.2 Mizaç

Mizaç daha genel olarak kişilik denilen şeylerin çoğunu içine alan kavramdır.Mutlu oluş,üzüntülü oluş,gergin oluş gibi durumları ifade eder.

Mizaç “iç ve dış uyarıcıların insanda yarattığı duyguların onu başkalarından ayırabilecek biçimde yerleşik hale gelmesi”dir. Mizaca insanın “yaratılışı” (fıtratı) da denebilir.⁶⁸

Mizaç kişiliğin duygusal yönüdür ve daha çok kalıtım ile belirlenir. Mizaç, kişinin içedönük-dışadönük, öfkeli, neşeli, sıkılgan gibi duygusal özellikleri ile ilgilidir.⁶⁹Mizaç insanın kişiliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

⁶⁷ La Folette,Hugh,Kişisel ilişkiler,çev:Ferma Lekesizalın,s.28,29

⁶⁸ Başaran ,a.g.e.s.156

⁶⁹ Özbaydar,Sabri ve Selma ;Güngör,Erol,Psikoloji ,s.148

2.1.3 Benlik

Psikolojide kişiliği nitelirmede en sık kullanılan kavram, “benlik” (self) kavramıdır, benlik, kişiliğin öznel (subjektif) yanısıdır ve kişiliğin özünü oluşturur. Kişinin psiko-sosyal gelişimi sırasında ve diğer insanlarla ilişkisi sonucu şekillenir⁷⁰. Benlik, “ferdin kendisine ilişkin olarak söyleyebilecekleri ve kendisi hakkında sahip olduğu inançların karmaşık ve dinamik bir sistemidir. Ferdin kendi kendine varsayıdığı kimliği, kendine ait tutum, duygu, algı, değer ve davranışlarına ilişkin görüşü”dür.⁷¹

Başka bir tanıma göre ruhsal etkinlikleri düzenleyen merkezdir.Freud’a mantık ve bilinci oluşturduktan sonra ,insanın dış dünya ve gerçekle olan ilişkilerini düzenler;İdden (altbenlik)gelen içgüdüsel dürtülerin dönüşüm sürecini denetler.⁷²

James’e göre benlik, kişisel duygulardan müteşekkildir ve düşünce sisteminin bir bölümünü oluşturur, yaşantılar yoluyla şekillenir, gelişir ve kendini zaman içerisinde düzenler. Düşüncenin her titreyişi, ister mevcut, ister geçmiş olsun, bilen ve hatırlayan bölünmez bir birliktir. Mevcut titreyişin geçici titreyişi, daha sonraki titreyişin de mevcut titreyişi tasarruf etmesi olayı “benlik” tir.⁷³

Jung’a göre benlik bütün kişiliğin merkezidir. Benlik son derece karmaşık bir yüceliktir, verilerin ve duyuların birikimi ve yoğunlaşmasıdır. “Kişiliğimizin bilincin dışında kalan, oluşmasını sürdüren bir yanı vardır; hiçbir zaman tam değildir, gelişiriz ve değişiriz. Gelecekteki kişiliğimiz çok önceden oradadır, ama karanlıklar içinde gizli bekler. Benlik, bir anlamda, film üzerinde ilerleyen bir yarıktır gibidir.”⁷⁴

Benliğin görevi, “gerçeği tanımak ve uyum sağlamak; çevreden gelen uyarıcıları algılamak, seçmek, saklamak, hatırlamak, düşünmek; kavramları değerlendirmek;

⁷⁰ Aslan ,Esra ,Benlik kavramı ve Bireyin Yaşamındaki Etkileri,MÜAEF,Eğitim Bilimleri Dergisi ,IV/7;Bilgin,Nuri,İnsan İlişkileri ve Kimlik,s.158

⁷¹ Baymur,a.g.e.s.267,Enç,Ruhbilim Terimleri Sözlüğü,s.36,Yörükoğlu ,Gençlik Çağı,s.89

⁷² Medicina Sağlık Ansiklopedisi,12/60

⁷³ İkbâl,Muhammed,İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu,çev:Ahmet Asrar,s.141,142

⁷⁴ Jung, Carl Gustav,Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi,çev:Engin Büyükinâl,s.82

karşılaşılan engellere çözüm yolu bulmak; geleceğe ilişkin tasarılar yapmak, savunma mekanizmaları geliştirmek”tir.

İnsan benliği üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır.Çalışmalarda özellikle insanı oluşturan iç güçler üzerinde fikir yürütmüşler ve insan davranışını açıklamak üzere önemli kuramlar geliştirmişlerdir.Kuram geliştirenlerin en önemlilerinden biri ve konumuzla irtibatlı olması açısından Sigmund Freud’dur. Çalışmamızın bu bölümünde onun kişilik modeli üzerinde duracağız.

2.2 İnsan ve Kişiliği açısından Sigmund Freud ve Kişilik Modeli

Freud, insan ruhunun o zamana kadar sanıldığı gibi baştanbaşa bilinçli olmadığını belirterek psikolojik araştırmalara yepyeni bir boyut kazandırmış bir kimsedir. Ona göre ruh dünyamızın büyük bir kısmı bilinçsizdir ve insan davranışlarının çoğu bu bilinçaltı tarafından yönetilmektedir.⁷⁵

Freud’un öğretisinin en özgün yönlerinden birini oluşturan ve aşağıda göreceğimiz gibi, kişiliğin üç temel biriminden biri olan id kavramı, tamamen bilinçsizdir, ego ve süper ego kavramlarının ise büyük bir kısmı yine bilinçaltında gizlenmektedir. Freud bilinçaltını “hakkında hiçbir şey bilmediğimiz, ama etkisine dayanarak varlığını kabul etme gereği duyduğumuz ruhsal bir süreç” olarak tanımlamaktadır.⁷⁶

Bilinçaltında gizlenen olayların çoğu bastırma yolu ile buraya itilmişlerdir. Freud unutulmuş bilinçaltına itilen olayların yeniden bilinç yüzeyine ulaştırılmaları için gösterilen çabanın büyük bir direnme ile karşılaştığını görmüştür. Hastalarını tedavi etme süreci içinde bilinçaltında gizlenen ve kişiyi rahatsız ederek ruh dengesini bozan bu tür olayları bulup ortaya çıkararak iyileşmeyi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.⁷⁷

⁷⁵ Özgü,Halis,Psikoloji Dünyasının Üç Büyüğü,Freud,Jung,Adler,s.27

⁷⁶ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:ŞelçakBudak,s. 101

⁷⁷ Özgü,a.g.e.s.15

2.2.1 Kişiliğin Üç Temel Birimi

Freud'a göre insan kişiliğinin üç temel birimi bulunmaktadır. Bunlar, id, ego ve süperegodur:

2.2.1.1 İd

Kalıtım yoluyla gelen iç güdüsel enerjilerin depolandığı ve tümüyle düzensiz bir yapı olan id,ego ve süper-egonun çalışması için gerekli olan gücü sağlar.Freud'a göre id, gerçek ruhsal varlıktır ve kişiliğin temel sistemidir.İd'de doyum ve haz ilkesi egemendir.⁷⁸

Freud nezninde kişiliğimizin karanlık ve erişilmez kısmını isimlendirir. Adeta; bir kaos, heyecanlarla dolu kaynayan bir kazan" hüviyetindedir. İçgüdülerden gelen enerjilerle doludur. Herhangi bir örgütlenmeye sahip olmadığı gibi, hiçbir ortak irade de meydana getirmemektedir. Sadece, haz ilkesine tabi olan içgüdüsel ihtiyaçların doyumunu için çalışmaktadır. İd içerisinde karşıt dürtüler, birbirine zarar vermeden yan yana var olurlar. Bu süreç içerisinde düşüncenin mantık yasaları geçerliliklerini yitirmişlerdir⁷⁹ ..

İd, insanların en kaba, en ilkel, kalıtımsal dürtü ve arzularını içerir. Bir anlamda İd, davranışlarımızın altında yatan psikolojik enerji kaynağıdır. Zevk ilkesine göre işlemekte ve bütün isteklerinin hiç geciktirilmeden yerine getirilmesini beklemektedir. İd, insanın hayat kaynağı, ona canlılığını veren ulu deniz olarak görülür. Değişmeyle veya eğitimle İd'in içgüdüsel özelliği kaybolmamaktadır. Kendi dışında hiçbir şeyin farkında olmayan İd için yasaların, kuralların, koşulların sözkonusu olması düşünülemez. İd, eğer davranışlarımızı yönlendiren yegane kişilik birimi olsaydı, insanoğlu hayvanlardan pek de farklı olmazdı. Günümüzde toplum hayatında tümüyle İd'in etkisiyle hareket eden bireyler, ya bir kavga sonucu öldürülürler yada hapishanelerde ömürlerini çürütürler. her şeyden bir tatmin fırsatı çıkaran İd, sabırsız,

⁷⁸ Freud,Psikanaliz üzerine ,çev:..Avni Öneş s.99

⁷⁹ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:Şelçuk Budak ,s.105

açgözlü, kıskanç ve bencil yapısı ile insan şahsiyeti üzerinde aktif bir rol oynamaktadır.⁸⁰

Kişiliğimizin öyle bir kısmı vardır ki bu kısım insanların en kaba, en ilkel, kalıtsal dürtü ve arzularını içerir. Bu dürtülerden ikisi, cinsiyet ve saldırganlık, diğerlerinden daha baskındır. İd, davranışlarımızın altında yatan psikolojik enerjinin kaynağıdır. İd, zevk ilkesine göre işler ve hiç geciktirilmeden bütün isteklerin yerine getirilmesini bekler. İdin isteklerinin doyurulmasına Freud birincil süreçler adını verir. Birincil süreçler baskın olduğu zaman, davranışı, bireyin düşünme ve akıl yürütme yönü değil, idin istekleri ve eğilimleri biçimlendirir.⁸¹

2.2.1.2 Ego

İd'in denetim altına almaya çalışan kişilik birimi olarak kabul edilir.⁸² Gerçek dünya ile İd arasında bir nevi aracı işlevini ifa eder. Ego, akılcı ve pratik olup, İd'le çelişki halinde olsa da esas görevinin, İd'in arzu giderici dürtülerini mümkün olduğu kadar yerine getirmek olduğunu bilmektedir. Bir anlamda ego, İd'in danışmanıdır, sürekli ona yol göstermektedir. Ego'nun görevi kendi içinde ve dışında uyum sağlamaktır. Yaşamın anlamını o bulur, kişiliğine ise dokundurtmaz. Bütünlüğünü korumak adına her türlü amansız savaşa girmeye hazırdır.⁸³ Ego, çevreden veya içimizden gelen, duygularımızla algıladığımız akımlarla beyne ulaşan duyguları birbiriyle karşılaştırarak bağdaştırır ve anlam verir.⁸⁴

Ego'nun akıl yürütme etkinliğinin, güçlü duygusal yüklerin yarattığı direnmenin üstesinden gelebilmesi için zamana ihtiyacı olabilmektedir.⁸⁵

Ego kişiliğin yürütme organıdır ve eyleme giden yolları denetimi altında bulundurmaktadır İdin libido denen biyolojik, hayvansal yaşam enerjisini dengeleyip,

⁸⁰ Topçu, Sedat, Freud Skolastiği'ne Takdim, s. XIII

⁸¹ Cüceloğlu, İnsan Davranışı, s. 407

⁸² Cüceloğlu, İnsan Davranışı, s. 408

⁸³ Cansever, Gökçe, İçimdeki Ben, s. 8; Freud, Kelime ve Septomlar ve Kaygı, çev: Ş. Budak, s. 250

⁸⁴ Cansever, Gökçe, İçimdeki Ben, s. 120

⁸⁵ Freud, Musa ve Tektanrıcılık, çev: Ş. Budak, s. 315

ortamın gereklerine uygun bir biçimde ifade etmesini bu kişilik birimi sağlar. İdin “hemen şimdi istiyorum” dediği şeye karşılık olarak “koşullar uygunsa sana istediğini verebilirim” der. Ego, akılcı ve pratiktir. İd ise mantığı hesaba katmaz, pratik değildir. Ego çoğu kez idle çelişki halinde olsa da, esas görevinin idin arzu ve dürtülerini mümkün olduğu kadar yerine getirmek olduğunu bilir ve hep o yönde çalışır. Ego öyle bir çözüm yolu bulma çabasıdadır ki, id kendi istediğini elde etsin, fakat toplumun da düzeni bozulmasın. Ego bir anlamda idin danışmanıdır, sürekli ona yol gösterir. Temel amacı ona hizmet etmektir, onu yüceltmek, eğitmek çabasında değildir. Herhangi bir ahlaksal tutumu yoktur.⁸⁶

Ego, ruhsal yapının tamamının duyu organı durumundadır. Dışarıdan gelen duyarılara olduğu kadar içeriden gelen duyarılara da açıktır. Ego, idin dış dünyaya yakın özel bir bölümüdür. Bu bölüm, dışarıya yakın oluşu nedeniyle değişikliğe uğrayan, bundan etkilenen, uyarıların alınmasına uyarlanan, uyarılara karşı koruyucu bir kalkan işlevi gören bir bölümdür ve küçük bir canlıyı çevreleyen kabuk tabakasıyla kıyaslanabilir.⁸⁷ Enerjisini İd’den alan Ego’nun, İd’le olan ilişkisini Freud, biniciyle at arasındaki ilişkiye benzetir. Lokomotif gücünü at sağlamakta, buna karşılık binici hedef belirleme ve güçlü hayvanın hareketini yönlendirme ayrıcalığına sahiptir. Fakat ego ile İd arasında sık sık bu ideale uymayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Ego, aynı anda üç acımasız efendiye birden hizmet etmekte, onların istek ve beklentilerini birbirleriyle uyumlu kılmak için canla başla çalışmaktadır. Bu üç buyurgan efendi, dış dünya, Süperego ve İd’dir. Ego üç buyurgan efendiye aynı anda hizmet ederken, yani üçüne de aynı anda boyun eğerken zorlandığı zaman “kaygı” ile tepki verir.

Aynı anda iki efendiye birden hizmet edemeyeceğimiz yolunda bir atasözü vardır. Zavallı egonun durumu daha da kötüdür. Aynı anda üç acımasız efendiye birden hizmet eder ve efendilerinin istek ve beklentilerini birbirine uyumlu kılmak için canla başla çalışır. Bu istekler her zaman farklı, çoğu kez de çelişkilidir. Bu durumda ego elbette sık sık başarısız olacaktır. Üç buyurgan efendisi dış dünya, süperego ve iddir. Egonun üçünü de aynı anda memnun etme –daha doğrusu üçüne de aynı anda boyun eğme- çabalarını görünce, bu egoyu somutlaştırdığımız ve ayrı bir organizma gibi

⁸⁶ Cüceloğlu, İnsan Davramışı s.407

düşündüğümüz için pişmanlık duymayız. Üç yandan zorlandığımı, üç ayrı tehlikeyle karşı karşıya olduğumu hisseder, fazla zorlandığı zaman da kaygıyla tepki verir.⁸⁸

2.2.1.3 Süper-ego

Freud, toplumun inandığı, “doğru” ve “yanlış” kararlarının kaynağını teşkil eden kısma süper-ego, yani üst-ben adını verir. İd ve ego gibi üst-ben’in büyük bir kısmı da bilinçaltındadır. Bir toplumun vicdanı, o toplumun bireylerinin üst ben’inde yer alır ve üst-ben bireyin davranışlarını sürekli süzgeçten geçirerek bireye “bu yaptığın doğru, aferin sana!” ya da “bu yaptığın yanlış, utan kendinden” mesajlarını verir. Ego, id ile üst-ben arasında bir nevi cambazdır. Hem idi memnun etmeye çalışır, hem de üst-ben tarafından azarlanmaktan kurtulmak ister.⁸⁹

Egonun dış dünya ve id açısından yaşadığı zorlukları dikkate almaksızın belli hareket standartları koyan, bu standartlara uymadığı zaman egoyu yoğun aşağılık ve suçluluk duygularıyla cezalandıran acımasız süperego, egonun attığı her adamı izler.⁹⁰

Freud başlangıçta saldırgan olan bir içgüdünün bastırılması ile bireyde vicdanın oluştuğunu ve daha sonra da buna benzer yeni bastırmalarla vicdanın güçlendiğini ileri sürer. Çocuğun çevresinde yer alan ve ona yapması ve yapmaması gereken şeyleri dikte eden otorite zamanla yerini çocuğun içindeki üst bene bırakır: “El kaldırılamayan otorite, özdeşleşme yoluyla içe alınarak üstben olur ve insanın çocukken ona karşı yönelmekten mutluluk duyacağı tüm saldırganlığın sahibi durumuna gelir.”⁹¹

Süper ego, bir başka ifade ile, “toplumun yasalarını kapsayan yapı”dır. Doğuştan var olmayan, ancak gelişmeyle beliren süper ego, “içimizdeki yargıç”tır. Yapılması ve yapılmaması gerekenleri bildirir. Güvensizlik, utanç, şüphe, suçluluk, kuşku gibi duygular Freud’a göre, süper egonun kınamalarıyla meydana gelmektedir.⁹²

⁸⁷ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:ŞelçukBudak,s.107

⁸⁸ Freud,a.g.c,çev:ŞelçukBudak,s.109

⁸⁹ Cüceloğlu ,İnsan Davranışı s.407

⁹⁰ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:ŞelçukBudak,s.110

⁹¹ Freud,Uygarlığın Huzursuzluğu,çev:Haluk Barışcan,s.84

⁹² Cansever,Gökçe,İçimizdeki Ben,s.8,Freud,Grup Psikolojisi ve Analizi,çev:Ş.Budak,s.161

Süper ego'nun yani vicdanın kökeni konusunda Freud, içimizdeki vicdanı, yıldızlı gökle birleştiren Kant'a göndermede bulunur. Yıldızlar gerçekten muhteşemdir, ama vicdan konusunda vicdan ya çok azdır, ya da anmaya değmeyecek kadar az gelişmiştir. Vicdan içimizdeki bir şey olsa bile, başından itibaren bu böyle değildir. Vicdan kadar içimizde egomuzdan bu derece düzenli ayrılan ve egomuzu kolayca kontrol altına alan başkaca bir şey yoktur. Hoşuma gideceğini düşündüğüm bir şey yapma eğilimi duyarım, ama vicdanım elvermediği için bunu yapmam. Ya da çok büyük bir haz beklentisi beni bir şey yapmaya ikna eder, ama vicdanımın sesi buna itiraz eder ve olaydan sonra bunaltıcı suçlamalarla beni cezalandırır ve pişmanlık duymama neden olur.⁹³

Freud'a göre suçluluk duygusunun iki kaynağı vardır. Bunlardan biri otorite diğeri ise üst-ben karşısında duyulan korkudur. Suçluluk duygusu, vicdan ve üst-ben kavramları birbirine çok yakın olan kavramlardır.

İd ile üst-ben arasındaki çatışma bireyin psikolojisinde kaygı olarak ortaya çıkabilir. Kaygı büyüyüp şiddetlendikçe ego onunla başa çıkabilmek için savunma mekanizmalarına başvurur. Savunma mekanizmaları, kaygı ile başa çıkabilmek için oluşturulmuş düşünce, tutum ve davranış biçimleridir.⁹⁴

Freud'un bilinçaltına büyük bir güç vermesi birçok yönlerden eleştirilmiştir. Fakat Freud bu konuda büyük ölçüde haklı da olabilir. Bilinçaltı bu kadar karmaşık bir yapıda olmasaydı, kişinin kendini tanıması daha kolay olurdu ve üzerinde bu kadar tartışılmazdı. İnsanın iç dünyasında bilinmeyen, karanlık yönler var ve bunlar insana bir şekilde etki etmektedirler. Hayatın sırrı da belki bu karanlık noktalarda gizlidir. Kur'an'da Allah Teala'nın "sizin gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı bilirim" mealindeki sık sık tekrarlanan ayetleri, bizdeki bu bilinçaltı kavramıyla örtüşebilir.

Ayrıca Allah Teala'nın Kur'an'da insanlara "cinsel organlarınızı koruyun" ifadesiyle vermiş olduğu emirler, bize insan hayatında cinselliğin önemli bir faktör oluşturduğunu ve bu konuya çok dikkat edilmesi gerektiğini gösterir. Freud da incelemelerinde bu

⁹³ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:ŞelçukBudak,s.90

⁹⁴ Cüceloğlu ,İnsan Davranışı s.410,411

konuya çok geniş yer vermiştir. Sosyal kontrol ve Allah Teala'nın bu emirleri insan için bu konuda bir "üst-ben" oluşturmaktadır.

2.3 Freud'un Benlik Anlayışı

Bizim için normalde kendilik duygusundan, kendi benimiz duygusundan daha sağlam hiçbir şey yoktur. Bu ben, kendi başına ayakta duran, bütüncül, diğer her şeyden kesin biçimde ayrılmış bir şey olarak görünür bize. Ancak bu görüntünün bir aldatmaca olduğunu, benin daha çok, içeriye doğru keskin bir sınır çizgisi olmaksızın id olarak tanımladığımız bilinçsiz bir ruhsal varlığa bağlanacak şekilde devam ettiğini ve bu ide adeta bir ön cephe görevi gördüğünü, benin id ile ilişkisi hakkında bize daha pek çok bilgi vermesini beklediğimiz psikanalitik araştırma sayesinde öğrendik. Ama "ben", en azından dışarıya karşı net ve keskin sınır çizgileri çeker gibidir. Ancak, her ne kadar alışlagelmedik olsa da hastalık olduğuna hükmedemeyeceğimiz bir durumda, benin bu tutumu değişir. Aşkın doruklarında ben ile nesne arasındaki sınır silinme tehlikesi gösterir. Aşık olan kişi, duyularının tüm tanıklıklarının aksine, "ben" ile "sen" in bir olduklarını iddia eder; bu birlik hakikaten bir olguymuş gibi davranmaya da hazırdır... O halde ben-duygusu bozukluklara açıktır ve benin sınırları sabit değildir. Şöyle de düşünebiliriz: Yetişkinlerin ben-duygusu en baştan beri aynı şey olmuş olamaz. Ben duygusu, elbette kanıtlanamayan, ancak büyük ölçülerde yeniden kurulabilen bir gelişme sürecinden geçmiş olmalıdır. Süt çocuğu kendi benini, kendisine oluk oluk akan duyuların kaynağı olan dış dünyadan henüz ayırmaz. Bunu yavaş yavaş, çeşitli uyarılar sayesinde öğrenir.⁹⁵

Başlangıçta ben her şeyi içerir, daha sonra kendinden bir dış dünya kesip atar. Yani şimdiki ben-duygumuz hayli geniş kapsamlı, hatta her şeyi içeren, benin çevresindeki dünyayla daha içten bir bağlılığına karşılık düşen bir duygunun büzüşmüş bir kalıntısıdır sadece.⁹⁶

⁹⁵ Freud, Uygarlığın Huzursuzluğu, çev: Haluk Barışcan, s.27

⁹⁶ Freud, Uygarlığın Huzursuzluğu, çev: Haluk Barışcan, s.28

Burada Freud benin sağlam görüntüsünün bir aldatmaca olabileceğinin kanıtlarını sunmak istemektedir. Fakat insani bu hayata sıkı bir şekilde bağlayan bağlar da bu ben sayesinde gerçekleşir.

Kişinin beni kendini tanıyabilecek, kendi hakkında gözlemler yapacak ve fikirler yürütebilecek bir şekilde yaratılmıştır. Freud bu konuda şunları söyler: “Ego kendini bir nesne olarak alabilir, kendine de diğer nesnelere gibi davranabilir, kendini gözleyebilir, eleştirebilir ve kim bilir kendine daha neler yapabilir. Burada egonun bir bölümü kalanının üzerine çıkar. Yani ego bölünebilir, çeşitli işlevleri sırasında –en azından geçici olarak- bölünür. Parçaları daha sonra tekrar birleşebilir.”⁹⁷

İşte egonun bu özelliği sayesinde insan kendisi hakkında düşünme ve davranışlarını değerlendirme yeteneğine sahiptir Ego insanın her şeyi olmamasına rağmen, kişinin gözüne böyleymiş gibi görünür ve insan kendisi hakkında en fazla bu egoyu tam manasıyla bilebilir. Diğer yönleri kendisine karanlık kalmaya devam edecektir.

2.4 Freud’un Dine Bakışı ve İnsan Davranışlarının Sınıflandırılması

Freud’un insan davranışları üzerindeki görüşleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tutularak ele alınmıştır. Bu sınıflandırmaların en meşhurlarından biri hiç şüphesiz “Tapografik Görüş”tür. İnsan davranışlarından hiçbirinin nedensiz olmadığına inanan Freud’a göre, en önemsiz bir sözden, fiilden, yüz belirtisinden, en yüce atılımlara kadar her türlü davranışın bir nedeni vardır. Buna “ruhsal gerekircilik” de denmektedir.⁹⁸ Freud’a göre, özgürce aklımıza geldiğini zannettiğiniz düşünceler bile keyfi değildir.⁹⁹

Bazı davranışlarımızı kolaylıkla açıklayabilirken bazılarını açıklamakta zorluk çekeriz. Bazen de davranışlarımıza anlam bulmamız mümkün olmaz. Freud’un Tapografik Görüş adını verdiği yaklaşımında insan davranışları, bilinç, bilinçaltı, (bilinçöncesi) ve bilinçdışı şeklinde üç ayrı bölümde değerlendirilir.¹⁰⁰

⁹⁷ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:ŞelçukBudak,s.89

⁹⁸ Cansever,Gökçe,İçimdeki Ben,s.6

⁹⁹ Freud,Psikanalize Giriş Dersleri,çev:ŞelçukBudak,s.116

¹⁰⁰ Cansever,Gökçe,İçimdeki Ben,s.6;Köknel,Özcan,Davranış Bilimleri/Ruhblim s.131,132

Bilinçaltında kalmış istek ve güdülerin davranışlarımız üzerinde önemli etkiler yaptığına ilk defa Freud tarafından dikkat çekildiği iddia edilir.¹⁰¹ Psikanalist teori, “bilinçdışının teorisi” olarak görülmüş,¹⁰² hatta bilinçaltının “insanın özü” olduğu bile söylenerek, bu teoriyle ruhsal yaşam anlamında yeni bir atılımın sağlandığı iddia edilmiştir.¹⁰³ Bilinçaltında ve de dolayısıyla bilinçdışında mantığın kesin kabul edilen kuralları geçerliliğini yitirmektedir. Karşıt amaçlara yönelmiş eğilimler, yan yana varlıklarını sürdürmelerine rağmen, bunların uzlaştırılması gibi bir gereksinime ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu bakımdan bilinçaltı, “bir mantıksızlık ülkesi”dir.¹⁰⁴

Freud’a göre insanın öz sevgisi, dünyanın evren merkezli olmadığını ve yaratılışında bir ayrılık söz konusu bulunmayıp, hayvandan geldiğinin bilim tarafından Darwin ve Wallace’nin çabalarıyla kanıtlanmasıyla iki büyük darbe yemiştir. Ama insan en ağır darbeyi, kendi evinin bile efendisi olmadığını, olup bitenlerden bilinçsizce alabileceği bilgilerle yetinmesi gerektiğini, günümüz psikolojik araştırmalarının kanıtlamasıyla almıştır.¹⁰⁵

Bilinçaltı kavramının ilk defa Freud tarafından kullanıldığı iddiasına da çeşitli itirazlar gelmiştir. Alman filozof, E. Von Hartman’ın (1842-1906) bilinçaltı kavramını ilk defa kullandığı bu itirazlar arasında yer alır.¹⁰⁶ Ayrıca şuuraltı konusuna yine Alman filozof Leibniz’in, İngiliz Mayers’in ve arkadaşlarının bu konuya değindikleri söylenmektedir.¹⁰⁷ İslam aleminde bu konuda farklı isimlerle de olsa çalışmalar yapıldığı bir diğer iddia konusudur. Gazali’nin, İhya, el-Munkız, Bidayet’ül-Hidaye gibi eserlerinde, “kalb gözü, kalpte doğan mur, altıncı his” gibi sözlerle bilinçaltının tesirlerine dikkat çektiği belirtilir. Ayrıca Muhyiddin- İbn’el-Arabi, Mevlânâ gibi İslam mutasavvıflarınca “lâşuur hali” Mutlak’a ulaşmak için başta gelen bir metod olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰¹ Baymur, Genel Psikoloji, s.293; Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, s.162

¹⁰² Tura, Saffet Murat, Freud’ dan Lacan’a Psikalaniz, s.39; Hökelekli, Din Psikolojisi, s.5,6

¹⁰³ Reich, Wilhem, İnsanın Doğadaki Yeri, çev: Bertan Onaran, s.40

¹⁰⁴ Şipal, Kamuran, Psikanalize Toplu Bakış, s.262

¹⁰⁵ Freud, Psikanalize Giriş Dersleri, çev: Şelçuk Budak, s.282

¹⁰⁶ Topçu, Sedat, a.g.e, s.XIII

¹⁰⁷ Pazarlı, Osman, Din Psikolojisi, s.116

¹⁰⁸ Pazarlı, Osman, a.g.e, s.115

2.5 Freud'un Din Düşüncesine Yöneltilen Eleştiriler

Freud'un oluşturduğu dinin kaynağını ele alan teorisi Freud'un görüşleri içerisinde hareket noktası başkalarına ait olsa da, belki de en fazla kendisine ait olanıdır. Bu teori kendi içinde tutarlı bir yapı arz etmekle birlikte, özellikle başlangıçta referans kabul ettiği bazı düşünceler nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Freud'un dinin kökenini ilkel toplumlara kadar geri götürdüğünü daha önce belirtmiştik. Freud'un kendisine hareket noktası kabul ettiği Frazer'in ilkel toplum teorisi, günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. İkel toplum teorisinin tarihi, günümüz araştırmacıları tarafından, adeta bir illüzyon tarihi olarak kabul edilmektedir¹⁰⁹. Bir çok ideolojiyi besleyen ilkel toplum düşüncesinin ünlü kahramanları arasında Engels, Freud, Durkheim gibi isimler bulunmaktadır. Araştırmacılar bu düşüncenin doğuşunu, geç Viktorya dönemi sömürge dalgasıyla son yıllardaki çarpınışları ise Britanya imparatorluğunun tükenişiyle ilgilendirirler.¹¹⁰

Freud'un teorisinde baba katlinden oluşan suçluluk duygusundan bahsedilmektedir. Söz konusu suçluluk duygusunun binlerce yıl devam ettiği ve eylemden habersiz kuşaklarda da duygunun etkili olduğu varsayılmaktadır. Babalarından kötü muamele gören oğul kuşaklarında gelişen duygusal sürecin, babalarını ortadan kaldırdıkları için böyle bir muameleye maruz kalmayan yeni kuşaklara da geçtiği kabul edilmektedir. Bütün bunlar, Freud'un da itiraf ettiği üzere, büyük bir zorluk demektir.¹¹¹ Bu aktarımın nasıl gerçekleştiği, hangi unsurlarla kuşaktan kuşağa devredildiği gerçekten izaha muhtaçtır.

Bu teoride açıkta olan bir diğer nokta da "baba" vasıflı tanrılarda önce ortaya çıktığı belirtilen "büyük ana tanrıça"ların ne gibi bir konumu olduğudur.¹¹² Freud, bu durumu kendisinde bilmediğini açık yüreklilikle itiraf etmektedir.¹¹³ Yine Budizm gibi tanrı inancı gerektirmeyen dinlerin kökeni Freud'un teorisinde açıkta kalmaktadır.¹¹⁴

¹⁰⁹ Kuper, Adam, İkel Toplumunun İcadı ve İllizyonistin

Dönüşümleri, çev: İsmail Türkmen, s. 16; Yavuz, Kerim, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, s. 44, 45

¹¹⁰ Kuper, Adam, İkel Toplumunun İcadı ve İllizyonistin Dönüşümleri, çev: İsmail Türkmen, s. 17, 18

¹¹¹ Freud, Totem ve Tabu, çev: Şelçuk Budak, s. 227, 228

¹¹² Clark, Tom, Terapist Olarak Freud, çev: Nevzat Karakoç, s. 103, 104

¹¹³ Freud, Psikanalize Giriş Dersleri, çev: Şelçuk Budak, s. 217

¹¹⁴ Clark, Tom, Terapist Olarak Freud, çev: Nevzat Karakoç, s. 104

Freud, Yahudiliği Mısır tektanrıcılığına dayandırmasına yöneltilen eleştiriler karşısında, durumunun zayıflığını açık yüreklilikle kabul etmektedir. Yahudiliğin Mısır tektanrıcılığına dayandırmamız, problemimizi biraz daha geri götürmekten başka bir işe yaramayacaktır.¹¹⁵ Tektanrıcılık fikrinin kökeni konusu hala izaha muhtaçtır. Freud, Yahudi tektanrıcılığı konusundaki görüşlerine eleştirel bir gözle baktığı zaman, Musa ve Tektanrıcılık isimli kitabının “tek parmağı üzerinde dengede duran bir dansçıya” benzediğini samimiyetle itiraf etmektedir.¹¹⁶

Freud’un üç büyük dinden, İslamiyet’e çalışmalarında çok az yer vermesi, onun din konusundaki teorisine yöneltilen önemli eleştiriler arasında yer almıştır. Bu konuda bilgisinin yeterli olmadığını Freud’un kendisi de belirtmektedir.¹¹⁷

Freud hakkında yazdıklarımız hakkında şunları söyleyebiliriz. Freud, özellikle insanın bilinç dünyasının dışında farklı bir boyutun bulunduğunu ve bu bilinçaltı boyutunda gerçekleşen hadiselerin insan üzerinde çeşitli etkilerde bulunduğunu tespit ederek, insanın doğasına farklı gözle bakılmasını sağlamıştır.

Freud’un dine bakış açısı içinden geldiği geleneği temsil etmektedir. Freud dini, biyolojik ve ruhsal ihtiyaçların sonucu olarak içimizde geliştirdiğimiz arzu giderici dünya yoluyla içinde bulunduğumuz algılar dünyasına egemen olma girişimi olarak tanımlamış ve bir yanılama olarak görmüştür. Freud’a göre, dinlerin vurgulamaya çalıştığı ahlaki beklentiler insan toplumu için vazgeçilmez olmakla beraber, bu beklentilere uymayı dini inanca bağlamak son derece tehlikelidir. Din insanlığa mutluluğu vaat etse de bunu tarihin hiçbir evresinde gerçekleştirememiştir.

Dikkate değerdir ki ,İnsanı kim yaratmışsa onu bilecek olan yine O’dur. Madem insanı yaratmış, ona dini ,ahlaki yaşayışı o gösterecektir. Din insanlı için mutluluk ve huzur kaynağıdır. İnsanların tek olan ,Yüce yaratıcıya inanmaları onlara huzur ve mutluluk vermektedir.

¹¹⁵ Freud, Musa ve Tektanrıcılık, çev: Ş. Budak, s. 313

¹¹⁶ Freud, Psikanalize Giriş Dersleri, çev: Şelçuk Budak, s. 305

¹¹⁷ Freud, Musa ve Tektanrıcılık, çev: Ş. Budak, s. 341

3. KELAMA GÖRE KİŞİLİK VE EGOİZM

İnsanoğlunun maddî varlığı olarak bir bedeni, bu bedenin birtakım ihtiyaçları, özellikleri, kabiliyetleri olduğu gibi; mânevî varlığı olarak da bir rûhu, bu rûhun ihtiyaçları, özellikleri, kabiliyetleri vardır. Kişilik deyince de bunların bir bütün olarak tezâhürü söz konusudur. Gözünün renginden yürüyüş tarzına, anlayış seviyesinden duygu ve irâdesine kadar her şey bu kişilik kavramı içindedir.¹¹⁸

İşte bu açıdan rûhî ihtiyaçlardan biri olarak dînin insan kişiliği üzerindeki etkilerini belirtmeğe çalışacağız. İnsanoğlu, tıpkı bir çiçeğin tohum olarak toprağa ekilmesinden bir filiz vererek topraktan çıkmasına; daha sonra gerekli bakım ve uygun çevre şartları altında gelişip büyümeye; nihâyet bütün varlığıyla kök, gövde, dal, yaprak ve çiçek olarak ortaya çıkmasına; bütün renk, koku ve özellikleriyle kendini göstermesine kadar, tohumunda bulunan potansiyel güçleri ve imkanları bir çevre ortamında gelişerek ortaya koyması gibi bir gelişim sürecinden geçerek kişiliğini bütün özellikleriyle ortaya koyar. İşte bu kişiliğin gelişip her yönüyle ortaya konabilmesi için bütün ihtiyaçlarının karşılanması, gereken eğitimin verilmesi ve elverişli gelişim ortamının sağlanması icab eder. Nasıl ki, çiçeğin gelişmesi esnasındaki birtakım ihmaller (suyunun zamanında ve yeterince verilmemesi, gübre ve ilaçlarının ihmali gibi) o çiçeğin gereği gibi gelişmesini engellerse; insanoğlunun da gerek bedenî, gerekse rûhî ihtiyaçları ve gereken ilgi ihmâl edilecek olursa onun kişiliğinin de gelişmesi aksanmış, sağlıklı ve tam bir şahsiyet olarak bütün istidat, kabiliyet ve özellikleriyle kendini gerçekleştirememiş olacaktır.¹¹⁹

Bunun sonucunda manevi hastalıklara duçar olacaktır. Yani kişiliğin bir tarafları eksik kalmış, bazı yönleri tam gelişmemiş olacaktır. İşte insanın temel psikolojik ihtiyaç ve istidatlarından biri de inanma ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç tam karşılanmaz ve bu istidat tam geliştirilmezse kişinin bu yönü zayıf kalacak, bu yönü zayıf olan bir kişi de kendinden beklenen bazı görevleri gereği gibi yapamayacaktır. İnsanda bir takım olumsuz duygular hakim olacaktır. Söz gelişi, bacakları tam gelişmemiş, kemik gelişimi tam olmamış bir kimse nasıl normal yürüyemez, sağlıklı insanlar gibi ağır yükleri taşıyamazsa; sağlıklı

¹¹⁸ Munn, Norman, Psikoloji, çev: Nahid Tendır, 2/393,439; Cüceloğlu, İnsan Davranışı, s.403,432; Yanbaşı, Gülgün, Kişilik Kuramları, s.17

¹¹⁹ Şentürk, Hâbil, Kişilik ve Din, Diyanet Dergisi, c.30, sy.3, s.69

dini bilgiyi almamış, dîni yönü tam gelişmemiş bir kişi de sorumluluk duygusu tam gelişmediği için kendinden beklenen sağlıklı ve güvenli kişiliği geliştiremeyecek ve gösteremeyecektir. Egoizm okyanusunda boğulacaktır.

Çünkü din, kişiyi Allah'a bağlayan, O'nun iradesine teslimiyetle hayatını disiplin altına alan, mesuliyetin, mükellefiyetin ve buna bağlı olarak faziletin kaynağıdır.¹²⁰ Kişi bu kaynaktan beslenerek sahip olduğu ferdi ve sosyal birtakım istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek faziletlerini zenginleştirecektir. Nerede fedâkarlık yapacağını, nerede kendini ve sahip olduğu maddî ve manevî değerleri savunacağını dinden öğrenecektir. Egosuna yenilmemesi gerektiğini, bencillik içinde kaybolmamasını yine dinden öğrenecektir. Gene hayatın mânâsını, gayesini ve hedefini dinden öğrendiği gibi aynı inanç ve aynı gaye etrafında toplanarak millet olmanın şuurunu ve gerektiğinde mukaddes bildiği değerler uğrunda ölmesini de dinden öğrenecektir. Din bir kültür, bir yaşama biçimi;¹²¹ sosyalleşmenin, birlik ve bütünlük içinde yaşayabilmenin mayası, esası ve harcıdır. Kişi dinle hayatının mânâsını kavrar, toplum ise dinle düzenini sağlar. Bu sebeple din, hem psikolojik, hem sosyal bir gerçektir.

İnsanın insanlığının mirengi noktası dindir. Din olmazsa insan, insani özelliklerinin birçoğunu tam geliştiremez; duygu, düşünce ve irade arasındaki dengeyi kuramaz. Mesela, kişi ne kadar egoist, ne kadar fedakar olacak? Hasbîlik, minnettarlık ve şükran duyguları nasıl gelişecek? Hırsını nasıl yenecek, kanaatkarlık (aç gözlülüğün zıddı, gönül zenginliği), hakkaniyete riayet ve ızan sahibi olmak nasıl mümkün olacak? İşte insanın bu yönlerini geliştirecek olan da manevi hayatıdır. Din böylece, fert ve toplumu hak ve hakikat çizgisinde buluşturur, menfaat çatışmalarından ve anlaşmazlıklardan kurtarır.

Bu girişten sonra şimdi de dinin kişiliği etkileme sürecinde hareket noktası olarak sorumluluk duygusu ile dinin ilgisini belirtmeğe çalışalım.

¹²⁰ Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, İzmir 1990, s.5

3.1 Sorumluluk Duygusu ve Ego

Hayatta kişinin, ferdi ve sosyal birtakım sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları karşısındaki tutum ve davranışları onu, ya başarılı, mutlu, itibarlı ve güvenilir veya başarısız, huzursuz, itibarsız ve güvenilmez bir kişi haline getirecektir. Mesuliyetinin icabını yaparsa, bunun için birtakım fedakarlıklara, zahmetlere ve zorluklara katlanırsa sonuçta başarı, mutluluk, itibar ve güven kazanacaktır. Sorumluluğunu tam olarak idrak etmeyip tembellik edecek ve birtakım sıkıntılara katlanmayacak olursa da başta gönüllü olarak katlanmadığı bazı sıkıntılara fazlasıyla katlanmak zorunda kalacaktır.¹²²

İnsanı, diğer canlılardan ayıran özelliklerin başında, onun bir akıl ve irade sahibi olması geldiği gibi, aynı zamanda bir din ve sorumluluk duygusuna sahip olması da gelir. Ashında insan kişiliğinin bütünlüğü göz önüne alınca akıl, irade, din ve sorumluluk duygusu yakın bir ilişki içersindedirler. Bu sebeble akli olmayanın dini ve iradesinden; iradesi olmayanın da sorumluluk duygusundan söz edilemez.

Allah Teâlâ, bizi böyle mümtaz özelliklerle yaratırken elbette başıboş da bırakmamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de meâlen şöyle buyurulmuştur: "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?"¹²³ Allah âdildir, verdiğiinden fazlasını istemez. Bize verdiği imkanlar, fırsatlar, maddi ve manevi zenginlikler, istidat ve kabiliyetler ne ise o nisbette sorumluluk yüklemiştir. Yani akıl, irade ve yetki vermiş; buna karşı da birtakım sorumluluklar yüklemiştir.

Sorumluluk duygusu, kişinin sahip olduğu yüce duygulardan biridir. İnsanoğlunun menfaatçilik gibi egoist, fedakarlık ve vefakarlık gibi diğergam duyguları yanında; fazilet, kahramanlık, takdir, hayranlık ve mesuliyet duygusu gibi dini ve ahlaki yüce duyguları da vardır. Bir buğday tanesi uygun bir ortamda nasıl önce bir filiz, sonra boy atarak pek çok yapraklar ve en sonunda olgun bir başak verirse; insanoğlu da doğumundan itibaren önce biyolojik ve bencil, sonra diğergam veya sosyal, daha sonra da yüce duygularını uygun çevre şartları altında geliştirerek ortaya koyar.

¹²¹ Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, s. 5

¹²² Şentürk, Hâbil, Kişilik ve Din, Diyanet Dergisi, c. 30, sy. 3, s. 70

¹²³ el- Kıyame , 75/36

Nasıl bir ağaç köksüz, gövdesiz, dalsız ve meyvesiz düşünülemez ve bunların her biri o ağacı tamamlayan unsurlar ise, insan kişiliğinin gelişip bütünleşmesi ve olgunlaşması için de bencil ve sosyal duygular kadar din, ahlak ve sorumluluk duyguları gibi yüce duyguların da gelişmesine ve olgunlaşmasına ihtiyaç vardır.

Sorumluluk duygusu bu çerçevede ele alındığı zaman sağlıklı maneviyatın önemi ortaya çıkar. Çünkü kişinin sorumluluk duyabilmesi için onu herhangi bir davranışa iten veya o davranıştan alıkoyan bir sebep veya müeyyide gereklidir.¹²⁴ Yani kişi, şöyle yapmak isterse niçin o işi yapmalı veya yapmamalı yani onu yapmaktan vazgeçmelidir? Bu noktada kişinin dini inancı devreye girecek ve yapacağı işin dünyevi ve uhrevi yönünü düşüncü; bu işin ona neler kazandırıp, neler kaybettireceğini hesaba katarak karar verecektir. Bütün bunlar kişide iradenin uygun bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli şuur seviyesine ulaştırılmasının, vicdan denilen iç denetim gücünün geliştirilmesinin bir ihtiyaç olduğunu gösterir.¹²⁵

Kişinin davranışlarının kontrollü olabilmesi ve istenilen yönde yapılabilmesi için sorumluluk duygusunun gelişmiş olması gerekir. Bunun için de kişinin bir dünya görüşüne, bir hayat anlayışına sahip olması icap eder. Kişiliğin gelişmesi ve bütünleşmesi, iç ve dış yaşayışları arasında bir tutarlılık, davranışları arasında bir bütünlük olması gerekir. Kişiliğin oluşması, gelişmesi ve bütünleşmesi açısından da inançların, tutumların ve değerlerin önemi çok büyüktür.¹²⁶ Kişi inandığı gibi yaşar. İnançına ters düşen bir iş yaptığında, bir davranış gösterdiğinde kendi içindeki mahkemeye karşı sorumluluk duyar, vicdanı onu rahatsız eder. İşte bu mahkemenin iyi işlemesi, dışarıdaki mahkemelere fazla gerek kalmaması için kişilerin inanç sistemleri, manevi dünyaları sağlıklı bir din eğitimi ile geliştirilip oluşturulmalıdır.

Yüce dinimiz İslâm, kişilere sağlıklı bir eğitimle benimsetilirse, fertler onun inanç sistemiyle kendi içlerinde uyumlu ve huzurlu; ibadet, ahlâk ve diğer konulardaki emir ve yasaklarıyla da başkalarıyla uyumlu hale geleceklerdir. Herkes kendi sorumluluğunu bilecek, ona göre bir tutum ve davranış sergileyecektir. Yüce Allah: “Verdiğiniz sözü de

¹²⁴ Karadeniz, Osman, Kader Konusunda Yanlış Anlamalar, D.E.Ü.İ.F dergisi, İzmir 1992, s.191

¹²⁵ Fırat, Erdoğan, Eğitim Psikolojisi, s.60,63

¹²⁶ Krech, David; Crutchfield, Richard, Sosyal Psikoloji, çev: Erol Güngör, s.181

yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”¹²⁷ buyurmuştur. İslâm bir hayat tarzıdır. Müslüman hayatını ona göre düzenlemek durumundadır. Müslüman kişi İslama inanmakla, islâma girmekle bir sorumluluk yüklenmektedir. İnsanın inanması ve yaşaması sorumluluğun üstesinden gelmesini sağlayacaktır.

3.2 Sorumluluk Duygusunun Gelişim Süreci

Kişide sorumluluk duygusunun gelişmesi için sağlıklı bir din anlayışına ihtiyaç vardır. Sorumluluk duygusunun gelişmesi vicdan ortaya çıkarır. Yahut kişide vicdan denilen bir iç mahkeme oluşur ve çeşitli durum ve davranışlar esnasında işlerliğini kazanırsa, o kişide sorumluluk duygusu gelişmiştir, diyebiliriz. Öyleyse sorumluluk duygusunun gelişmesi, kişide kişiliğin gelişmesi ve bütünleşmesine yardımcı olacaktır.

Şahsiyet bütünleşmesi, kişinin bedeni, zihni, duygusal, sosyal, dini ve ahlâkî bakımdan gelişmesini tamamlamasıyla mümkündür. Bir başka ifadeyle kişinin bedenî ve ruhî bakımdan gelişmesi, kendi içinde uyumlu ve çevresiyle de uyumlu hale gelmesi gerekmektedir.¹²⁸ Böylece önce bir iç bütünlük yani, zihin, duygu, inanç ve iradenin kaynaşması, uyumu ve bütünleşmesi sonucu bir iç huzuru meydana gelecek, daha sonra da bu içteki oluşum tutarlı, dengeli, tutum ve davranışlarla dışa yansıyacaktır. Sağlıklı kişilik, böylece kendini gösterecektir. İşte bu iç ve dış bütünlük gereği gibi sağlanamadığı zaman kişilik bütünleşmesi gerçekleşmemiş demektir. Bu bütünlük kurulduktan sonra kişinin gerek iç dünyasına ve gerekse buna bağlı olan dış dünyasına hakim olması; duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını kontrol altına alabilmesi mümkündür. Eğer bazen yanlış düşünecek ve yanlış yapacak olursa, o takdirde bunun farkına varacak ve yanlış düzeltmenin yollarına başvuracaktır.

Burada dini inancın sorumluluk duygusunu nasıl geliştirdiği ve kişilik bütünleşmesini nasıl sağladığı konusunda biraz daha ayrıntıya girmekte fayda vardır. Dini inanç, kişinin dini bilgi, dini düşünce ve anlayışla sıkı bir ilişki içindedir. Dini bilgilerin yeterli ve sağlıklı olmadığı hallerde buna bağlı olarak dini düşünce ve inancın da istenen kalite ve güçte olmayacağı malumdur. Dini inancı, sağlıklı bilgi ve anlayıştan uzak olan kişilerin

¹²⁷ el-İsra 17/34

tutum ve davranışları da birtakım tutarsızlıklar ve anormallikler gösterebilecektir. Çünkü bilgi, anlayışı buna bağlı olarak inançlar, kişiliğin temel belirleyicileri durumundadırlar. Kişinin kafasının içi nasılsa, dışı da onu yansıtacaktır. Bu bakımdan düşünceler önemlidir.

Kişiliğin tamamlanmasında, kişide önce iç dünyanın bütünleşmesi, daha sonra da dış dünyanın veya iç ve dış dünyanın beraberce bütünleşmesi şeklinde kendini gösterecektir. İç dünyadaki bütünleşme önce şuurda bütünlüğün sağlanması yani çeşitli olaylar, farklı bakış açılarından ele alınsa bile aynı ilke ve ölçülerle değerlendirilmek suretiyle tutarlı ve dengeli bir yaklaşım sağlama ve sağlıklı bir sonuç alma şeklindeki bir zihinsel işleyişin kazanılması tarzında olacaktır. Daha sonra duygu, düşünce ve iradenin tutarlı bir organizasyonu sağlanacak, böylece kişinin kendi içindeki uyumu gerçekleşmiş olacaktır.¹²⁹ İşte bu noktada meydana gelen çatışmalar, çelişkiler, tutarsızlıklar vicdanı rahatsız edecek, kişi kendini kontrol etme, hatalarını düzeltme ihtiyacını duyacaktır. Tabii ki, bu sağlıklı işleyişin sağlanabilmesi için gerekli olan değer unsurlarının eksiksiz olarak ve uygun bir tarzda, yerinde zamanında ve yeterli dozda kişiye verilmiş veya kazandırılmış olması gereklidir. İşte bu değer unsurlarından biri ve belki de en önemlisi dindir.

İç dünyadaki kişiliğin oluşmasına bağlı olarak dış dünyadaki kişilik oluşması da tutum ve davranışlar arasındaki tutarlılık, devamlılık ve birbirini tamamlayıcılık şeklinde ortaya çıkacaktır.. Buna biz, başkalarıyla uyum içinde olmayı başarabilmek de diyebiliriz. Yani kişinin ibadetleriyle ahlakının, sosyal ilişkileriyle ticari ve mesleki ilişkilerinin bir bütünlük göstermesidir. Eğer bu bütünlük kurulamamış ve kişi farklı zemin ve zamanlardaki tutum, tavır ve davranışlarıyla değişik farklı kişilikler sergiliyorsa dış dünyadaki kişilik oluşması gerçekleşmemiş demektir. Bu takdirde duruma göre, bir kişilik parçalanması veya çift kişilikten söz edilebilir.

İşte bu iç ve dış bütünlük sağlandıktan sonradır ki, gerçek kişilik bütünlüğü kendini gösterecektir. Bu bütünlüğün sağlanabilmesinde ise, kişinin aldığı eğitim, içinde

¹²⁸ Şentürk,Habil,Psikoloji Açısından Hz Peygamber'in İbadet Hayatı,s.37-40

¹²⁹ Krech,David,Crutchfield,Richad,Sosyal Psikoloji,çev:Erol Güngör,s.89,91

yaşadığı sosyal ve kültürel çevre yanında iradesinin gücü ve benlik şuuru çok önemlidir.

İnançlar ve tutumlar genellikle şahsiyetin değişmeyen, kararlı ve istikrarlı yanını oluştururlar.¹³⁰ Kişiliğin devamlı ve istikrarlı çizgisi üzerinde, değişen ve değişken bir tarafı da vardır. Bunlar da bilgi, görü ve tecrübelerle göre hayatın değişen şartlarına uyumumuzu sağlayan fikir ve anlayışlarla bunlara bağlı davranışlardır.

Toparlayacak olursak, din bize bir dünya görüşü, olaylara bakış açısı,¹³¹ hayat ve ölüm ötesi hakkındaki ilmin ve teknolojinin sağlayamadığı bir teselli, güven itminan verir. Hayatın manasını öğretir, mesuliyet duygusunu geliştirerek şahsiyet bütünlüğünü sağlar.¹³²

Buradan şu sonuca varabiliriz ki; Kişilik ve din, birbiriyle sıkı ilişki içinde olan kavramlardır. Çünkü kişilik, din ile kendini tamamlar, geliştirir ve bütünleştirir. Öyleyse kişilerin eğitimi, geliştirilmesi ve yetiştirilmesi ile ilgili faaliyetlerde din unsuru ihmal edilmemeli, bu ihtiyacın karşılanması için de gerekli her türlü tedbir alınmalıdır. Bu günkü birtakım sosyal ve kültürel problemlerimizin temelinde kişilik ve din ilişkisinin tam olarak görülememesinin sonucudur.

3.3 Kelama göre Ene ve Egoizm

Günümüz İslam tefekküründe önemli bir merhale olarak kabul edilen benlik(Ego) felsefesi, İslam felsefi düşüncesinde önemli bir yer tutar. Bu düşüncenin temelleri bir yandan İslam düşüncesi kaynaklarına dayanırken, öte yandan çağdaş felsefeye ve batı düşüncesine dayanmaktadır.

“Ben” anlamına gelen ene kelimesi Arapça’da birinci şahıs tekil zamiridir. Üçüncü şahıs tekil zamiri olan hû kelimesiyle zikir yapan, bazen da bu zamiri hüviyet şeklinde masdar halinde kullanan süfîler ene kelimesini çeşitli anlamlarda kullanmalarının yanı sıra

¹³⁰ Krech, David; Crutchfield, Richard, a.g.e, s.220,224

¹³¹ Mardin, Şerif, Din ve İdeoloji, A.Ü.S.B.F. yay.s.49

¹³² Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Din Sosyolojisi, s.18

enanet, enaniyyet, şeklinde masdar yaparak ona farklı anlamlar yüklemişlerdir.¹³³ , Kitaplara baktığımızda farsça eserlerde hodi,¹³⁴ İngilizce eserlerde ise self veya ego kelimeleri kullanır.¹³⁵ Aslında bu kelime İslam düşüncesinde filozofların “nefs” dedikleri şeye tekabül eder.¹³⁶ Nefs, ene, can, hayat, kendi,¹³⁷ şahıs,¹³⁸ özbenlik,¹³⁹ Ruh¹⁴⁰ gibi manalarda kullanılmaktadır.

Kul ile Allah arasındaki ilk perdenin nefis (ben) olduğunu belirten Gazali de farklı bir yaklaşımla bunun aynı zamanda ilahi latife olduğunu özellikle belirtir¹⁴¹

Kelâmcıların çoğuna göre ene ruhla varlık kazanan bedene işaret eder. Maturidiler ise enenin bedene değil ona varlık kazandıran insaniyete (nefs-i natika) işaret ettiğini söylemişlerdir.

Tasavvufi bakış açısına göre ene kelimesi, bir insanın “ben” diye söze başlayıp kendini övmesi ve öne çıkarması ahlaki anlamda kötü bir davranış olarak görülmüş, “ben” demenin İblis’e özgü bir davranış olduğu belirtilmiştir. Bu yoruma göre İblis Allah’ın huzurunda kendinde varlık görüp, “Ben adem’den daha üstünüm” dediği için lanetlenmiştir. Firavun’un. “ben sizin en yüce rabbinizim”¹⁴² şeytanın, “Ben ondan daha üstünüm”¹⁴³ demesi tanrılık ve üstünlük iddiası taşıdığı için sakıncalı sayılmıştır. Fakat Kur’an’da yer alan her ene sözü kibir ve gurur anlamı taşımaz, “De ki, ben de ancak sizin gibi beşerim”¹⁴⁴ mealindeki ayette geçen eneden bir tevazu anlamı çıkarmak mümkündür.Hz. Peygamber’in, “Ben Allah’ı en iyi bileniniz ve ondan en çok korkanınızım”; “Ben övünmek için söylemiyorum ama insanların efendisiyim”¹⁴⁵ gibi ene kelimesiyle başlayan sözleri vardır. İbn Haldun eneyi sosyal ve siyasi hayatın

¹³³ Uludağ,Süleyman ,‘ene’ maddesi T.D.V İslam Ansiklopedisi c.11 s.232

¹³⁴ Hodi,Farsçada kendi manasında kullanılmıştır.Bkz .Şükün Ziya,Farsça Türkçe Lugat,s.423

¹³⁵ ‘Ego’kelimesi Fransızcada ‘ben’ insanın şahsiyeti manasında kullanılmıştır.

¹³⁶ İslam Ansiklopedisi,c.IX,s.178

¹³⁷ İbni Manzur,Lisan’ül Arab,c.III,s.688

¹³⁸ .Şükün Ziya,Farsça Türkçe Lugat,s.423

¹³⁹ Hançerlioğlu ,Orhan,İslam İnançları Sözlüğü,s.423

¹⁴⁰ Bkz. Hançerlioğlu ,Orhan,a.ge,s.423; İslam Ansiklopedisi,c.IX,s.178; İbni Manzur,Lisan’ül Arab,c.III,s.648

¹⁴¹ Gazali, İhyâ, 3/ 395; .4 /299

¹⁴² en- naziat 79/24

¹⁴³ el-a`raf 7/12

¹⁴⁴ el- kehf 18/110; Fussilet 41/6

¹⁴⁵ Acluni,,keşf’ül Hafa ,1/234

önemli bir unsur olarak görmüş, insan tabiatında “huluku’t -teellüh” dediği tanrılaşma heveslenmeye varan bir egoizmin bulunduğunu, bir devletin kuruluşuna öncülük eden kişinin başlangıçta kendisini başkalarından fazla farklı görmezken devletin ikinci aşamasında bütün yetkileri kendinde toplayarak mutlak bir hakim haline geldiğini ve yönetime kimseyi ortak etmediğini belirtmiştir¹⁴⁶ Bu anlamda, devletin kuruluşunda ve varlığını sürdürmesinde kurucusunun egosunun ve ihtirasının önemli bir payı vardır. İbn Haldun’un bu görüşüyle devleti “ben”den ibaret gören Hegel arasında bir benzerlik bulunmaktadır.¹⁴⁷

İkbal’in düşüncesinde iki türlü benlik fikri vardır. Birincisi, İkbal’in “ego” dediği ve felsefi bir mana yüklediği benlik: Buna göre, kainatta bulunan bütün varlıklar, insandan Allah’a atomdan dünyaya her varlık bir “ben”dir. Bu düşüncede her insan müstakil bir hüviyete sahip bir “ben”dir. Varlık mertebeleri arasındaki yeri ne kadar aşağı bir seviyede bulunursa bulunsun, her atom bir bendir. Dünya da bir “ben”dir. Allah ise “mutlak Ben”dir.¹⁴⁸ İkincisi, tasavvufi manada bir benlik anlayışıdır: “Nefsini bilen Rabbini bilir”¹⁴⁹ sözünden hareketle insandan ve insani tecrübeden yola çıkarak, insanın kendi varlığını tanıması, kendine güvenmesi kendi kendisine saygı duyması, kendi imkan ve kabiliyetlerini ortaya koyması çabasına girmesidir. İkbal’e göre buna benliğin geliştirilmesi denir. Benliğin geliştirilmesi için insanın bir çok tasavvufi merhalelerden geçmesi gerekmektedir.¹⁵⁰

Daha önce belirttiğimiz gibi;Freud şahsiyet nazariyesiyle benliği id ,ego ve süper ego şeklinde taksim eder.¹⁵¹İd ,nefsin irsi ve şehvi ve içgüdüsel yönüdür.Ego ise kişiliğin sonradan gerçekleşen yönüdür ve sonradan kazanılmıştır.Süperego ,kişiliğin ideal tarafıdır ve o da insan tabiatına zıt olarak sonradan edilinen kısımdır .O,değerleri ,dini inançları ve yüce idealleri nefsin bu kısmından sayar ,bunları ,tabii arzuların şuuraltına itilmesi ve insanın arzularını gerçekleştirmede başarısızlığa uğraması sonucu meydana gelen psikolojik problemlerin bir çoğunun sebebi kabul eder. Freud ,din duygusunun

¹⁴⁶ İbni Haldun,mukaddime ,s.540,554

¹⁴⁷ Uludağ,Süleyman,T.D.V.İslam ansiklopedisi,11 /233

¹⁴⁸ Aydın,M.Said,İkbal’in Felsefesinde İnsan,A.Ü.İ.F.D.c.XXIX,s.89

¹⁴⁹ Keşf’ül Hafa’da geçen bu söz kelamı kibar olarak geçmektedir.bkz. Keşf’ül Hafa ,c.1.s.361

¹⁵⁰ İkbal,Esrar-ı Hodi,s.33

¹⁵¹ Öztürk,M.Orhan,Ruh Sağlığı ve hastalıkları,s.29

fitri oluşunu ,insanın yüce yaratıcı ile irtibatının tabii olduğunu ve böyle olmadığı takdirde ne din,ne ideal,ne de değer diye bir şey bulunmayacağını, dinlerin farklı oluşunu ise tevhid dini olan İslam'la temsil edilen selim fitrattan sapma sonucu meydana geldiğini bilmezlikten gelmiştir.¹⁵²

3.3.1 Nefis ve Benlik

Çalışmamızda görüldüğü gibi benlik veya “ego” , İslam filozoflarının “nefs” dediği varlıktır. Mutasavvıfların bu varlıktan anladıkları insanın kötü vasıfları ile yerilen huy ve fillerdir.¹⁵³

“Kendini bilen, Rabbini bilir,” “kendini tanı” ifadelerinde bizim, kendimizi tanımamız konusunda uyarılmış olduğumuzu görmekteyiz. Bu ifadeler yüzyıllardır tekrar edilmiş olan ifadelerdir ve kaynak olarak ünlü düşünürlere ve peygamberlere atfedilmiş olan sözlerdir. Burada tanımamız istenen konu kendimizdir, ama “kendi” kelimesi arapçada “nefs” kelimesi ile de karşılanmaktadır. Bir anlamda nefis, insanın kendisidir. Ayrıca “nefs” kelimesinin bir de özel anlamı vardır. O halde biz önce nefsin ne olduğu üzerinde biraz durmalıyız:

Kur’ân-ı Kerim’de “nefs” kelimesi bir çok manalara gelmektedir. Zatullah¹⁵⁴, insan ruhu¹⁵⁵, kalb, sadır¹⁵⁶, insan bedeni¹⁵⁷, insan, hayvan, canlı, cansız gibi varlıkları hep birden ihtiva eden “zat”¹⁵⁸, cins¹⁵⁹ manalarına gelen bir çok ayetler bulunmaktadır.¹⁶⁰ Ayrıca nefis kelimesi “can, ruh; canlı varlık, insan, şahıs; Öz; istek, iştihâ; kendi” anlamlarına gelmektedir.¹⁶¹

¹⁵² Semaluti ,Nebil Tefvik ,Kur’ana göre insanın psikolojik yapısı ,çev.İsmail Durmuş,Habil Şentürk s.43

¹⁵³ Kuşeyri,Abdülkerim ,Kuşeyri Risalesi,çev:Süleyman Uludağ,s.222

¹⁵⁴ Taha 20 /41;Ali İmran 2/28;El-En’am , 6 /12-54;El-Maide, 5 /116

¹⁵⁵ El- Fecr 89 /27;El-En’am,6 /9; Ez-Zümer 39 /42

¹⁵⁶ Ali İmran 2/154;El-A’raf 7 /205;Yusuf 12 /77; El-Bakara 2 /235;En-Nisa 4 /113.

¹⁵⁷ Ali İmran 2/146;El-Enbiya 21/35;El-Ankebut 29 /57;El-İsra 17 /33

¹⁵⁸ El-Bakara 2/48;Lokman 31 /28;Müddesir 74/38

¹⁵⁹ Et-Tevbe 9 /128;Er-Rum 30 /28;El-A’raf 7 /188

¹⁶⁰ Altıntaş,Hayrani,Tasavvuf Tarihi,A.Ü.İ.F yay . s.37

¹⁶¹ Mutçalı,Serdar,Arapça –Türkçe Sözlük,s.94

Nefs deyince genellikle tasavvufi kültürde umumiyetle ihtiva ettiği mana: İnsan bedeninde bulunan bir cevher olup insana kötülüğü ve fesadı emreden bir kuvvettir. İnsanı devamlı fenalığa sürükler, bu hususta teşvikte bulunur. Bu sebeple de bu nefis kötülünen ve aşağılanan bir şeydir. Ahlak kitapları ve tasavvufi düşünce buna muhalefet etmeyi telkin eder.¹⁶² Kur'an-ı Kerim'de bu nefsin insanı kötülüklere sevkettiğine dair Yusuf suresinin 53. ayetinde işaret vardır.

Kur'an'da nefis kavramı, çoğu zaman beşeri varlıklar hakkında kullanılmıştır. Nadir olarak Allah için veya putperestlikteki tanrılar için ve çok istisnai olarak da cinler için kullanılmıştır. Bu kelimenin melekler hakkında hiç kullanılmamış olması dikkat çekicidir.”¹⁶³

Nefs kelimesi ile nefes kelimesi arasındaki bu yakın ilişki oldukça ilgi çekicidir. Kur'anı kerime baktığımızda nefis, vücuttan çıkarak baygınlık, uyku veya ölüm getiren ve tekrar ona irerek dirilme, uyanmayı tahrik eden hayati bir unsurdur.¹⁶⁴

Kur'an'da nefis kavramı daha çok günaha temayülün ve dünyaya ait isteklerin odak noktası gibi karşımıza çıkmaktadır. Günaha düşüren odur.¹⁶⁵ Samiri'ye altın buzağı dökmeyi telkin eden odur¹⁶⁶ Heva ve heves onda yatmaktadır,¹⁶⁷ ve nihayet cimrilik onda yerleşmiştir.¹⁶⁸ Öyleyse yapılması gereken ödev, ona hakim olmaktır.¹⁶⁹ Çünkü “kim Rabbi'nin makamından (O'nun huzurunda duracağı demden) korktu ve nefisini hevadan alıkoyduysa, işte muhakkak cennet onun varacağı yerin ta kendisidir”¹⁷⁰

Kıyame Suresi'nin 2. ayetinde nefsin kendisini kınama özelliği görülmektedir. Ayrıca öldükten sonra dirilecek olan insandan ve ferdi mesuliyet kavramından bahsedilirken de çoğu kere nefis kelimesi kullanılmıştır. Kur'an yeniden dirilmeyi, bedeni bir diriliş olarak bildirmiş olmasına rağmen, ilahi adaletin karşısına çıkacak olan insan varlığını

¹⁶² Altıntaş, Hayrani, a.g.e., s.37; Kuşeyri Risalesi, s.222

¹⁶³ Kılıç, Sadık, Benliğin İnşası, s.89

¹⁶⁴ Ez-Zümer, 39 /42

¹⁶⁵ El-Bakara 2/130; Kaf 50/16

¹⁶⁶ Taha 20/96

¹⁶⁷ En- Necm 53/23

¹⁶⁸ Et- Tegabun 64/16

¹⁶⁹ El-Kehf 18/28

göstermek için, bedenini belirten herhangi bir kelime kullanmaz. Bazı kere mücerred bir mefhum olan “el-insan” kelimesini kullanır. Daha sık olarak da, nefis kelimesini kullanmaya baş vurur. Şayet nefis kelimesinin “ben” mefhumunda, şuur ve süreklilikle donanmış başlıca unsuru temsil ettiği düşünülürse, bu tamamen mantıklıdır.¹⁷¹

Kur’an ayrıca, içinde nefis teriminin “beşeri varlık”, “beşeri şahsiyet” anlamlarından daha gelişmiş bir anlamı sunduğu, çok sayıda ayet takdim eder. Mesela: “Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinizden korkun”¹⁷²

Kısacası nefis terimi bize, bazen kaypak olan, fakat her zaman ilk anlam olan “hayati soluk” manasıyla ilişkili bir kavram olarak gözükür. Pek çok örnekte görülmektedir ki nefis ismi, daima “ruh” ve “kişi” terimlerine komşu bir anlamla görülmektedir. Çok daha sıkça görülen şey, nefis teriminin “dünya zevklerine mail ve hüküm gününde sorumlu ruh” ve bir de “beşeri varlık”, “beşeri şahsiyet” anlamıyla beraber sunulmuş olmasıdır.

İslam filozofları nefsin mahiyeti hakkında değişik görüşler ortaya atmışlardır. Mesela İbn Sina’nın nefis hakkındaki görüşleri fizikle metafizik arasında bir köprü durumundadır. Bir kısım eserlerinde tecrübi bir nefis psikolojisi, bir kısım eserlerinde ise, tasavvufi bir nefis psikolojisi yapar. İbn Sina nefsin cevherliliğini savunur.¹⁷³

İbni Sina yine kendisinin yazdığı bir kasideye göre nefis, yüksek bir alemden bedene düşmüştür. Ancak söz konusu olan düşünüş insanı nefstir. Bu nefis için bedenle birleşme olayı adeta kafese girmek gibi bir şeydir¹⁷⁴. İbn sina nefsi, bir manada tabii cismin olgunluğu olarak değerlendirirken diğer bir manada da bedeni istekleri harekete geçiren bir cevher olarak nitelendirir. Nefis bedeninin iyiliği için özellikle, yaratılmıştır, kendisiyle birleşeceği beden yaratılmadan önce var değildir ve şahsi varlığı yoktur. Bedeni

¹⁷⁰En- Naziat 79/ 40-41

¹⁷¹ Kılıç, Sadık, Benliğin İnşası, s.88

¹⁷² Nisa 1, Zümer 6, Enam 8, Araf 189

¹⁷³ Altıntaş, İbni Sina Metafiziği, s.123, Nefs mad.İ.A.c.IX, s.178

¹⁷⁴ Altıntaş, a.g.e, s.124; Ülken, İslam Felsefesi, s.117

maddenin var olmaya başladığı andan itibaren nefis adıyla var olmaya başlar.¹⁷⁵ İbn sina'ya göre nefisle ruh ayrı şeylerdir. O'na göre ruh, bedeni ve nefsi kuvvetlerin ilk bineği olup ruhani ve latif bir cisimdir.¹⁷⁶

“Nefis kelimesi dışı olduğundan doğurup çoğalmaya, değişip gelişmeye müsait bir tabiata sahiptir. Değişmeye ve gelişmeye müsait olması, onun eğitilebilirliğine işaret etmektedir. Onun eğitilip değişmesi ve gelişmesi sayesinde insan, kamil olma vasfını kazanmaktadır.”¹⁷⁷ Diyen Bayraklı, bu kelimenin Kur'an'daki manalarını şu başlıklar altında toplamıştır:

1. Zat: Nefis kelimesi, Allah ile ilgili olarak kullanılınca “zat” manasını ifade etmektedir.
2. Can: Nefis kelimesi bazı ayetlerde “ruh, can” anlamındadır.
3. İç: Çeşitli ayetlerde Allah nefis kelimesini “iç” anlamında kullanmıştır.
4. Kişi: Pek çok ayette bu kelime “kişi, kimse” manalarına gelmektedir.
5. Kalp: İsrâ Suresi'nin 25. Ayetinde geçen nefis kelimesi, kalp anlamına gelmektedir.
6. Cevher: Nisa Suresi'nin 1. Ayetinde bu kelime “cevher”, “öz” anlamına gelmektedir.¹⁷⁸

İslami literatürde zaman zaman ruh anlamında kullanılan veya nefsi levvame mutmainne,raziyye,marziyye gibi çeşitli kategorilere ayrılan nefis değil,aksine şehvet ve gazap kuvvetlerini içeren nefsi emmaredir.Bu anlamdaki nefis asıl itibariyle Allah'tan uzaklaştırıcıdır.¹⁷⁹ İşte insanın egoizme düşmesine yol açan nefis budur.İnsanın imtihan olunacağı asıl nefsin ,onun iki boyutu olan nefsi emmare ve levvame olduğu,diğer boyutlar ise Allah'ın ikramını elde ettiği belirtilmiştir¹⁸⁰

¹⁷⁵ Altıntaş, a. g. e, s. 128

¹⁷⁶ Altıntaş, İbni Sina'da Arif ve İrfan, s. 3

¹⁷⁷ Bayraklı, Bayraktar, Kur'an Tefsiri, c. 5, s. 20

¹⁷⁸ Bayraklı, Bayraktar, Kur'an Tefsiri, c. 5, s. 21

¹⁷⁹ Gazali, İhya, II/1345

¹⁸⁰ İbni Kayyim el-Cevziyye, Er-Ruh, s. 307

Yazılanlardan hareketle şöyle diyebiliriz. Benlik veya ego kavramı Müslüman filozofların kullandığı nefis kavramına yükledikleri manalara benzemektedir.¹⁸¹ Benlik felsefesi oldukça geniş kapsamlı ve o derece diğer meselelerle iç içedir. Biz ise bu konuyu sadece çalışmamız olan egoizm çerçevesinde değerlendireceğiz.

3.3.2 Egoizm

Arapça'da ben anlamına gelen ene kelimesinden yapılmış bir masdar isim olan enaniyet kur'an'ı kerimde, hadislerde ve ilk döneme ait islami kaynaklarda geçmez. Kur'an'da hadiste ve diğer islami kaynaklarda, günümüzde bir ahlak ve psikoloji terimi olarak kullanılan "insanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanma isteği" (egoizm) ve "kendini üstün görme, dolayısıyla kendini her şeyin amacı olarak kabul etme eğilimi" (egosantrizm) anlamındaki enaniyeti yeren pek çok ifade bulunmaktadır.¹⁸²

Sözlükte ,benlik ,bencillik,egoistlik gibi anlamlara gelen enaniyet,kibir gurur,kendini beğenme ve övünme,kendi kendine yeterli görme,başkalarını küçük görme,kendi üstünde makam tanımama gibi olumsuz eğilimlere yol açan duygudur.¹⁸³

Mesela müşriklere, "Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden yoksullara infak edin" denildiğinde onların "Allah'ın geçimini sağlayabileceği kimseleri biz mi besleyeceğiz?"¹⁸⁴ demeleri kınanır. Firavun'un çılgınca bir bencilik duygusuyla halkına. "Ben sizin en yüce tanrınızım"¹⁸⁵ demesi,Kârun'un azgınlıktan kaçınması ve insanlara ihsanda bulunması yönündeki tavsiyelere karşılık elindeki bütün imkanlara kendi bilgisiyle kavuştuğunu iddia etmesi¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de işaret edilen bencillik örnekleridir. Başta Kur'an olmak üzere İslam ahlakına dair bütün kaynaklarda kibir,

¹⁸¹ Ülken,İslam felsefesi, s.117;Yazır,Hak Dini Kuran Dili,8/5813; Kuşeyri,Abdülkerim ,Kuşeyri Risalesi,çev:Süleyman Uludağ,s.222;İbrahim hakkı,Marifetname,s.48,Kindi,Felsefi Risaleler,çev:Mehmet Kaya,s.131

¹⁸² Hokelekli,Hayati ,'enaniyet' maddesi T.D.V İslam Ansiklopedisi 11/171.

¹⁸³ bkz. Budak,Psikoloji Sözlüğü,s.124;Hançerlioğlu,Ruhbilim Sözlüğü,s.130;Medicina Genel Sağlık Ansiklopedisi, c.12,s.60;Cevizci,Ahmet,Felsefe Sözlüğü,s.302;Develioğlu, Ferit;Osmanlıca -Türkçe Sözlük, s.262;Uludağ,Süleyman,Tasavvuf Sözlüğü,263;Yeğin Abdullah, Yeni Luğat,s.129;Osmanlıca Türkçe Luğat,Haz:Heyet;s.110

¹⁸⁴ Yasin 36/47

¹⁸⁵ en- Naziât 79/24

cimrilik, kin gütme, gibi kavramlarla ifade edilen ve enaniyet duygusundan kaynaklanan bencil eğilimler yanlış ve kötü kabul edilmiş, bunların yerine alçak gönüllülük, sevgi, dostluk, yardımlaşma ve dayanışma gibi erdemlerin geliştirilmesi istenmiştir.

İslam mütefekkirleri içinde ahlaki anlamıyla enaniyet duygusunu en iyi tahlil eden Gazali olmuştur. Gazali İhyasında duyguya ve onun etkilerine temas etmiş, özellikle “Hubbü’l cah” başlığını taşıyan ve bir ahlak psikolojisi sergileyen bölümde insanın kendisi dışındaki her şeyle ve her insanla olan bütün ilişkilerinin temelinde ben merkezli bir yaklaşımın bulunduğunu ileri sürmüştür. Buna göre insan kendini herkesten üstün ve seçkin kılmak ister; bunun için de diğer bütün faaliyetleri gibi başka insanlarla ilişkilerini de temelde kendi yetkinliğini geliştirme amacına uygun olarak düzenler. Çünkü “her insanın içinde Firavun’a “Ben sizin en yüce tanrınızım” dedirten bir şey vardır. Bu yüzden insan kendini her şeyin amacı ve her şeyi de kendi kemal’inin aracı olarak düşünür. Gazali’ye göre insanlar bu yanlış ve tehlikeli yetkinlik anlayışı ve egoizmden ancak sağlıklı bir din ve ahlak anlayışı sayesinde kurtulabilirler. Gazali inançsız insanlardaki diğerkamcı duyguları benzer bir yaklaşımla açıklamıştır. Buna göre mesela herhangi bir tehlikeye maruz kalan birini bu durumdan kurtaran kişi, eğer bir emir veya menfaat kaygısı söz konusu değilse tehlikedeki kişinin yerine kendisini koyar, onun uğrayacağı acıyı kendi nefsinde hisseder ve bu acıdan kurtulmanın yolunu o kişiyi kurtarmakta bulur.¹⁸⁷

Tasavvuf ahlakında da enaniyet konusuna büyük önem verilmiş, benin inkârı, benliğin yok edilmesi ve nefsanî isteklerin olabildiğince baskı altında tutulması dini ve ahlaki hayatın ön şartı sayılmıştır.¹⁸⁸

Enaniyet’e baktığımızda,başkalarının arzu ve çıkarlarını ,hak ve değerlerini,dikkate almaksızın ,kişide kendisine ait istek ve menfaatlerin itici baskısının baskın olduğu haldir.Bu başkalarını kendine tercih etme (İsar),başkalarının iyilik ve menfaatini gözetme (Diğerğamlık) tutumlarının tam tersi bir yöneliştir.Enaniyet sahibi kimse yalnız kendine

¹⁸⁶el- Kasas 28/76-79

¹⁸⁷ Gazali, İhyâ, 3/ 278-282

¹⁸⁷ Hökelekli,Hayati ,‘enaniyet’ maddesi T.D.V İslam Ansiklopedisi . 11/171

İlgi duyar ve her şeyi kendisi için ister. Vermekten çok almaktan hoşlanır. Dış dünyaya ondan ne elde edeceğini düşünerek yaklaşır. Başkalarının ihtiyaçlarına ,ilgi ve şeref ve kişiliklerine saygı duymaz. Kendisinden başak hiçbir şeyi göremez. ve her şeyi kendisine faydası yönünden değerlendirir. Bundan dolayı enaniyet duygusu taşıyan kişi sevgiden yoksundur, onun insanlarla ilişkileri çatışmalı ve düzensizdir.¹⁸⁹

Enaniyetin (Egoizm) temelinde, önceki sayfalarda da bahsettiğimiz gibi, insanın kendisini Allah'tan bağımsız bir varlık olarak görüp, sahip olduğu bazı özelliklerin kendinden kaynaklandığını zannetmesi yatar. Böyle düşünen kişi kendine bir "benlik" vermektedir.. İnsan çok az düşünse, bu dünyaya kendi iradesiyle gelmediğini, ne kadar kalacağını bilmediğini, sahip olduğu fiziksel özelliklerin kendi seçimiyle kendisine verilmediğini rahatlıkla görür. Kendi bedeni de dahil olmak üzere sahip olduğu her şeyin geçici olduğunu ve sonunda yok olacağını anlar. Bütün bunlar bu kişinin tümüyle aciz olduğunun, hiçbir şeyin, hatta en çok sahiplendiği şeylerin bile gerçekte kendisine ait ve kendi kontrolü dahilinde olmadığını en açık delilleridir. Biraz daha derin düşününce bu deliller çoğaltılıp çeşitlendirilebilir. Bütün bu gerçekler karşısında insanın enaniyet yapmasının ne kadar küçük düşürücü, akıl dışı ve mantıksız bir tavır olacağı ortadadır. Fakat insanların çoğu bu kadar basit gerçekleri bile düşünemeyecek ya da unutacak bir bilinçsizlik içinde yaşamaktadırlar. İşte bu sebeptendir ki, günümüzde az veya çok, enaniyet yapmayan bir kimseye rastlamak oldukça zordur. Halbuki Allah'ın büyüklüğünü, herşeyi yoktan var ettiğini, insanlara sahip oldukları bütün imkan ve özellikleri verenin O olduğunu, dilediği anda hepsini geri alabileceğini, tüm canlıların ölümlü olduğunu, tek baki kalanın (varlığının sonu olmayan) da Allah olduğunu bilen ve sürekli bunun şuurunda olan bir insanın, kibirli ve azgın bir tavır içinde olması mümkün değildir. Ancak bunları kavrayamayan, eksikliklerini, acizliklerini ve ölümlü olduğunu unutan bir insan böyle bir şeye cesaret edebilir.

Enaniyetli insan büyüklük taslar, aczini unuttur. Ancak insan kendini beğenmekle değil kendisini Allah'a ve dolayısıyla müminlere beğendirip Allah'ın rızasını kazanmakla sorumludur.

¹⁸⁹ İslam İnanç ve İbadet Sözlük ve Yaşayış Ansiklopedisi, İbrahim Kafi Dönmez ve Heyet, 1/477

Enaniyetin en mühim özelliği gurur yapıp kendisini üstün görmektir. Buna bağlı olarak ta hiçbir zaman hatalı olduğunu kabul etmez, dolayısıyla kendini daima en doğru zanneder.

"İnsanlara yanağını çevirip (büyüklenme) ve böbürlenmiş olarak yeryüzünde yürüme. Çünkü Allah, büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez. " ¹⁹⁰

Kibir ve enaniyet hiçbir zaman Allah'ın beğendiği bir tavır olmaz ve bunları yapanlar hep hüsrana uğramaya mahkumdurlar. Böyle bir hareketin müminler tarafından kabul görmesi de mümkün değildir. Enaniyetli insan sanki üstüne bir pislik bulaşmış gibi ya da kötü bir koku gibi rahatsızlık verir ve onun çevresindeki herkesi uzaklaştırır.

Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden engelleyeceğim. Onlar her ayeti görseler bile ona inanmazlar; dosdoğru yolu (rüşd yolunu) da görseler, yol olarak benimsemezler, azgınlık yolunu, gördüklerinde ise onu yol olarak benimserler. Bu onların ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları dolayısıdır. "

Aklın kapanması enaniyetin doğal bir sonucudur. Kendini üstün ve yeterli gören bir insanda da gerçek imandan bahsetmek söz konusu değildir. İbadetlerini yerine getirmez ve Allah'tan gereği gibi korkup sakınmaz.

" Ama iman edenler ve salih amellerde bulunanlar, onlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara kendi fazlından ekleyecektir de. Çekimser davranlar ve büyük/enler, onları acıklı bir azapla azaplandıracaktır ve kendileri için Allah'tan başka bir (vekil) koruyucu bir dost ve yardımcı bulamayacaklardır. " ¹⁹¹

Allah hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır. Yaptığımız tüm ibadetler ve ecir almak için işlediğimiz salih amellere bizim ihtiyacımız vardır. Allah'ın rızasını kazanmak için çaba harcamalı ve hiçbir fırsatı kaçırmamalıyız.

¹⁹⁰ Lokman, 31/18

¹⁹¹ en- nisa ,4/172, 173

" Şayet onlar büyüklenecek olurlarsa, Rabbinin katında bulunanlar, O'nu gece ve gündüz teşbih ederler ve (bundan) bıkkınlık duymazlar. "¹⁹²

Enaniyete sebep olan unsurlar çok çeşitlidir. Kimi insanın hiç önemsemediği bir konu, bir diğeri için en önemli büyükleme nedeni olabilir. Ama genel olarak büyükmeye sebep olan hususlar pek çok kişide aynıdır. Bunlar kişinin sahip olduğu fiziki veya akli imkan ve vasıflardan kaynaklanır.:

İnsan için mal, mülk, zenginlik, çocuk, makam , mevki vb. gibi hepsinin geçici özellikler olduğu, insanın asla sonsuza kadar bunlara sahip olamadığı görülür. Bir kişi ne kadar güzel, ne kadar zengin, ne kadar zeki olursa olsun tüm bunlar geçicidir. Dünyanın en zengin insanı da, en güzel insanı da belli bir ömüre sahiptir.. Eninde sonunda kaçmakta olduğu ölüm kendisini yakalayacak ve övündüğü tüm özellikleri yok olup gidecektir. Ayrıca unutmamak gerekir ki, hiç kimsenin yaşamı boyunca istediği herşeye sahip olabileceği, sonra da bunları hiç kaybetmeyeceği gibi bir garantisi yoktur. Kendisinde var olduğu için büyüklemediği tüm maddi ve manevi imkanları her an elinden çıkabilir. Çevremizde bunun örneklerini çok sık görürüz. Kuran'da da dünya hayatının gerçek yüzü herkesin öğüt alıp anlayabileceği şekilde anlatılmıştır:

'Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, 'tutkulu bir oyalama', bir süs, kendi aranızda bir övünme mal ve çocuklarda bir 'çoğalma tutkusu'dur. Bir yağmur örneği gibi; onun bitirdiği ekin ekicilerin hoşuna gitmiştir, sonra kuruyuverir, bir de bakarsın ki sapsarı kesilmiş, sonra o, bir çer çöp oluvermiştir. Ahirette ise şiddetli bir azap; Allah'tan bir mağfiret ve bir hoşmutluk vardır. Dünya hayatı, aldaniş olan bir metadan başka bir şey değildir. '¹⁹³

Aslında büyükleme ve gurura sebep olan bu özelliklerin kişiye ait birer üstünlük olmadığını da belirtmiştik. Hepsi Allah'ın insanlara şükretmeleri için verdiği nimetlerdir. Ancak bu özellikleri verenin Allah olduğu düşünülmediğinde, kişinin

¹⁹² Fussilet ,41/ 38

¹⁹³ el-hadid , 57/20

enaniyeti artar ve sahip olduğu özelliklerin kendisinden kaynaklandığını zannetmeye başlar.

Öncelikle enaniyetin oluşmasına zemin hazırlayan duygu faktörü üzerinde duralım.

Psikolojide duygunun ne olduğu konusunda çok çeşitli tanımlar yapılmış ancak bu tanımlar kesinlik arz etmemiştir. Çünkü pek çok şekilleriyle birlikte duygu, insanın çok yakından tanıdığı aynı zamanda anlamlandırmakta güçlük çektiği ruhi hallerinden biri olan duygulanma neticesinde ortaya çıkar.¹⁹⁴

Duygular insanın ilk tecrübelerinden biri olarak,¹⁹⁵ insanın içinde cereyan eden ve yaşanan ruhsal hadiselerdir. Aynı zamanda belirli nesne olay yada kişilerin, bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerdir.¹⁹⁶ Başka bir deyişle duygu, kişinin genel anlamda içinden geçen eğilimlerini ve hallerini belirten iç yaşayışların temel fenomenleridir, türlü eğitimlere ve fiillere ait durumların doğrudan doğruya farkına varılmasıdır yani, ruhi güçlerin, güdülerin ve davranışların açığa çıkmasıdır.¹⁹⁷ Duygular yaşayışın bütününe ve ruhsal yapının gelişimine yön verecek niteliktedir.

Duygular ömür boyu insanda ruhun temel unsuru olarak kalırlar ve kendilerini çok çeşitli şekillerde hissettirirler. Ancak insanın içinde duyguların derinlik dereceleri, gelip geçici yada sürekli oluşları ve asıları itibariyle çok karışıktır. Duygular bilincin etkisi olmadan içte ve dışta cereyan eden olaylara bir tepki olarak ortaya çıkan içinde haz ve elem unsuru bulunan her türlü ruhi hadisedir.¹⁹⁸ Haz ve elem duygusal yapının iki temel niteliğini oluşturur. Haz hoşça giden hal, elem ise hoşça gitmeyen bir haldir.¹⁹⁹ Mesela sevdiğimiz bir kişinin başarılı olması bizi mutlu ederken, başarısızlığı mutsuz etmektedir.

¹⁹⁴ Alper, Hülya, İmanın Psikolojik Yapısı, s.91

¹⁹⁵ Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncelerin Gelişmesi, s.26

¹⁹⁶ Hançerlioğlu, Orhan, Ruhbilim Sözlüğü, s.128

¹⁹⁷ Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncelerin Gelişmesi, s.28

¹⁹⁸ Aydın, Ali Rıza, Dini İnkarnın Psiko – Sosyal Nedenleri, (Basılmamış doktora

tezi), s.34; Pazarlı, Osman; Din Psikolojisi, s.92; Blkz. Hançerlioğlu, Orhan, Ruhbilim Sözlüğü, s.128

¹⁹⁹ Pazarlı, Osman; Din Psikolojisi, s.92

İnsan bunların çoğunu doğrudan doğruya rahatça fark eder. Sevinç, aşk, istek, özlem, güven, korku, mutluluk, endişe, egoizm, kıskançlık, sempati, heyecan, utanma, şefkat, acıma vs. bunlara birer örnektir.

İnsan çok zengin bir duygu dünyası içinde yaşar. Bu nedenle duygu kavramı birbirine tezat, basitten karmaşığa birçok çeşidi ihtiva eder. Bunun yanı sıra her bir ferdin duyusu, aynı duyguyu tecrübe eden diğer insanlarla temelde benzer özellikler göstermekle birlikte, farklı yönleri olabilmektedir.²⁰⁰

Fertler aynı zaman ve mekânı paylaşırsalar dahi bir olay karşısındaki duyguları, bunun neticesinde tutum ve davranışları farklı olacaktır. Bir başka deyişle duygu “şahsi ve sübjektif”²⁰¹ bir yapı taşımaktadır. Herhangi bir tesir karşısında duyarlılık göstermek ve uygulanmak fitri bir istidat ve kabiliyettir.²⁰²

Duyguların anlaşılmasında derin ya da yüzeysel oluşları önemli yer tutar. Derin duygular zamanla etkilerini sürekli hale dönüştürürler. Esasen kişiliği oluşturan da bu derin duygulardır. Çünkü onlarda iç yaşayışın devamını sağlayan ve daima etkili olan “değerler” ve “manalar” bulunur.²⁰³ Bundan dolayı duyguların sürekliliği onların değerini değil kişiliğin şekillenip bir mana kazanmasında önemli rol oynar. Kutsal değerlere olan bağlılık derin duyguya örnek olarak verilebilir.

Kişiliğin oluşumunda etkin rol oynayan duyguların sağlıklı bir biçimde gelişmesi insan tabiatına aykırı olan yada hoşlanmadığı duygulardan korunmaya çalışması, mutlu bir hayatın gerçekleşmesine yardımcı olur. Ruhun hoşlandığı duyguların beslenmesi bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişmeyi olumlu yönde etkiler. Bunun yanı sıra korku, acı, hüznün, umutsuzluk, hayal kırıklığı gibi ruhun hoşlanmadığı bu türden duygular bedeni, zihni ve ruhu olumsuz yönde etkilemektedir.²⁰⁴ Olumsuz duygular sürekli olduklarında kişinin ruhsal ve düşünce hayatını ciddi manada sarsabilmektedir.²⁰⁵

²⁰⁰ Alper, Hülya, İmanın Psikolojik Yapısı, s.93

²⁰¹ Yavuz, Kerim, a.g.e, s.37

²⁰² Uysal, Veysel, Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, s.23

²⁰³ Yavuz, Kerim, a.g.e, s.31-32

²⁰⁴ Aydın, Ali Rıza, Dini İnkârın Psiko –Sosyal Nedenleri, (Basılmamış doktora tezi), s.37

²⁰⁵ Yavuz, Kerim, Çocuk ve Din, s.37

Örneğin, yaşadığı acılardan dolayı kişi hayata kızgınlıkla bakabilmekte ve “hayatın anlamı olmadığı” şeklinde kanaate ulaşabilmektedir. Hayatta beklentileri yerine gelmeyen insandaki yaşama sevinci, yerini hayal kırıklığına bırakabilmektedir. Bu durumda olan kişiler hayata umutsuzca bakarak kin ve öfke duymaya başlarlar. Böylesi bir kin ve öfke duygusu insandaki yaratıcı Tanrı fikrini sarsabilmektedir.²⁰⁶ Ayrıca kin ve öfke, kişinin güven ve bağlanma duygusunu yok edebilmekte ve olumsuz davranışlara da itebilmektedir. Kin ve öfkenin insanı olumsuz davranışlara itebileceği Kur’an’da da yer almaktadır. Mealen şöyle buyurulmaktadır: “Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin sizi adaletten saptırmasın”²⁰⁷ Kızgınlık ve kin, kişinin güven ve bağlanma duygusunu çökertir.²⁰⁸ Bu durum imanın zayıflamasına hatta kaybolmasına bile sebebiyet verebilmektedir. Kişinin inandığı değerlere karşı güveninin sarsılması onu bu değerleri önemsememeye ve zamanla da bu değerleri önemsememeye ve zamanla da bu değerleri yitirmeye sevk etmektedir.

Duyguların zafiyet geçirmeden düzenli ve sağlıklı bir şekilde gelişmesi hem zihin, ruh ve beden sağlığı açısından hem de hayatın her alanında özellikle din duygusunun gelişiminde büyük önem arz etmektedir.

İslâmi-kültür çevresinde duygular, dahili-harici, zahiri-batını şeklinde tasnife tabi tutulduğu gibi dinî, ahlakî, utanma, sevinç, öfke, sevgi, korku, haz, elem, teslim olma güvenme vb. duyguların tek tek ele alındığı da görülmektedir.²⁰⁹

Duygular kesin ve açık olmadığından deney ve gözlemlerle tesbite elverişli olmamaktadır²¹⁰. Bu nedenle psikolojide duygular üzerindeki incelemeler yetkin bir düzeye ulaşamamıştır. Duygular bir dönem boyunca zihin hayatının bir sonucu ve önemsiz bir parçası olarak kabul edilmiştir.²¹¹ Psikologlar duyguları bir sınıflamaya tabi tutmaya çalışmışlar, fakat herkesin üzerinde anlaşabileceği bir sınıflama bulamamışlardır.²¹² Dolayısıyla pek çok çeşidi mevcuttur.

²⁰⁶ Aydın, Ali Rıza, a.g.e, s.37

²⁰⁷ El-Maide 5/8

²⁰⁸ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, s.178

²⁰⁹ Yavuz, Kerim, a.g.e, s.37

²¹⁰ Pazarlı, Osman; a.g.e, s.93; Uysal, Veysel, a.g.e, s.23

²¹¹ Pazarlı, Osman; a.g.e, s.93

²¹² Cüceloğlu, İnsan ve davranış, s.263

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz.Duygular en olumlu olandan, en olumsuz olanlara uzanan bir zincir üzerinde sıralanabilir.Ayrıca duygular,yoğunlukları,gerginlik uyandıranlar,etkileri ve kaynakları,hedefleri,iç yapıları açısından muhtelif şekilde tasnif edilmişlerdir.Mesela genel temayülleri açısından duygular bencil(egoist),Benci-özgeci,ideal ve yüksek duygular olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.Kendini beğenmek ve sevmek ,makam ve mevki sevgisi gibi duygular bencil(egoist)duygular arasındadır.Arkadaş sevgisi,şeref,onur gibi kişiyi diğer insanlar ve topluma bağlayan duygular ise benci özgeci başlığı altında ,din ve ahlak sevgisi,sanat ilim aşkı gibi duygular ideal ve yüksek duygular başlığı adı altında ele alınmıştır.Kaynak ve özelliklerine göre ise duygular,zihni ve manevi,organik,benlik,sosyal olmak üzere dört gruba ayrılmışlardır.²¹³

Biz burada konumuzun önemi açısından egoizme sebebiyet veren duygular üzerinde duracağız.

3.4 . Egoizme Sebep Olan Faktörler

3.4.1. Nefis ve Şeytana Bağlanma

Bütün boyutlarıyla nefis kişinin kendisini melek ve şeytan gibi sair yaratıklardan ayıran yaratılıştan sahip olduğu bir niteliktir. Nefsi emare(Kötülüğü emreden nefis) boyutuyla nefis, iman nuruyla doldurulmadığı müddetçe şehvetlere tabi olacak şekilde yaratılmış, tabiatı itibarıyla şerre meyilli, daima her türlü kötülük ve çirkinliği emreden bir güçtür ve kişi onun şerrinden ancak Allah'ın yardımıyla kurtulabilmektedir.²¹⁴ Bundan dolayıdır ki naslarda daima nefsin tehlikesine dikkat çekilmiş, insanın manevi gelişiminin önündeki en büyük engellerden kabul edilmiştir. Hz. Yusuf'un "Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet ve koruması olmadıkça şüphesiz nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder."²¹⁵ mealindeki ifadesiyle nefsin, bir peygamberi bile Allah'ın özel koruması olmasa yoldan çıkarabilecek kadar güçlü bir etken olduğuna,

²¹³ Bu tasnifler için daha geniş bilgi ,bkz.Osman Pazartı,a.g.e.s.92-93;İhsan Kurt,Duygular ve Sağlıklı ifadesinin önemi,s.63-69

²¹³ Çağrı, Mustafa, İsar mad. T.D.V İ.A 22/490-491

²¹⁴ İbni Kayyim el-Cevziyye,Er-Ruh,s.305,Dihlevi,Hüccetüllahi'l-Baliğa,II/101

²¹⁵ Yusuf 12/53

insanı zorlayacak, ona emredecek şekilde bir kötülük kaynağı teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir. Nefsin bu güçlü ve önemli tehlikesine binaen Hz. Peygamber'in "... ve nefislerimiz şerrinden Allah'a sığınırız.." diye dua ettiği bildirildiği gibi²¹⁶, bir habere göre Hz. Peygamber "heva ve şehvete itaat hastalık, ona başkaldırma da devadır."²¹⁷ buyurmuştur.

Gerçekten nefis'e uyma kişinin hakkı tanıma ve yönelmesine engel olması bakımından oldukça etkilidir. Nefis'in hilelerinin gizli olmasına gelince, kendi fiillerini akla karşı hakkı batıla karıştırmak suretiyle bulanık ve süslü gösterir, çirkinini güzel, zararlıyı faydalı olarak tahayyül ettirir. Bu da iki şeye yol açar. Birincisi, bu şeye yönelik olarak nefisde bir arzu ve meyil oluşur, bu sebeple de o şeye karşı hüsn-ü zannı olduğu için çirkinliği kendisine gizli kalır, ona karşı şiddetli meyli ve arzusu bulunduğu için de onu güzel ve iyi tasavvur eder. Bundan dolayıdır ki; Hz. Peygamber'in "Senin bir şeye olan muhabbetin, ona karşı seni kör ve sağır kılar"²¹⁸ dediği rivayet olunmuştur. İkincisi, karışık ve şüpheli görünen şeyi iyice anlayıp tefrik etmek için fikrin ağırdan alması ve kolay olana tabi olmak konusunda rahatlığı tercih etmesidir. Böylece kişi, en kolay olanın en övülen, en zor olanın da tercih edilmeyen ve yerilen bir şey olduğuna aldanarak, bunun kendi durumu ve çıkarına en uygun bulunduğunu zanneder.²¹⁹

Görüldüğü üzere nefse uymak kişiyi haktan uzaklaştırdığı gibi onu egoizme düşüren gerçek bir psikolojik engeldir. İslam alimleri nefsin çeşitli görünümler altında tezahür eden aldatmacalarından kurtulmanın çareleri olarak Allah'a sığınmak, O'nun azametini, müminlere vaat ettiği sevap ve mükafatları, isyankârlara yönelik azabını hatırlamak gibi hususları tavsiye etmişlerdir.²²⁰

Şeytan, Allah Teala'nın Adem'e secde edilmesi yolundaki emrine karşı çıkarak Adem'e secde etmemiş, böylelikle Allah'a isyankar olmuş, neticede ilahi rahmetten ve cennetten kovulmuştur.²²¹ O, bu hadiseden beri Adem ve zürriyetinin apaçık bir düşmanı

²¹⁶ İbni Kayyim el-Cevziyye, a.g.e, s.306

²¹⁷ Maverdi, Edebu'd-dünya ve'd-din, s.33

²¹⁸ Ebu Davud, Edeb, 116; Ahmed B.Hanbel, Müsned, V, 194; VI, 45

²¹⁹ Maverdi, a.g.e, s.37

²²⁰ Dihlevi, Hüccetüllahi'l-Balîğa, II/101

²²¹ el-Araf 7/11-13; Sad 38/73-78

kesilmiş,²²² insanoğlunu aldatıp saptırmak için yetki istemesine binaen Allah da “Git... onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşırt, süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya bağ, mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vaadlerde bulun.”²²³ meâlindeki ifadelerle kendisine izin vermiştir. Şeytan elde ettiği bu izin ve mühlet üzerine mealen “Şeytan da “yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim. Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar (putlar için nişanlayacaklar), şüphesiz onlara emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler.” dedi”²²⁴ ve “Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından, sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın,” dedi.²²⁵ diyerek bütün gayretiyle insanı saptırmaya çalışacağına yemin ederek apaçık bir şekilde insan soyunun düşmanı olduğunu ifade etmiştir. Allah Teala’da şeytanın düşman kabul edilmesini emretmiş, onun insanın manevi gelişim yolunda gerçek bir tehlike oluşturduğu konusunda insanlığı uyarmıştır.²²⁶ Ayrıca Hz. Peygamber de her insanın kendisine musallat olan bir şeytan olduğunu belirtmiştir.²²⁷

Her eylemin insan zihninde önceden belli oranda tasarlanmış bir arka planı olduğu, düşünce ve tasavvurun da neticede zihni bir fiil olduğu düşünülürken şeytanın güzel gösterme işinin insanın sadece eylemlerini değil, düşünce ve tasavvurlarını da kapsadığı anlaşılır. Keza şeytan, batılla hakkı birbirine karışık olarak sunarak insanın şüphe ve şaşkınlığa düşmesine sebep olur veya psikolojik savunma mekanizmaları gibi çeşitli ruhi-zihni yollarla bâtılı hak gösterir. Böylece hak ile batıl daha da iç içe bir hal alır, her şeyi bulanık, puslu ve karanlık gösteren bu aşındırıcı etkinin sonunda hak ve batıl büyük ölçüde tefrik edilemez bir hale gelir.²²⁸

Şeytanın istismar ettiği bir zaaf da insanın kısa görüşleri ve sabırsız olmasıdır. O, insanın bu zaafından istifade ederek şuur ve duygularını gelecekte faydalı neticeler verecek

²²² el Bakara 2/36,168,169,208;El-En’am 6/142;El-Araf 7/22;Yusuf 12/5;El-İsra 17/53;El Kehf 18/50

²²³ el-İsra 17/64

²²⁴ en-Nisa 4/118-120

²²⁵ el-Araf 7/16-18

²²⁶ en-Nisa 4/60; el-Araf 7/27; Yusuf 12/5 ;el-İsra 17/53;ez-Zuhruf 43/62

²²⁷ Müslim, ‘Münafikün’,69-70;Tirmizi ‘Rada’,17; Ahmed B.Hanbel,Müsned,I,257,397,401,460

²²⁸ Nasr,Seyyid Hüseyin ,İslam ve Modern İnsanın Çıkması,Trc,Ali Ünal:s.220

ahireti ve yaratılışın yüksek gayelerini unutturarak şimdiki zaman içindeki kargaşalıkta kendini kaybettirir, gelecekteki nimetleri uzak ve vuku pek muhtemel olmayan kuşkulu şeyler göstererek hazırda olanlara yönlendirir.

İnsanda şeytanın olumsuz etkilerini dengeleyebilecek harici bir hayır unsuru olarak hayrı ve iyiliği tavsiye eden melek vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in "Şüphesiz Ademoğluna yönelik olarak hem şeytanın bir lemmesi²²⁹ hem de meleğin bir lemmesi vardır. Şeytanın lemmesi şerri vaad etmesi ve hakkı yalanlamasıdır. Meleğin lemmesi ise hayrı vaad etmesi ve hakkı tastik etmesidir. Kim meleğin lemmesini hissederse onu Allah'tan bilsin ve Allah'a hamd etsin, kim de diğerini hissederse koğulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."²³⁰ ifadeleri bunu göstermektedir. İslam'a mutahab olanlar, şeytan faktörlerinden dolayı mazur görülme de hak dinden habersiz olanlar için bu önemli bir engeldir. Zira o, bir blok haline kişinin psikolojik, entelektüel ve sosyal çevresini saran batıl faktörler cephesinin karşısında dayanabileceği sağlam bir zemin olarak şuuraltına itilmiş, dinamizmini kaybetmiş "fırat"tan başka bir şeye sahip değildir. Meleğin lümmesi ise böyle bir ortamda akli olarak çoğunlukla tanımlanamaz.

Nitekim Gazali, bu bağlamda şeytanın kalbe açılan kapılarının çok, meleğinki ise tek olduğunu, bunun da şeytanın kapılarıyla karıştığını belirterek, bu çeşitli kapılar karşısında insanı çeşitli yollar ve hangi yolun nereye gittiği bilinmeyen bir çölde ve karanlık bir gecede şaşkınlık içinde kalan bir yolcuya benzetmiştir. Bu yolcu, yolunu ancak basiret gözüyle seçebilir veya ışıldayan bir güneşin doğuşuna muhtaç olur. Basiret gözü, takvayla arınmış kalb, güneş ise Kur'an ve sünnetten istifade edilmiş ilimdir.²³¹

O halde şeytanın olumsuz etkisinin mahiyeti ne olursa olsun insan üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır ve bu yönüyle o vehmi olmayan gerçek ve önemli bir engel konumundadır. İnsanı egoizme düşürmek ,şeytanın ve nefis'in en önemli işlerinden biri olmuş,şeytan nefise adeta taktik verip yönlendirmelerde bulunarak , insanın haktan uzaklaşmasına sebep olmuştur.

²²⁹ Lemme:Kalbe doğan fikir,arzu,iştihak demektir.Bkz.İbnu'l Esir,En-Nihaye,IV,273

²³⁰ Tirmizi,Tefsir, 2/36

²³¹ Gazali,İhya,II/1392

3.4.2 Nefsani Hayata Yönlendiren Unsurlarının Çoğalmas

Egoizme sebebiyet veren durumlardan biriside nefsani hayata yönlendiren unsurların çoğalması ve bu alana yönelik endüstriyel faaliyetlerin hızla gelişmesi ,insanlarda sınırsız egoizmi ve hazcılığı doğurmuştur.

Hayatın gayesinin saf haz tatma olduğu şeklinde özetlenebilecek olan Epikürcü görüş (hedonizm), tarihin çeşitli dönemlerinde düşünce bazında savunulagelmiş ve fiilen özellikle zengin çevrelerde yaşanılmıştır. E. Fromm'un da ifade ettiği gibi günümüzde I.Dünya savaşından beri artarak gelişen bir radikal hedonizm eğilimi gözlenmektedir²³² ve tarihte ilk kez, nefsani hayat unsurları ve haz ihtiyacını giderme imkanları belli bir azınlığa ait olmaktan çıkıp ülke nüfuslarının en az yarısınca kullanılabilir kadar yaygın ve kolay ulaşılabilir hale gelmiş, kendine özgü cazibeleriyle toplumun hemen her kesiminden özellikle de gençler ile dini şuuru yetersiz insanlar tarafından kullanılır olmuştur. Nefsani hayata teşvik unsurlarının yaygın ve kolay ulaşılır halde gelmesinin sebebi de bu yolla gelir sağlayan çevreler tarafından başta iletişim ve basın – yayın olmak üzere her türlü vasıtalarla reklamının yapılması, en dar gelirli insanların bile nefsani hayat unsurlarına rahatça ulaşabilmesi, en ucuzundan en pahalısına kadar çeşitli alternatiflerin sunulmasıdır. Modern hayat tarzında mesai saatlerinin dışında fazla boş vakte sahip olunması her türlü eğlence faaliyetleri ve şehvi yaşam modelleri için ayrılan zamanın artması, bu da bu alana yönelik endüstriyel faaliyetlerin hızla gelişmesini beraberinde getirmiştir. Böylece radikal hedonizm ve sınırsız bencillik, ekonomiye dayanan çağdaş medeniyetin ahlâki ilkesi olmuştur.

Kur'ân'ı Kerim'de genel bir insan psikolojisi ve tavrı olarak kişinin refaha kavuştuktan kısa zaman sonra Allah'ı unutmakta olduğuna dikkat çekilir: "İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; ona bir de zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer"²³³, "... Andolsun ki kendisine dokunan bir zarardan sonra Biz ona bir rahmet tatdırırsak, 'bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum, rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır', der... insana bir nimet verdiğimiz zaman ise yüz çevirip yan çizer. Fakat bir şer

²³² Fromm,Sahip Olmak ya da Olmak,irc. Aydın Arıtan,s.24

dokunduğu zaman da yalvarıp durur.”²³⁴ Keza ahirette vuku bulacak bir sahne canlandırılırken müşrik ve münkirlerin Allah’tan başka taptıkları şeylere Cenabı Hakk’ın tarafından mealen “Şu kullarımı siz mi saptırdınız yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?” diye soracağı ifade edilmiş ve Allah’ın dışında tapınılan o şeylerin şöyle diyeceği beyan edilmiştir: “Seni tenzih ederiz, seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki sonunda anmayı unuttular ve helaki hak eden bir kavim oldular”²³⁵ .

İmanla ilişkisi bakımından zenginlik ve refahla ilgili genel insan psikolojisinin belirtilmesinden başka Kur’an’da “mütrefün” diye anılan ve “bir toplumun varlıklı, zengin, güç sahibi ileri gelen kişileri”²³⁶ anlamına gelen servet sahibi çevrelerin peygamberlere ve ilahi tebliğe karşı genel tutumlarının reddiyeci ve inkarcı olduğu “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri (mütref) ‘biz size gönderilmiş olan her şeyi inkâr ediyoruz’ demişler.”²³⁷ tarzında vurgulanmıştır.

Öte yandan insanın sosyo –ekonomik açıdan seviyesinin yüksek olan kişi,sosyal statü ve iş gereği kendisine uygun olan çevrelerde bulunur.Bu ise ona bazı ulvi duyguları ,merhamet, ve tevazu gibi insani hisleri canlandıran yoksul çevrelerden tamamen uzaklaşmasına yol açar,dumura uğrayan manevi duygularının uyanma imkanları daha azalmış olur.

Bu duyarsızlaşma ayrıca maddi imkanları zayıf olanlara karşı içten büyüklenmeyi beraberinde getirir.Bunun sonucunda egoizm oluşur .Bu tür varlıklı kişiler ve çevreler ,kendi yaşam tarzlarını ciddi ve disiplinli bir hayatla değiştirecek hiçbir yeniliği istemezler,mevcut olan durumun devam etmesini arzu ederler,bu doğrultuda hareket ederler.

²³³ El-İsra 17/83

²³⁴ Fussilet 41/49-51

²³⁵ El Furkan 25/17-18

²³⁶ Er-Razi,Mefatihü'l Gayb,XXV,261;Kurtubi,El-Cami Li Ahkami'l Kur'an,XIV,205;Beyzavi,Envarü't tenzil ve esrarü't tevil, V,164,Nesefi,Medarikü'l Tenzil ve hakaiku't- tevil,V,164

²³⁷ Sebe 34/34;El Müminun 23/23;Ez-Zuhruf 43/23

3.4.3 Güç ve Mala düşkünlük

Tarih boyunca kibirli ve büyülenen kişilere baktığımızda mutlaka güç veya mülk sahibi olduklarını görürüz. Bunlar ellerine geçen güç ve imkanlar dolayısıyla inkar ederek çevrelerindeki insanlara zulmetmişlerdir.

Oysa mal ve güçleriyle büyülenen bu kişilerin kavrayamadıkları çok önemli bir gerçek vardır; zengin olsun, fakir olsun her insan eninde sonunda ölüp toprağın altına girecektir. Para ve mal ise kişi öldüğü anda anlamını yitirecek ve dünyada kalacaktır. Önünde kendisini bekleyen sonsuz ahiret hayatı ise devam edecektir. Dünyada kazandığı paranın ve elde ettiği servetin -eğer Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek harcamadıysa- sonsuz hayatında bir faydasını göremeyecektir. Malından dolayı kibirlenen, kendini üstün gören bir insan, yeri geldiğinde gözle görülemeyecek kadar küçük bir virüse dahi kolaylıkla yenilebildiğini unutmuştur. Bütün varlıkların tek yaratıcısı olan Allah'a iman eden, O'na güvenip dayanan bir kişi, istediği kadar maddi kayba uğrasın şahsiyetinde hiçbir eksilme görülmez. Çünkü gücün yegane kaynağı Allah'tır. Demek ki, kişinin kendine güvenini sağlayan tek geçerli sebep iman ve imanından kaynaklanan Allah'a güvendir.

Bir ayette şöyle buyurulmaktadır.

'Mal ve çocuklar, dünya hayatının çekici süsüdür; sürekli olan 'salih davranışlar' ise, Rabbinin katında sevap bakımından daha hayırlıdır, umut etmek bakımından da daha hayırlıdır.'²³⁸

Yukarıdaki ayette dikkat çekildiği gibi çocuklar da enaniyetli insanlar için bir nevi mal gibidir; onları bir gösteriş unsuru ve övünç vesilesi olarak kullanırlar. Sahip oldukları çocukların her türlü özelliğinden kendilerine pay çıkarır ve onları var eden kendileriymiş gibi bir büyülenme içerisine girerler. Çocuklarını kendilerine verilmiş bir nimet ve Allah'ın istediği şekilde yetiştirilmesi gereken bir emanet olarak değil, başkalarıyla rekabet edecekleri bir araç olarak görürler. Bu nedenle de söz konusu kişiler için çocuklarının ne yedikleri, ne giydikleri hangi okula gittikleri, araba ya da

²³⁸ El-Kehf, 18/46

meslek sahibi olmaları gibi konular çok önemlidir. Çevrelerindeki insanların ne diyeceği çok önemlidir. Bu da sürekli bir hırsa ve daha fazlasını istemeye sebep olur. Peki bu hırs insanın nefsinin isteklerini tatmin etmesini sağlayabilir mi? İnsan fitraten kendi çıkarının peşinde koşar. Eğer ciddi nefis terbiyesinden geçmemişse hep kendine çalışır. Şu ayette insanın bu tür zaaflarını görmek mümkündür.

‘İnsan hırslı yaratıldı. Kendisine bir zarar dokunduğunda feryadı basar. Bir mal isabet edince de (başkalarından) meneder.’²³⁹

Allah inkarcı bir insanın içindeki hırsın bitip tükenmek bilmediğini ayetlerinde bize bildirmiştir. Kişinin inkarı ve büyüklenmesi arttıkça doyumsuzluğu da artar. Nitekim aşağıdaki ayetlerde bize inkarcı insanın içinde bulunduğu ruh hali en güzel şekilde tarif edilmektedir:

‘Kendisini tek olarak yarattığımı bana bırak; ki ben ona, 'alabildiğine geniş kapsamlı bir mal' verdim. Göz önünde-hazır çocuklar. Ve sayısız imkan ve fırsatları ömine serdim. Sonra, daha artırmam için tamah eder.’²⁴⁰

Ayetlerde de ifade edildiği gibi dünya hayatında nefsin istekleri hiç bitmeyeceği için insan sürekli daha fazlasını elde etmek ister. Sahip olana kadar tutkuyla ister, sahip olduktan sonra ise hemen yeni bir şeyin hırsını yapmaya başlar ve bu bütün ömrü boyunca devam eder. Kişi arzu ettiği şeyi elde ettiğinde çok mutlu olacağını düşünür, ama ilk birkaç seferden sonra bunun böyle olmadığını anlar. Buna rağmen içindeki hırsın etkisiyle yığıp biriktirmeye ya da daha iyisini ve güzelini almaya tamah eder. Hz Peygamberin şu ifadeleri de insanın bu zaafıyla ilgilidir.

‘Ademoğlunun bir vadi dolusu altını olsa ,ikinci bir vadi dolusu altını ister.’²⁴¹ ‘İnsanda iki şey yaşanmaz. Yaşamak arzusu ve mal sevgisi ²⁴²buyurarak insanın bu yönüne dikkat çekmiştir.

²³⁹ el-Mearic, 70/19-21

²⁴⁰ el- Müddessir ,74/ 11-15

²⁴¹ Müslim ,Sahih ,Zekat,117

²⁴² Tirmizi,Sünen.zühd,28

Çevremizde bunun çeşitli örneklerini sıkça görürüz. İnsanlar ev, araba, yazlık, çocuk derken kendilerini kısır bir döngünün içinde bulurlar ve ölene dek bunlarla oyalanırlar. Elbette insanın bunları istemesi meşrudur; ama tüm yaşamını bu hırsların yönlendirmesi son derece anlamsızdır. Nitekim oyun ve oyalanma içinde kimi oyuncular pek çok isteğine kavuşurken, çok büyük çoğunluğu da arzularına ulaşamaz ve içlerindeki o hırsla ölürlür.

Açıkça anlaşılıyor ki insanların davranışlarının çoğu, boş bir hırstan kaynaklanmaktadır. Oysa gören bir gözle bakıldığında bunlar ne hırsı yapılacak, ne de sahip olunduğu için gururlanılacak şeylerdir; aksine her biri geçici dünya hayatının aldatıcı birer metaıdır. İnsanların göz ardı ettikleri bu gerçek Kuran'da şöyle ifade edilmiştir:

‘Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan tutkulu şehvet insanlara 'süslü ve çekici' kılındı. Bunlar, dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır.’²⁴³

Göz önünde bulundurulması gereken önemli bir gerçek daha vardır ki; o da kişinin sahip olduğu herşeyin yalnızca Allah'ın dilemesiyle olduğudur. Allah kimi insanı doğuştan varlıklı kılar, kimi insanı ise ömrü boyunca fakirlikle imtihan eder. Ancak kişinin Allah'ın verdiği nimetlerden ötürü büyükenmesi akılsızlıktır. Zira Allah insanlar arasında dilediğine daha fazla, dilediğine de daha az imkan ve rızık verebilir. Her iki durum da imtihan için; dünya hayatında kimin daha iyi ve güzel davranışlarda bulunacağını sınamak içindir. Bu da bir ayette şöyle ifade edilir:

‘Allah rızıkı dilediğine genişletir-yayar ve daraltır da. Onlar ise dünya hayatına sevindiler. Oysaki dünya hayatı, ahirette(ki sınırsız mutluluk yanında geçici) bir meta'dan başkası değildir.’²⁴⁴

‘Hayır,Hayır !Doğrusu siz peşin olanı seviyor,Ahireti bırakıyorsunuz.’²⁴⁵

²⁴³ Al-i İmran Suresi, 3/14

²⁴⁴ er-Rad Suresi, 13/26

²⁴⁵ el-Kıyame, 75/20-21

'Doğrusu bu insanlar peşin dünyayı severler de verelerindeki ağır bir günü terk ederler.'²⁴⁶,

Bu durumda, kısaltığı göz açıp kapama süresi kadar olan dünya hayatında bu tuzağa düşmemek ve malı Allah'a karşı büyükleme vesilesi olarak değil, şükretmek için kullanmak gerekmektedir. Zira kıyamet günü, malların da çocukların da yok olup gideceği zorlu bir gündür. Her şeyin darmadağın olacağı o din günü, hem bunlardan hiçbir eser kalmayacak, hem de Allah'a karşı işlenen her suçun hesabı verilecektir.

3.4.4 Makam, Mevki, İtibar

'Yeryüzünde böbürlenerek yürüme; çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne dağlara boyca ulaşabilirsin.'²⁴⁷

Her insanda az ya da çok oranda bulunan bir eksiklik ,bir yetersizlik duygusu vardır.İşte bu duygu devamlı olarak insanı başarılı olmaya ,kendini çevresine kabul ettirmeye itmektedir.

Mevki sahibi olmak ve bunun getirdiği itibar, dünya hayatının tuzaklarından biridir. Bundan dolayı insanın kendisini üstün görmesi ve kibirlenmesi de son derece boş ve anlamsızdır. Çünkü tarih, mevki sahibi olup yükselen ve çok büyük bir güce sahip iken bir anda bunların hepsini kaybeden insanların örnekleri ile doludur. Herkes kendi çevresinde bu tür örneklere şahit olmuştur. Bu örnekleri gördükleri halde mevkiden, makamdan ya da meslekten dolayı kibirlenenler farkına varamadıkları bir akılsızlık içindedirler. Çünkü makam veya itibar dünyada kazanılan, dünyada kalacak olan ve üstelik de sadece belirli insanlar tarafından takdir gören özelliklerdir. Örneğin, zengin bir adama ancak yanında çalıştırdığı kişiler itibar eder. Ya da bir devlet adamı ancak ülkesindeki insanlar tarafından takdir görür. Eğer ünlü bir sanatçı ise ancak eğlendirebildiği kişileri hoşnut edebilir. Tek bir kişinin tüm dünyadaki insanlar tarafından takdir gördüğünü düşünsek bile yine durum değişmez. Sonuçta takdir görebildiği kişiler sıradan insanlardır ve bu durum kısa süreli ve sonludur.

²⁴⁶el- İnsan,76/27

Dünya üzerinde asla değişmeyen tek gerçek ise şudur: İster mevki sahibi olsun, ister sıradan biri, ister kral olsun ister çoban; öldükten sonra aynı toprağın altına gireceklerdir. Kazandıkları hiçbir şeyin onlara faydası olmayacaktır. Herkes mezarda kemikleri ile kalacaktır. Böyle bir ortamda kimsenin mevkisine, mesleğine, gücüne veya güzelliğine bakılmayacak, sadece dünyada Allah'ın istediği şekilde yaşayıp yaşamadığından sorulacaktır. Herkesin sonsuz yaşamındaki konumu da, dünyadaki tavırlarına, Rabbimize gönülden boyun eğici olup olmadığına göre belirlenecektir.

Kuran'da bu kişilerden ve bu kişilerin ahiretteki durumlarından şöyle bahsedilmiştir:

'Dinlerini bir oyun ve eğlence edinenleri ve dünya hayatı kendilerini mağrur kılanları bırak. Onunla hatırlat ki, bir nefis kendi kazandıkları ile helake düşmesin; (böylesinin) Allah'tan başka ne bir velisi, ne bir şefaatchisi vardır; her türlü fidyeyi verse de kabul olunmaz. İşte onlar kazandıkları dolayısıyla helake uğrayanlardır; küfre saptıklarından dolayı onlar için çalgınca kaynar sular ve acıklı bir azap vardır.'²⁴⁸

Ayrıca mevkiden, makamdan dolayı böbürlenene ve bunları diğer insanlara karşı üstünlük konusu olarak gören kişiler bunun acısını en çok kendileri çekerler. Zira bu mantıkla bakıldığında herkesten daha üst, daha iyi mevkide olan biri mutlaka vardır. Sahip olduklarıyla övünen bu kişiler, kendilerinden makam olarak daha üstün olanların yanında ezilirler. Bu da utanç verici bir tavidir.

Konunun diğer bir yönü de, bu kibirli karakterin sahibine dünyada da hiçbir şey kazandırmadığıdır. Böyle kişiler her ne kadar çevreleri tarafından yüceltilseler de, gerçekte sevilmeyen, beraber olunmak istenmeyen insanlardır. Tevazu gösteren insanlar ise, önemli olanın ruh, akıl ve ahlak olduğunun farkındadırlar. Bu tür özelliklerini gündeme bile getirmezler. Tevazularından dolayı da insanların gözünde büyürler, daha çok sevilir ve sayılırlar.

Akıl sahibi kişiler olarak hayatlarını tevazu üzerine kuran peygamberler ve müminler, bizlere en güzel örnekleri oluşturmaktadırlar. Örneğin Hz. Süleyman çok zengin ve güçlüydü ama bu imkanlarını sadece Allah'ın rızasını kazanabilmek için kullanmıştı.

²⁴⁷ el-İsra ,17/ 37

Aynı şekilde Zülkarneyn de kavimler üzerindeki hakimiyetini Allah'ın dinine hizmet etmek için bir araç olarak görmüştü. Hz. Davud ise bulunduğu makamda Allah'ın rızasına uygun davranmaya ve adaletli olmaya çok titizlik göstermişti.

Bu üstün insanların yanı sıra Peygamberimiz (sav)'in yanında bulunan sahabelerin hayatları da Müslümanlar için iyi bir model teşkil eder. Birçoğu kavmin önde gelen varlıklı ve kültürlü ailelerin bireyleri oldukları halde, Allah'ın hükümlerini yaşamak makam, mal, çevre arasında bir seçim yapma durumunda kaldıklarında, hepsi hiç düşünmeden Allah'ı ve Resulünü seçmişlerdi. Çünkü onlar dünya hayatının önemli olmadığını, asıl olanın ahiret hayatı olduğunu biliyorlardı. Allah'ı hoşnut ve razı etmek kasdıyla Peygamberimiz (sav)'in safında yer aldılar, gerektiğinde hicret ettiler, mallarını-servetlerini geride bıraktılar, mevkilerini-itibarlarını önemsemediler, bütün hayatlarını dine hizmet etmeye adadılar.

Allah'ın hoşnut olduğu model bellidir. Mal, para, güzellik, zeka, itibar, gençlik v.b. gibi özelliklere sahip olan kişiler, bunları kendilerine Allah'ın verdiğini ve onları bunlarla imtihan ettiğini bilmelidirler. Ahirette de hepsinden tek tek hesaba çekileceklerdir. Bunu kavrayamayarak Allah'a karşı büyüklenen kişilerin ruh hallerinden bahseden ayetlerde şöyle buyurulmaktadır:

'O, hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? O: 'Yığınla mal tüketip-yok ettim' diyor. Kendisini hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor?'²⁴⁹

Önemli olan, Allah'ın "dünya hayatının geçici süsü" olarak tanıttığı bu detayların hiçbirine kapılmamaktır. Enaniyetli bir karakterin, insanı hem dünyada, hem de ahirette küçük düşüreceği unutulmaması gereken en önemli noktalardan biridir.

Her insanda az ya da çok oranda bulunan bir eksiklik ,bir yetersizlik duygusu vardır.İşte bu duygu devamlı olarak insanı başarılı olmaya ,kendini çevresine kabul ettirmeye itmektedir.

²⁴⁸ en'am,6/ 70

3.4.5. Kibir

Kibir, insanın kendisini başkalarından büyük görmesi, büyülenme anlamında kendi nefisini beğenmesi ²⁵⁰ veya “insanın kendi nefisini bilmemesi ve olduğundan daha üstün görmesi” olarak tarif edilmiştir. ²⁵¹ Hz. Peygamber kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimsenin cennete giremeyeceğini bildirdiği bir hadisinde kibri “hakkı inkâr etmek ve insanları hor görmek” olarak tarif etmiştir. ²⁵²

Kur’ân-ı Kerim’de kibir, öncelikle Allah’ın sevmediği şeytani bir sıfat olduğu belirtilmiş ²⁵³, en tehlikeli kibrin, hakkı kabul etmemek ve itaatten kaçınmak suretiyle Allah’a karşı çıkmaktan ibaret bulunduğu ve bu tutumun küfür niteliği taşıdığı ifade edilmiş ²⁵⁴, kibrin güç ve saltanat sahibi kafirlerin de temel özelliğini teşkil ettiği vurgulanmıştır. ²⁵⁵ Kibir, inkârcıların ve taşkınlık yapanların sıfatıdır: “Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: “Bize melekler indirilmeliydi, yahut Rabb’imizi görmeliydik değil mi?” dedi(ler). Andolsun ki onlar kendi içlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar.” ²⁵⁶ “Kendi gözlerinde çok büyük görüyorlardı kendilerini. Bu yüzden azıtıyor, büyüleniyor ve kötü bir yol tutuyorlardı. Kendilerini o kadar büyük görüyorlardı ki, hakiki ölçüyü ve sağlam değeri göremiyorlardı, bulamıyorlardı. Gözlerinde kendileri büyüyor, devleşiyordu ve çevrelerinde görebilecek başka hiçbir şey bulunmadığını sanıyorlardı. Bunun için Allah’ın celal ve azametini görmedikçe inanıp tasdik etmeyeceklerini söylüyorlardı. ²⁵⁷

Büyüklük taslamak, zayıf akıllı ve anlayışı kıt olan kimselerde, aşağılık kompleksinden kaynaklanan bir ruhsal hastalıktır. Bu hastalık, sahibini hiçbir yerden ışık almayan kapalı bir kutunun içine tıkar. Böyle kimselerden olumlu tutum ve davranışlar beklemek

²⁴⁹ Beled, 90/ 5-7

²⁵⁰ El-İsfehani, Ragıb, El-Müfredat, ‘kibir’ md

²⁵¹ Tehanevi, Keşşaf, ‘Kibir’

²⁵² Müslim, İman, 147; Tirmizi, Birr, 61; Ebu Davud, Libas, 26; Ahmed Hanbel, Müsned, I, 385, 427; IV, 134, 151

²⁵³ bkz. El-Bakara 2/34; En-Nahl 16/23; Sad 38/74

²⁵⁴ bkz. El-Bakara 2/34, 87; El-Araf 7/36; Sad 38/75; Ez-Zümer 39/59; El-Müddesir 74/23

²⁵⁵ bkz. El-Araf 7/75, 88, 133; Yunus 10/75; El-Furkan 25/21; El-Ankebut 29/39

²⁵⁶ el-Furkan 25/21

²⁵⁷ Kutub, Seyyid, Fi zilalil Kur’an, 10/519

boşunadır. Çünkü onlar kendi benliğinin üstün olduğunu ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını zanneder²⁵⁸

Kibir, islâm âlimleri tarafından faziletlerin yok edip rezilliklerin kazanılmasına, dolayısıyla kişinin helak olmasına yol açan psikolojik bir hastalık, mütekebbir de Allah'ın buğz ettiği hasta insan olarak kabul edilmiştir.²⁵⁹

Hz. Lokman'ın oğluna tavsiyelerinden biri de şudur: “İnsanlara yanağını bükme (kibirlenerek boynunu bir yana büküp yüzünü insanlardan öte çevirme) ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zirâ Allah (c.c.), kendini beğenip övünen kimseyi sevmez. Yürüyüşünde tutumlu ol, (orta yürü, ne çok çabuk ne de çok yavaş gitme, ölçülü hareket et), sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.”²⁶⁰

Arap cahiliyesinde korkunç derecede şeref ihtirası bulunmaktaydı. Kendilerini küçük düşürecek her hareketi reddetmekteydiler. Bu nedenle şerefli sayılan liderlerden biri, islam'ı kabul etmeyi tasarladığında çevreyi araştırır, fakir, güçsüz, itibarı olmayan birinin iman ettiği gördüğünde kibir göstererek İslam'a girmekten yüz çevirirdi. Bu durum onların katı bir tutum içinde imalarına ve inanmalarına engel olmaktaydı. Kibir hastalığı kabirlerin ayırt edici özellikleri arasındadır. Bu durum Kur'an'da şöyle dile getirilmektedir; “Kendilerine gelmiş kati birer delil olmaksızın (körü körüne) Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenlerin göğüslerinde, hiç şüphe yok ki asla yetişemeyecekleri bir büyüklük (hevesin) den başka bir şey yoktur...”²⁶¹

Allah'a karşı gösterilen kibir, en büyük ve en çirkin kibirdir. Geçmiş azgın ümmetlerin, Allah'a, peygamberlere ve insanlara karşı gösterdikleri kibirden dolayı helak oldukları bilinmektedir.

Kur'an'da firavununun kibrinden dolayı Allah'ı inkâr ettiği ve en azılı günahkarlardan biri olduğu bildirilmektedir. “... O (insaları ezip) ululanan, sınırı aşanlardan biriydi.”²⁶² Bu

²⁵⁸ Hicazi, M. Mahmut, Furkan Tefsiri, Trc. Mehmet Keskin, V/211

²⁵⁹ Maverdi, Edebü'd -dünya ve'd din, s.231; Gazali, İhya, III, 1933

²⁶⁰ el-Lokman 31/18-19

²⁶¹ el-Mümin 40/56

²⁶² ed-Duhan 44/31

ayette firavunun, Peygamberin getirdiğine tabi olma hususunda insanların en dik başlısı olduğu ve “Tanrılık” iddiasında bulunduğu Allah’ın buğz etmesine muhatap kaldığı vurgulanmaktadır.²⁶³

Kur’an’da ayetlere karşı kibirlenmekte büyük kibir örneğidir. Bu türden olan kibir cehennemliklerin başta gelen ve orada ebedi kalmalarına sebep olan bir vasfı olarak gösterilmektedir.” Ayetlerimizi yalanlayanlar ve onları kabule tenezzül etmeyenler var ya, işte onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”²⁶⁴

Kibir sadece dinî konularda değil, genel psikolojik bir tavır olarak, insanın gerçekleri görmesi ve gördükten sonra da kabul etmesinin önünde en büyük engellerden biridir. Büyükleme içinde bulunan kişi maddi- manevi kemalat ve güzelliklerden mahrum kalır. Çoğu kez kibir saikiyle başkalarının kemalatına, bilgilerine tenezzül etmez. Kibir genellikle cehalet, sabit fikir ve inatla birlikte bulunduğundan hangi alanda olursa olsun gerçekleri öğrenme ve kabul etmenin önünde aşılması zor bir engel olmaktadır.

Kibirde, diğer varlıklardan deruni bir uzaklaşma hareketi, kendini onlardan soyutlama tavrı saklıdır. Büyükleme insan varlıklardan bu uzaklaşma hareketiyle birlikte kendini onlardan üstün, onları da aşağı gören benmerkezi bir tutum içindedir. Böylesine ruhi ve entelektüel bir uzaklaşma ve soyutlama içinde bulunan kişinin kendisinden başka varlıklarla gerçek anlamda yaklaşması mümkün değildir. Kibirinin bu tavrı hem cinslerine, tabiat ve Yaratıcı’ya yani kendi dışındaki her şeye yönelik olabilmektedir. Kibir, hemcinslerine ve tabiata karşı olduğunda bunları hafife alma, onlara tahakküm etme, ben merkezli düşünce ve arzuların gerçekleşmesine vesile olduğu ölçüde değer verilen kullanılmaya hazır bir mal olarak görme şeklinde tezahür eder. Kibirli canlı-cansız bütün bir tabiatla yaklaşma içinde olmadığı için onun Yaratıcı’ya delalet eden yönlerini anlayamaz, onları sadece kendi benmerkezli düşünce ve arzularını tatmin eden veya kendini ve gücünü onlarla kıyas ederek tatmin bulan metalar olarak görür, Çağımızda tabiatın ve insanın öteden beri kendini güçlü gören statü sahipleri ve zenginler tarafından kullanılması bu tutumun bir yansımasıdır. Büyükleme hissine kapılanlar insana ve tabiata karşı olan kibirleri yüzünden neticede inkara saplanarak

²⁶³ Aydın,Hayati,Kur’an’da İnsan Psikolojisi,s.273

Allah'ın “yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün ayetlerimi görseler bile iman etmezler, doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görseler hemen ona saparlar...”²⁶⁵ mealindeki hitabının muhatabı olurlar. Allah'ın, kibir edenleri ayetlerinden çevirmesi, onların içinde uyanan psikolojik etkenlerin, kafalarındaki inatların sebep olduğu bir isteksizlik ve hatta nefret halini almaktadır. Onların peşin hükümleri, bu ayetlere karşı kendilerinde bir isteksizlik, nefret uyandırır. Böylece onlar, Allah'ın ayetlerinden uzak kahrılar. Bütün işleri yapan, gerçekte Allah'tır. O'nun kanunları işlemese hiçbir yaratık iş yapamaz. Her şey Allah'ın kanunları içinde olur. Fakat kulun seçimidir ki kendisini sorumlu kılar. Onları Allah (c.c.)'in âyetlerini anlamaz hale getiren, kendi inatları, peşin hükümleridir. Kulun inat ve günahında ısrarı, iman kabiliyetinin kapanmasına neden olur Yaratıcıya karşı olan büyülenmede ise Tanrı'ya karşı tahakküm imkanı olmadığı için, büyülenme O'nun varlığını inkar ve emirlerine karşı isyan şeklinde tezahür eder. Böylece mütekebbir kendini ve egosunun varlığını ispatlamış olduğunu zannederek Yaratıcı'dan uzaklaşmış olur, O'nunla ilişkisini kendi cihetinden koparır, insandan kaynaklanan uzaklaşma ve ilişkiyi koparma hareketi de Allah tarafından tasdik edilerek “Böylece Allah her mütekebbir zorbanın kalbini mühürler”²⁶⁶ hitabı gerçekleşmiş olur. .

İnsanın içindeki psikolojik düşüncelerin kendisinin, şu veya bu yöne yönelmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Olayları meydana getiren Allah'ın kanunlarıdır, dolayısıyla Allah'tır. Gerçek fail O'dur. Fakat kulun inadı, kibri, aklını çalıştırmaması, o işin öyle sonuçlanmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı kul sorumludur. Kur'ân'ın bu ifadeleri, kuldaki sorumluluğu kaldıran sözler değildir. Bunlar, inen vahye karşı olumsuz tavır takınan insanları kınama amacıyla söylendiği için onların sorumluluğunu daha çok vurgulamaktadır.²⁶⁷

Kibrin zıddı tevâzudur. İnanan insanlar genellikle mütevâzi olurlar. “Rahman'ın kulları, yeryüzünde mütevâzi olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarlarsa ‘selam’ derler.”²⁶⁸ İnanan insanların yürüyüşleri sade, adımları mütevâzidir. Yapmacık ve

²⁶⁴ el-Araf 7/36

²⁶⁵ el-A'raf 7/146

²⁶⁶ el-Mümin 40/35

²⁶⁷ Ateş Süleyman . Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri .,3/396

²⁶⁸ El-Furkan 25/63

gösteriş yoktur. Kibir ve gurura kapılmazlar. Ne alınlarını göklere kaldırırlar, ne de omuzlarını sallarlar. Bilindiği gibi, insanın her hareketi gibi, yürüyüşü de onun kişiliğini yansıtır. Onun iç dünyasında yer eden duygularını belirtir.²⁶⁹

İnsan egoizm çukuruna düşmemek için kibirden korunmalıdır.Çünkü kibir imanın önündeki en büyük engellerden biridir.

3.4.6. Cimrilik

İnsanın egoizme düşme nedenlerinden biri de cimriliğdir. Mal sevgisi insanda fitrîdir. İnsanı faaliyete yönelten duygulardan biridir. Fakat insan bu duyguyu ahlaki kayıtlardan uzak bir tutumla hırs kalıbına sokarsa cimrilik meydana gelir. Mal konusunda muhteris ve zayıf olan insanı ancak ahlâk kuralları ve değer yargıları frenleyebilir.

Bazı naslar cimriliğin insan tabiatına yerleşen bir huy olduğunu ifade etmektedirler. “De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinesine sizler sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kıstardınız. Zaten insan (tabiatı gereği) çok cimridir.”²⁷⁰

Bu halin insanda doğal olarak bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak aşırı derecede olan ve kötü bir huy olarak yerleşen bu zaaf insanı ahlaki yönden çirkinleştirmektedir. Aşılması zor olan bu zaaf Kur’an da sarp bir geçide benzetilmiştir. “Ama o sarp geçidi geçmeye katlanamadı. O sarp geçidin ne olduğunu bilir misin? Bir köle ya da esirin bağını çözüp hürriyete kavuşmaktır. Veya kıtlık gününde hısım sayılan bir yetime veya yere serilmiş (bitin kimsesiz) bir yoksula yedirmektir.”²⁷¹

“De ki: Eğer Rabb’imin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, sarfetmekle tükenir korkusuyla (onu) tutar (kimseye bir şey vermez)diniz.Hakikaten insan çok cimridir!”²⁷²

Bu ifadelerde cimriliğin son haddi belirtiliyor.İşte bu insanı egoizme düşüren nedenlerindendir.İnsan elinden bir şeyin gider korkusuyla adeta elindeki şeye tapar, onu elinden bırakmak istemez,bununla birlikte başkasıyla da paylaşmak istemez.

²⁶⁹ Kutup,Seyyid,a.g.e, 1/264

²⁷⁰ el-İsra 17/100

²⁷¹ el Beled 90/11-16

Şurası unutulmamalıdır ki; Her şeyi kuşatan Allah'ın rahmetinin tükenmesinden endişe edilmez. Ama insanlar o derece haris ve cimridirler ki, eğer Allah (c.c.)'ın rahmet hazinelerini ellerinde bulundursalar bu rahmetten herkesi mahrum bırakırlar. ²⁷³“Harcamakla tükenir” korkusuyla ellerinde tutar, harcamaz cimrilik ederler.²⁷⁴

“Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer inanır, (günahlardan) korunursanız (Allah size mükafatlarınızı verir ve sizden (bütün) mallarınızı istemez, (sadece zekat ve sadaka gibi cüz'i bir miktar talebeder). Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırırdı, cimrilik ederdingiz ve (bu) kinlerinizi ortaya çıkarırdı. (Allah'ın elçisine kin beslemeye başladınız).”²⁷⁵ Allah (c.c.), insanların bütün mallarını infak etmelerini istemiyor. Çünkü insanın yaratılıştan menfaatperest ve kendini düşünen olduğunu biliyor. Nefse taşıyamayacağından fazlasını yüklemiyor. Bütün varlıklarını infak etmelerini emredek olsaydı insanların göğüsleri sıkıntıyla dolacak, hodbinliklerini ortaya koyacaklardı. ²⁷⁶

İnsan “doğrusu malı çok sever”²⁷⁷. Malı çok sevdiği için cimrilik yapar. Malı fazlasıyla sevdiğinden ötürü elinde tutar, hayırda bulunmaz veya çok az bir kısmını infak eder. Haristir, son derece mala tutkundur.

Kur'an da cimrilik inkârcılığın temel karakteri olarak belirtilmektedir. “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte yetimi itip kakan yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur.”²⁷⁸ Bu ayet aynı zamanda cimriliği mü'mine yakıştırmamakta, bu özelliğin onda bulunduğu takdirde kafirle bulunan bir niteliği taşıdığını ima etmektedir.²⁷⁹

Cimrilik inanç bazında ciddi endişelere neden olmakta ve büyük günah işlemeye kadar vardırılmaktadır. Bu münasebetle cimri olan birisi samimiyetle Allah'a inandığını söylese de samimi olduğu iddiası şüphe doğurmaktadır. Çünkü Allah'a inancı olan bir kimsenin

²⁷² el-İsra 17/100

²⁷³ Kutup, Seyid, a.g.e. IX/378

²⁷⁴ Hicazi, M. Mahmut, Furkan Tefsiri, Trc. Mehmet Kcskin, III/454

²⁷⁵ Muhammed 47/36-37

²⁷⁶ Kutup, Seyid, a.g.e, XIII/409

²⁷⁷ El-Adiyat, 100/8

²⁷⁸ El-Maun 107/1-3

²⁷⁹ Aydın, Hayati, a.g.e s.107

O'nun kullarına yardım etmekte geri durmaması, infakta bulunması gerekmektedir. Zira bu cimride bulunan özellikler değildir.²⁸⁰

Ayrıca cimriliğin geçmiş ümmetlerin helak sebebi olmakla birlikte dini tahrif etmeye de sebep olduğu bilinmektedir.

İslâm dini yetime, yoksula, yardıma muhtaç olan herkese yardım etmeye, infakta bulunmaya çağırılmaktadır.

“O ki; malını hayra vererek arınır.”²⁸¹ Bu ayette nefsin tazyikesi infak ile irtibatlandırılmaktadır. Fakat bu cimri insanın hoşuna gitmediği gibi işine gelmeyen şeyi de kabullenmekte güçlük çekmektedir.

3.4.7. Ölümsüzlük Arzusu

İnsanoğluna bir milyon senelik ömür ile dünya saltanatı vaat edilse ama sonunda yok olacaksın dense, insan yine de yok olmaya tahammül edememektedir.²⁸²

Bu dünyadaki uzun bir ömür dahi bu arzusunun tatmin olmasına yetmemekte, daima ebedi olmaya özlem duymaktadır. Zira insan zaafı olan bir varlıktır. Her zaman her şeyin en fazlasını istemek onun nefsindedir.

Kur'an, Hz. Hud (a.s.)'ın Ad kavmine şu hitabında, “Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edirsiniz.”²⁸³ demek suretiyle dünyada sanki hiç ölmeyecekmiş gibi gösterişli yapıların edinilmesini ebedi yaşama arzusunun bir tezahürü olarak görmektedir. Geçmiş milletlerin yaptıkları büyük setler, kaleler, gösterişli saraylar, ehramlar gibi yapıtlara bakıldığı zaman insanların dünyada ölümsüzlük arzusu içinde bu binaları inşa ettikleri ortaya çıkmaktadır.

²⁸⁰ Aydın, Hayati, a.g.e s.108

²⁸¹ El-Leyl 92/18

²⁸² Nursi, Said, Sözlere, s.80

²⁸³ eş-Şuara 26/129

Kur'an Hz. Adem (a.s.)'ın bu cazip duygu yüzünden şeytanın vesvesesine kapılarak²⁸⁴ Allah'ın emrini çiğneyip cennetten atılmasına dikkat çekmektedir.²⁸⁵

“Derken, şeytan onun aklını karıştırıp Ey Adem! Dedi. Sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?”²⁸⁶ bu ayetlerde insanoğlunun ebedi yaşama duygusu içinde olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an bu duygunun yeri olarak ahiret yurdunu insanın dikkatine sunmaktadır. Dünya hayatının fani olduğu, ebedi olarak kalınacak yerin ahiret hayatı olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle ebedilik arzusunun gerçekleşeceği yer olarak cennet va'd edilmiştir. “Orada sonsuz kadar kalırlar.”²⁸⁷

Bu ayetlerden hareketle ölümsüzlük arzusunun ve diğer bütün arzuların doyuma ulaşacağı yer olarak cennetin bir nimet olarak va'd edildiği gerçeği insanların büyük çoğunluğunun inanmasında etkin rol oynamaktadır.

Kur'an dünyada ebedi kalma ve ölümsüz olma hususunda Yahudilerin büyük bir hırs gösterdiklerini ifade etmektedir. “And olsun ki, onların hayata diğer insanlardan ve hatta Allah'a eş koşanlardan daha düşkün olduklarını görürsün. Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister...”²⁸⁸ ayet Yahudilerin dünyada yaşama arzularının bütün insanlardan daha fazla olduğuna dikkat çekmektedir.

Her insan belli bir ömrün biçilmesi, sonunda yok olup gidileceği düşüncesi kimi insanın imanını zafiyete uğratmakta, bununla da kalmayıp Tanrı tanımazlığa kadar kişiyi isyan ve inkâra kadar sürüklemektedir. Bu dünyadan sonraki hakiki aleme olan inanç kişinin Allah'a ve ahiret gününe olan inancını oluşturmaktadır. Bunun aynı sıra hiç ölmeyecekmiş gibi mal biriktiren, Allah yolunda harcamayan ve biriktirdiği bu zenginliğin kendisine dünyada ölümsüzlük bahsedebileceğini zanneden kafir bir karakterden de Kur'an da bahsedilmektedir. “Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı (el, kaş, göz işaretleriyle) eğlenmeyi ve ayıplamayı adet edinen her kişinin vah haline ki! O, malı yığıp onu tekrar tekrar sayandır. O, malı hakikaten kendisine (dünyada) ebedi bir hayat

²⁸⁴ el-A'raf 7/121

²⁸⁵ el-A'raf 7/123

²⁸⁶ et-Taha 20/10

²⁸⁷ el-Tebagün 64/9; Talak 65/11

²⁸⁸ el-Bakara

verdiğini sanır.²⁸⁹ Mal biriktirme ve onu Allah yolunda tasadduk etmeme ve başkalarına vermede cimri davranma bir nev’i kişinin hiç ölmeyecekmiş gibi, dünyada ebedi kalma hırsının bir tezahürü olarak kabul edilmektedir.

Böylesi bir inanca sahip olan kimseler imanı zafiyete uğramakta ve inancı ona göre teşekkül etmekte,egoizm’den kurtulamamaktadırlar..

3.4.8 Nankörlük

İnsan kendisine yapılan iyilikleri kısa bir zaman içinde unutmakta ve kendisine iyilikte bulunulmamış gibi tavır alabilmektedir. Oysa İslâm dini vefakarlığı öngörmektedir.

Kur’an da bu kavramın iki anlamda kullanıldığı görmekteyiz. Biri; mutlak inkâr anlamındadır ki, bu küfür olarak kabul edilmektedir. Bu nitelik bir zaaf olmaktan öte kalbin ölümüdür. Kur’an da bu sıfat sahibi insanlar, bir ölüye benzetilmektedir. “Resulüm! Elbette sen ölülere duyuramazsın, arkalarını dönüp giden sağırlara o daveti işittiremezsin.”²⁹⁰ Diğer ise, genellikle bir çok zaafî içinde toplayan, mutlak olarak nimetlerin değerini takdir etmemek anlamında olmakla beraber Allah’ın nimetlerinin şükürünü gereği gibi eda etmemeyi ifade etmektedir.²⁹¹ “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak (o rahmetimizden) tamamen ümit keser ve nankör olur. Ve eğer kendisine bir zarardan sonra ona (sıhhat ve zenginlik gibi) bir nimet tattırsak, elbette kötülükler benden gitti, der.”²⁹²

İnsanların bir çoğunda bulunan bu haslet onun çıkarıcı tarafını da ortaya koymaktadır. Baş sıkıştığı zaman dilinden düşürmediği Allah’ı, rahatlığında hiç hatırlamamakla da nankör ve şükürü azdır.

²⁸⁹ el-Hümeze 104/1-3

²⁹⁰ er-Rum 30/52

²⁹¹ Aydın ,Hayati,a.g.e. s.191

²⁹² el-Hud 11/9-10

“Denizde başınıza bir musibet geldiğinde O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığı zaman yine eski halinize dönersiniz. Zaten insanoğlu nankördür.”²⁹³

İnsanda bulunan bu hal onu Rabbinden uzaklaştırmakta O’na olan inancını zafiyete uğratmaktadır. Hatta O’nun yarattığı bütün nimetlerden istifade ettiği halde şükrünü eda etmediği gibi O’nu unutmakta ve her şeyden önemlisi onu tanımamaktadır.

3.4.9 Şüphencilik

İnsanı egoizme düşüren nedenlerden biride devamlı şüphe halinde bulunmasıdır. Şüphe her insanda var olan psikolojik bir haldir. Fakat bazı insanlarda şüphe çok ileri boyutlardadır. Böyle bir hal içinde olan kimseler gözleriyle görmedikleri şeylere şüphe ile bakmakta, inanılması gereken şeylere inanmakta güçlük çekmekte ve bu onları egoizme düşürmektedir..

Şüphe insanda huzursuzluğa ve bitkinliğe götürecektir boyutta olursa bu anormal bir şüphe olmakla beraber ruhi bir hastalığa da yol açmaktadır.

Kur’an, ayetleri hakkında bu tarz şüphe duyanları müsrif-mürtab olarak nitelendirmektedir.²⁹⁴ Bu tür insanların Allah tarafından delalete sürüklendiği vurgulanmaktadır. “Allah o haddi aşan şüpheci kimseleri böyle şaşırır.”²⁹⁵

Kur’an inanç hususunda böylesi bir şüpheyi tasvip etmemekte ve bu hususta gerçek mü’mini şöyle tanımlamaktadır; “Gerçek mü’minler ancak Allah ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheyeye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.”²⁹⁶

Kur’an en fazla şüphenin münafıklarda bulunan bir vasıf olduğunu belirtir. “Senden yalnızca Allah ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri kuşkuya kapılıp, kuşkularında

²⁹³ el-İsra 17/67

²⁹⁴ Aydın ,Hayati,a.g.e. ,s.157

²⁹⁵ El-Mümin 40/34

kararsızlığa düşenler izin ister.”²⁹⁷ Münafıkların aşırı hırstan kaynaklanan şüpheleri, kendilerini büyük ölçüde huzursuz etmektedir. Nitekim aşağıdaki ayette bu türden insanların ruhî huzursuzluklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilecek olan, iman ve küfür arasındaki tutarsızlıkları dile getirilmektedir. Böyle insanlar menfaatleri gereği şüpheden kurtulamamakta bütün ömürleri inkar ve isbat arasında kararsız bir şekilde geçmektedir. Bir menfaat gördüklerinde imana yanaşmakta, bir zahmet gördüklerinde küfre dolaşmaktadırlar.”²⁹⁸ “Bunların arasında bocalayıp durmaktalar, ne onlara (müminlere bağlanıyorlar ne bunlara (kafirlere) Allah’ın şaşırttığı kimseye asla bir çıkar yol bulamazsın.”²⁹⁹

Tam bir imanın oluşabilmesi için şüphe gibi bir hastalığın kalpte bulunmaması gerekmektedir. Nitekim Kur’an, delillerinin şüpheden uzak, apaçık, yüce bir değere sahip olduğunu bildirmektedir. “Kendisinde hiçbir şüphe yoktur.”³⁰⁰ Böylesi kesin, apaçık olan bir nassa inanmayanlar ancak kafirler ve münafıklar olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Ehl-i Kitabın Kur’an’a karşı büyük bir şüphe duydukları da yine Kur’an’da bildirilmektedir. “... Kitaba varis kılınanlar (Yahudi ve Hristiyanlar) da onda (Kur’an’da) bir şüphe ve tereddüt içindedirler.”³⁰¹

Hak olan dinlere karşı şüphe içinde olmak kafirlere has bir özelliktir. Onların inancı da kalplerinde taşıdıkları bu türden manevi hastalıklar nisbetindedir.

3.4.10. Basiretsizlik ve Kalp Hastalığı

Basiretsizlik, kişinin herhangi bir hususta özellikle iman nokta-ı nazarında hangi yöne yöneleceğini bilmemesi, tereddüt içinde olması demektir. Basiretsizlik gibi, sevgi, kin, öfke, haset vb. birçok zaafın kalp körelmesine ciddi olarak etkisi bulunmaktadır. Bu gibi zaafın kendisinde aşırı bulunan birinin, sağduyulu, vicdanlı hareket etmesi düşünülemez.³⁰²

²⁹⁶ El-Hucurat 49/15

²⁹⁷ Et-Tevbe 9/45

²⁹⁸ Yazır,Elmalı M.Hamdi,a.g.e.,IV/2557

²⁹⁹ En-Nisa 4/143

³⁰⁰ El-Bakara 2/12

³⁰¹ Eş-Şura 42/14;Fussilet 41/45

³⁰² Aydın ,Hayati,a.g.e. s.191

Kalbin körlüğü anlamaya ve inanmaya engel olmaktadır. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır; “Biz onların kalplerini ve gözlerini, ilkin inanmadıkları gibi tersine çeviririz ve onları tuğyanları içinde şaşkınca bir duruma terk ederiz.” “Gerçek şu ki; biz onlara melekler indirseydik, onlarla ötüler konuşsaydı ve her şeyi karşılıklarına toplasaydık, -Allah'ın dilediği dışında- yine onlar inanmayacaktı. Ancak onların çoğu cahillik ediyorlar.”³⁰³

Bu ayetlerle kalpleri körelen kimselerin inanmasında artık ne yapılsa da onların hak ve hakikatı göremeyecekleri vurgulanmaktadır.

Kur'an'da özellikle Yahudilere yapılan hitapta kalplerinin katılığı taşa benzetilmektedir. “Ne var ki bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. İşte onlar (yeni kalpleriniz) şimdi katılıkla taş gibi, yahut daha ileri...”³⁰⁴

Bu ayet Yahudilere mucizeler gösterilmesin rağmen hakkı kabul etmeme hususunda kalplerinin bir taş kadar katı olduğunu vurgulamaktadır.

Hatta Hz. Peygamberi (s.a.v.) birçok sıfatı ile tanımlarına, O'nun mucizelerine şahit olmalarına rağmen nasihat dinlememe ve iman etmeme hususundaki inatları bilinmektedir. Bu onların ne kadar kendi benliklerine düşkün olduklarını göstermektedir.

³⁰³ El-Enam 6/110-111

4. KELAMA GÖRE EGOİZMDEN KURTULUŞ YOLLARI

4.1 İnsanın Kendini Tanınması

Bireyin kendini tanınması kendi benliğini algılamasıyla mümkündür. Kişiliğin özü benliktir.³⁰⁵ Benlik (ego) ise insanın kim olduğuna ve ne olacağına ilişkin durulmuş algısı, inancı, kendine uygun bulduğu kimlik; kendine biçtiği değerdir.³⁰⁶ Davranışlarımızın kaynağını teşkil eden benlik (ego) kalıtsal olmayıp öğrenmeye dayanmaktadır. İnsan, kim olduğunu, kendisini tanıyarak çevresinden öğrenmektedir.³⁰⁷ Şayet birey, “yeteneklerinin ne olduğunu kestiremez ve yeterliklerinin gücünü bilemez ise kendinin kim olduğuna ve ne olacağına inancında, kendine uygun bulduğu kimliğin gerçekliğinde ve kendine biçtiği değer düzeyinde yanılığa düşebilir”. Bu ise insanın başarısızlığa düşmesine, kendine güveni kaybetmesine, dolayısıyla da özgüveninin zayıflamasına sebep olur.³⁰⁸

İnsanların kendilerini sağlıklı algılamaları önemlidir. Bu gerçek bireyler için de toplumlar için de geçerlidir. Ramazan el-Bûti, “Kur’an bize helâk olup yıkılmış hiçbir ümmeti anlatmaz ki, bu helâkin sebebini haber vermiş olmasın. Bu sebep o ümmetin kendi zâtını ve hakikatini tanıma rûştünden uzaklaşmasıdır.”³⁰⁹ derken bu gerçeğe işaret etmektedir.

İnsanlar arasında kendi benliklerini normal olarak algılayanlar olduğu gibi, ifrat ve tefrit noktasında algılayanlar da vardır. Kendi benliğini tanıma hususunda uç noktalarda bulunan insanlar eğitim öğretim hayatında daima problem yaratan insanlardır. Mesela, kendine güven sağlayamamış, dolayısıyla aşağılık duygusuna kapılmış, bu aşağılık duygusu da patolojik (marazi) bir hale dönüşmüş olan insanlar suçluluk ve aşağılık kompleksinden kurtulamamaktadırlar. Bazı insanlar da aşırı derecede kendilerine güvenmekte, her şeyin en iyisini kendilerinin yapacaklarına inanmaktadırlar. Egonun

³⁰⁴ El-Bakara 2/74

³⁰⁵ Başaran, İbrahim Ethem, Eğitim Psikolojisi, Ankara 1996. s.168

³⁰⁶ Başaran; a.g.e.s.28

³⁰⁷ Başaran, a.g.e.s.33

³⁰⁸ Başaran, a.g.e.s.28

³⁰⁹ Buti, Said Ramazan, Kur’an’da İnsan ve Medeniyet, çev: Resul Tosun, s.52

kendine olan aşırı güven duygusu, onları, “ego şişmesi” denilen bir neticeye götürmektedir. Böyle bir sonuç, bireyin kendisini ve başkalarını yanlış değerlendirmesine sebep olmakta, fütursuz, saygısız ve bencil davranışlara yol açmaktadır.³¹⁰

Kerschensteiner, kendilerine aşırı derecede güvenen kimselerle ilgili olarak şunları söylüyor: “Bazı insanlar kendi kuvvetlerini tanımama yüzünden yalçın kayalıklara tırmanabileceklerine inanırlar ve bu kanaate dayanarak, hayatları pahasına, kuvvetlerinden çok büyük işlere atılırlar.”³¹¹

Gerçek ateistler kendi benliklerini olduğu gibi algılayamayan insanlar arasında zikredilmektedir. Ateizmin Çıkmazı isimli kitapta, bu tiplerin, kendilerini aristokrasi mensubu kişiler olarak gördükleri bildirilmektedir.³¹²

Kendi benliklerini abartılı bir şekilde algılayan insanlar, olaylar içinde gerçek kimliklerini anladıkları zaman normal davranışlar sergileyebilmektedirler. Mesela, E. Fromm, insan ihtiyaçlarını sıralarken bunlardan birinin de transandans (kendini aşma) ihtiyacı olduğunu zikretmektedir.³¹³ Normal hayatlarında böyle bir ihtiyacı görmezden gelen ve transcendental bir varlığa inanmayan insanlar, çaresiz kaldıkları, bütün reel fenomenler kendilerini terk ettiği, onlara karşı çalıştığı zaman yine O’na dayanacak ve birçok hallerde O’ndan bazı dileklerde bulunacaklardır.³¹⁴ Firavun bunun tipik bir örneğidir. Daha önceleri kendisini bir tanrı ilan etmiş olmasına rağmen Kızıldenizde boğulacağını görünce kendisinin gerçek kimliğini anlamış ve “...İsrailoğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım; artık ben O’na teslim olanlardamım...”³¹⁵ demiştir. Örnekte de görüldüğü gibi, insanlarda benlik kavramı abartılı bir şekilde ortaya çıktığı zaman benlik saygısı gerçekçi olmamakta, insanlar üstünlük duygusuna kapılmaktadırlar.³¹⁶ Bu insanlar kendi gerçek benliklerini olduğu gibi algılasalar böyle

³¹⁰ Uysal, Veysel, Psikoloji Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, s.135

³¹¹ G.Kreschensteiner, Karakter Kavramı ve Terbiyesi, çev:H.Fikret Kanad, s.122,123

³¹² Gilson, Etienne, Ateizm Çıkmazı, çev: Veysel Uysal, s.23

³¹³ Çamdibi, Mahmut, Din Eğitiminin Temel Meseleleri, s.57

³¹⁴ Mengüşoğlu, Tarık, Felsefeye Giriş, s.303

³¹⁵ Yunus 10/90

³¹⁶ Buti, Said Ramazan, Kur’an Eğitiminin Eşsiz Metodu, çev: Şükrü Özen, s.23

davranışlar sergilemeyeceklerdi. İnsanlar kendi benliklerini geliştirirken olumlu benlik için dikkatli olmaları gerekir.

Ramazan el-Bûfi, benlik kavramlarını abartılı biçimde geliştiren insanlar için şunları söylemektedir: “Dikkat ediniz; sahte ilahlık tahtları kurmuşlarsa, bu sadece kendi varlıkları hakkında sadakatle düşünmeye bir saatlik vakit ayıramamaktan ve etrafındakileri gözlerinin görmemelerinden kaynaklanmaktadır.”³¹⁷

İnsanların benlik kavramları abartılı olabileceği gibi değersiz ve yetersiz de olabilir. Böyle hallerde insanların kendilerine olan benlik saygıları düşmekte bunun sonucu olarak da insanlar aşağılık duygusuna kapılmaktadırlar. Kur’ân’da buna örnek olarak münafıklar dikkatimizi çekmektedir. Münafıklar, Kur’ân’da olumlu benlik kavramları gelişmemiş, zayıf kişilikli kimseler olarak tanımlanmaktadır. Bunların oturmuş bir fikir ve inançları yoktur. Kime, hangi inanca bağlı olduklarını bilmek mümkün değildir. İki yüzlüdürler. Kiminle karşılaşırsalar onun fikrinden ve inancından olduklarını söylerler. Hiçbir konuda istikrarları yoktur. Saatin rakkasesi gibi bir oraya bir buraya gider gelirler. Kur’an da onlarla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: “İnananlara rastladıkları zaman “inandık” derler; şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında, “Biz şüphesiz sizinleyiz; onlarla sadece alay etmekteyiz.”³¹⁸ derler.

Alfred Adlere göre gerek üstünlük, gerek aşağılık duyguları marazileşip kompleks haline geldikleri zaman tehlike arz etmektedir. Böyle bir durumda insanın hayata bağlanması, bütün davranışlar altında yatan dinamikler, kısacası hayat tarzı kaybolmaktadır.³¹⁹

Benlik kavramıyla “kişinin kendi potansiyellerini ve yeteneklerini sonuna kadar kullanarak istediği yere gelebilme, amaçlarına ulaşabilme isteği ve çabası” olarak tanımlayabileceğimiz kendini gerçekleştirme arasında yakın bir ilişki vardır.³²⁰ Kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için olumlu bir benlik kavramına ulaşması gerekir. Kendini

³¹⁷ Bakara 2/14

³¹⁸ Uysal, Veysel, a.g.e.s. 135

³²⁰ Kaya, Mevlüt, Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme, s.9,10

gerçekleştiren kişilerin özelliklerinden biri de onların, “bilgilerinin sınırlı olduğuna, her zaman herkesten bir şeyler öğrenebileceklerine...” inanmalarıdır.³²¹

Kendilerini yetersiz varsaymayan, başka bir ifade ile bilgilerinin sınırlı olduğuna inanmayan kimseler kendi kimliklerini yeterince tanımayan yani olumlu benlik bilincine ulaşamamış kimselerdir. Bu ise onların kendini gerçekleştirme çabalarını olumsuz yönde etkiler. İnsan, kendisini bilgice yetersiz varsaymalı, bu yetersizliğini giderecek kimsenin de muhakkak olduğunu bilmelidir.

Kur’ân-ı Kerim’de konumuzla ilgili şöyle bir ifade bulunmaktadır. “Ey insanlar, siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise zengin ve her hamde layıktır.”³²² Bu ifadelerle insana verilen mesaj şudur: Ey insan, bilmiş ol ki sen ne kadar üstün ve değerli bir yaratık olursan ol, bir yerde aciz ve yetersizsin. Bu yetersizliğin giderebileceğin yegane varlık ise Allah’dır.

İnsan bu mesajla hem kendisini, hem kendisini eğitecek olanı tanıyacak ve ona göre bir tavır sergileyecektir. Zaten insanın kendini tanıması, olumlu bir benlik kavramı oluşturması, sorunun çözümünü büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Çünkü Rasulullah’ın ifadesiyle, “Kendini tanıyan Rabbini (sahibini, efendisini) tanır.”³²³ Bilgi ve beceri bakımından yetersiz olduğunu düşünen, bu yetersizliği mutlaka gidermesi gerektiğine inanan insan her an öğrenmeye hazır olacaktır. Firavun kendini tanıyamadığı için yetersizliğini kabul etmemiş, bu yüzden de öğrenmeye, değişmeye yanaşmamıştır.³²⁴

İnsanın kendi yetersizliğini kabul etmemesi, kendini müstağni sayması onun öğrenmeye, değişmeye yanaşmasını engellediği gibi, azgınlık etmesine de sebep olmaktadır. “Ama, insanoğlu kendini müstağni sayarak azgınlık eder.”³²⁵ ayeti buna işaret etmektedir. İnsanın bu tavrı şu ifadede daha bir açıklık kazanıyor. Allah, elçisi Hz. Muhammed’e şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: “Ama kendisini öğütten müstağni görene gelince, sen onun üzerine düşüyorsun. Onun temizlenmesinden sana ne.”³²⁶

³²¹ Kaya, Mevlüt, a.g.e.s.9

³²² Fatır 35/15

³²³ Acluni, Keşf’ül- Hafa, II/343

³²⁴ Bkz. Naziat 79/16-24

³²⁵ Alak 96/6,7

³²⁶ Abese 80/5,6,7

İnsanoğlu belli yaştan sonra kendi kendini terbiyeye başlar. İnsanın kendi kendisini terbiye etmesi demek, kendini kurtarmak, kendine karşı koymak, kendini, kendi temayül ve içgüdülerinin bataklığından yukarı çekmek, kendini kötü alışkanlıklardan, fena arzulardan, hatalı idelerden uzaklaştırarak, ahlâkî idelerin hizmetine vermesi demektir.³²⁷

Kerschensteiner'e göre kendi kendini terbiye bir iç mücadelesidir. Bu mücadele "manevî ben"le "hayvanî ben" arasında cereyan etmektedir. Bu mücadelede başarılı olmanın yolu ise insanın kendini tanımasıdır.³²⁸

İnsanın kendi kendisini tanıması söylendiği kadar kolay bir iş değildir. İnsanın kendini tanıması bir mücadeleyi, tâbir yerinde ise bir boğuşmayı gerektirir. Bu mücadelenin bulunmadığı yerde, insanın kendini tanımasını engelleyen ahlâki, dini gurur ve kibir kolay gelişir.

İnsanın kendisini tanımasını zorlaştıran önemli bir faktör, insanın kendini sevmesidir. İnsan kendisini sever. Bu nedenle de kendini "koruyucu düşünceler" üretir. Bu ise onun kendisi ile ilgili karar verirken aldanmasına sebep olur. Çünkü onun kendisine olan sevgisi, başarısızlıklarının sebeplerini karakterinde, hareket tarzında aramasına engel olur.³²⁹

Foerster, insanlarda kendini sevme duygusunun, yüksek gerçeklere ulaşma arzusunun yerini alması halinde, insanın kendini tanımasına da, kurtarmasına da imkan olmadığını bildirmektedir. Bu düşüncesini teyid sadedinde Pascal'dan şöyle bir nakilde bulunmaktadır. "Hiçbir şeyi kendisi kadar sevmeyen insan, sevdiği varlıkla, kendi kendisiyle baş başa kalmaktan çok hiçbir şeyden korkmaz. her şeyi kendisi için arar, ama en çok kendinden kaçır; kendini bulmak istemez. Çünkü kendini iyice görebildiği zaman, istediği gibi olmadığını görür; içinde müthiş bir zavallılık, dolduramayacağı uçurumlar, boşluklar bulur. Bu duruma göre bizi çok çeken işler ve eğlenceler daha çok kendimizi düşünmekten, bakışlarımızı içimize çevirmekten alıkoyan şeylerdir.

³²⁷ Kreschensteiner, a.g.e, s 119, 120

³²⁸ Kreschensteiner, a.g.e s .122

³²⁹ Foerster, İyi İnsan İyi Vatandaş, trc: Mehmet Hekimođlu, s.33

Hapishanenin o kadar korkunç bir ceza olması bu yüzden; yine bu yüzden yalnızlığa dayanan insan çok azdır.”³³⁰

İnsanın kendini sağlıklı bir şekilde tanıyabilmesi için muayyen bir olgunluğa ulaşması gerekir. Bu olgunluğa ulaştığı zaman boş ve inatçı bir gurur duygusu içinde kalmak yerine, acı ve kırıcı da olsa gerçeği bütün çıplaklığı ile görmek tercih edilir. Kendini sevmenin tesirinden kurtulup hakikate sadık kalmanın ve gururun değiştirici kurnazlıklarına kapılmayıp insafsızca rahatsız olmanın güçlüğü de unutulmamalıdır.

4.2 İmanın Güçlenmesi

İnsanın temel özelliklerinden biri de inanma ihtiyacıdır. Bu ihtiyacı insan hak veya batıl olarak mutlaka gerçekleştirecektir. İlahi öğretilerden uzak kalmış, ya da bilinçli olarak bunu inkar eden toplumlar ve fertler, aslında inançsız değildirlir. Onlar da inandıkları bir şey uğruna bunları yapmaktadırlar. Ancak vahiy doğrultusunda olmadığı için bu inançlar onlara bir fayda getirmeyecektir. İnsanda var olan inanma özelliği, şayet doğru bir şekilde şekillendirilirse insana ve topluma faydalı olur. Yoksa batıl bir inanç ne insana ne de topluma fayda getirmez, aksine zararlı olur.

İnsanda var olan inanma duygusu yaradılıştan olduğunu belirtmiştik. Hayat böyle bir inanç ile istikamet bulur. İnsan fitratında (yaradılışında) daima hakkı arayan bir duygu vardır. Bu duygunun özünde de iman vardır.

Yani iman, insan için bir hidayet meselesidir. Böylece Allah tarafından insanın vicdanına ihsan edilmiş olan iman, sanki vicdanın iç yüzünü tamamen parlatır, ışıklandırır ve bu sayede insan bütün mevcudatla bir münasebet meydana getirir, mevcudata karşı insanda bir emniyet meydana gelir. Hayata Allah'ın ismi ile bakmak insanlık için hikmetin sırrı-bilmektir. Hakiki iman (imân-ı tahkiki) neticesi Onun kalbinde öyle bir mânevi kuvvet gelir ki bu kuvvet ile maddi ve manevi her türlü

³³⁰ Foerster, a.g.e, s.33,34

zorluğa göğüs gerer. Kur'an da ise şöyle buyrulur: "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."³³¹

Bu ayette de ifade edildiği üzere insanın yaradılış gayesi Allah'ı iman ile bilip, emirlerine uygun bir şekilde yaşamaktır. İman-ı tahkiki bir insana insanlık vasfını kazandırır. Böyle bir iman insanı insanı eder, belki insanı bu kainata sultân eder. Öyle ise bir insanın asıl vazifesi ubudiyet ve duadır.

İnsanın geleceğe yönelik gayeleri, planları, gerçekleştirmek istediği hedefleri vardır. Bu gaye ve hedefleri tayin edebilmesi için önceden görmesi gerekmektedir. Kur'an insana yeryüzü (halifelîği) gibi bir gaye ve sonunda cennet gibi bir mükafat göstermiştir. İnsanın bir gayeyi gerçekleştirebilmesi neticesinde ulaşabilmesi için, bu kabiliyetini iyi kullanması gerektiğini Kur'an defalarca hatırlatmıştır.

Esasen insan güdülerinin en kuvvetlilerinden birisi beklide en kuvvetlisi ,inanma ve bağlanma güdüsüdür. Zira insanı kendisine kulluk etmek için yaratan ;Allahü tealanın onun hamuruna bu meyli fazla dozda vermesi gayet normal bir şeydir. Gerçekten de insan tabiatının değişmeyen ve zorunlu olan kısmı ,yalnızca fizyolojik olarak şartlandırılmış ihtiyaçlar değildir. Aynı zamanda köklerini bedeni süreçlerden değil de insani hayat tarzı ve mahiyetinden alan ve aynı derecede zorunlu olan diğer bir kısmı daha vardır ki, o da kendi dışındaki şeylere bağlanma ve yalnızlıktan kaçma ihtiyacıdır.³³²

İmanın birbirini tamamlayan üç boyutu vardır. Birinci boyutu olan kabul ve tasdikte, insan, iç dünyası ve dış uyarcılar arasındaki mutabakatla önceden meydana gelen psikolojik hazırlık sonucunda Allah'a yönelir. onun varlığını kabul ve tasdik eder.³³³ İtaat ve teslimiyet boyutunda ise ,mümin Allah'ın mutlak hakimiyet ve otoritesini kabul ederek boyun eğer. O'nun varlığını kabul ederek boyun eğer, O'nun emir ve yasakları çerçevesinde hayatına yön ve düzen verir. Bu itaat ve teslimiyeti –imanın üçüncü boyutu olan –insanın kendisine ait olan isteklerinden vazgeçerek benliğini

³³¹ ez- zariyat ,51 /56

³³² Fromm, Erich, Hürriyetten kaçış, s.37

³³³ Hökelekli ,Hayati ,Din Psikolojisi ,T.D.V Yay.no:116 s.159-160

bütünüyle Allah'a hasretmesini sağlayan sevgi ve fedakarlık gerçekleştirir.³³⁴ Bu itibarla sağlam ve sağlıklı imana sahip olan bir müminde egoizm hastalığı ,diğer insanlara göre çok daha azdır.

4.3 Dini pratiklerin uygulanması

Dini inancın davranışlar üzerindeki etkileri derken ,inancın davranışlara yansması veya davranışları yönlendirmesini düşünüyörüz.Dini inançlar bir doğrudan doğruya dini davranışlar üzerinde etkili olurlar.Bir de dini olmayan dünyevi görünlü davranışlar etkili olur.Çünkü ,bu davranışlar o inancın gereği ,o inancın uzantısı ve yansması olan davranışlardır.³³⁵Bunlar öncelikli olarak ibadetlerdir.Mesela namazın farz olduğuna inanan bir müslüman tabii olarak inancının gereği olarak namazını kılacaktır.Eğer kalmazsa o zaman inancı ile davranışı arasında tutarsızlık gösterir ve bu durum kişiyi rahatsız eder.Rahatsız olmuyorsa ,o zaman dini inancında bir zayıflık,inancın davranışa yansma gücünde bir zayıflama var demektir.Kişinin dini inancının gücü ve dini bilgilerinin seviyesi onun tutum ve davranışlarına yansmasıyla ölçülebilir.

Dini inancın davranışlara etkisi ,ahlaki davranışlarda da kendini gösterir.ancak bu etkileri görebilmek için kişinin şahsiyet gelişmesi ne durumda ise ,o derece bir yansma veya inanç ve davranış uyumu kendini gösterecektir.Şahsiyeti yeteri kadar gelişmemiş veya bütünleşmemiş olan dindar kişilerin inançlarının ahlaki davranışlarına yansması tam olmayabilir,inanç ve davranış tutarlığı gereği gibi tezahür etmeyebilir.³³⁶

Ahlaki faziletler dünyası ,dini inanç kaynağından beslenen bir takım tezahürlerdir.bu sebeble dini inancın güçlü ve dini bilgilerin yeterli olması halinde ,dini davranışlar olarak ahlaki faziletlerin kişi davranışları üzerinde görülmesi gayet tabidir.bütün bu durumlar ,inanç ve davranış uyumu şeklinde ,kişinin kendisiyle Yüce Yaratıcı'sı arasındaki ilişkilerin uyumunu gösterir.Kişi inandığı Allah'ın emirleri ve yasakları doğrultusunda hareket etmekle ,O'nun yanında sevgili bir kul olacağına inanmaktadır.Bu sebeple insanlarla eşya ile ilişkilerini düzenlerken de Allah'ın

³³⁴ Hökelekli ,Hayati ,a.g.e. s.166-167

³³⁵ Şentürk,Habil,Psikoloji Açısından Hz.Peygamberin ibadet Hayatı,s.25-27

³³⁶ Yakt,İsmail,Batı düşüncesi ve Mevlana ,s.138-139;Şentürk,a.g.e. s.37-40

iradeside boyun eğerek ,O'na itatale hareket eder.böylece bu durum onun dini görünümlü olmayan davranışlarını etkileyecektir.

Kişinin davranışları arasında tutarlılık olması kaçınılmaz olduğuna göre ³³⁷ onun meslekte ,ticari,siyasi ,kültürel ve her türlü faaliyet ve davranışı dini inancının etkilerini taşıyacaktır.

Dini inanca duygu ve düşünce ve davranışla ilişkileri açısından baktığımızda ,bu inancın veya inançların iç dünyamızın temellerini teşkil ettiğini görürüz.Çünkü inançlar değişmeyen ve devamlılık arz eden unsurlardır.Duyguların ve düşüncelerin davranışları bu inançlara göre şekillenmesi veya o istikamette organize olarak ,inançlarla uyumlu hale gelmeleri söz konusudur.Bu sebeple kişi ,temelinde inançlar bütünü veya inanç sisteminin bulunduğu dünya görüşüne sahip olacaktır.Bu dünya görüşünün merkezi teşkil ettiği iç dünya ,kendi içinde uyumlu ve tutarlı hale gelecektir.

Davranışlar ,iç dünyamızın dışa yansıyan uzantılar olduğuna göre ,genel olarak inançların ve özel olarak da dini inançların davranışlara yön vermesi ,onları etkilemesi kaçınılmaz olarak kendini gösterecektir. İnançtan kaynaklanan bazı davranış tipleri vardır.Bunlar enaniyet hastalığının alternatifleridirler.İnancımız sayesinde kazandığımız bu güzel hasletlerle egoizm in üstesinden gelmemiz mümkündür.

4.4 İsar

İsar, sözlükte "bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme" mânasına gelen îsâr ahlâk terimi olarak "Bîr "kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yaran için fedakârlıkta bulunması" demektir.³³⁸ .Başkaları için özveride bulunma anlamında kullanılan ahlak terimidir.

³³⁷ Güngör,Erol,Değerler Psikolojisi,s.54-55

³³⁸ Kurtubî, El-Cami'li Ahkamil-Kur'an , XVIII/ 27

İsâr kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de dört âyette (Yûsuf 12/91; Tâhâ 20/72; en-Nâzi-ât 79/38; el-A'lâ 87/16) sözlük mânasında, bir âyette de (el-Haşr 59/9) terim anlamında kullanılmıştır. İsârın terim anlamına esas olarak gösterilen âyette, bütün mal varlıklarını Mekke'de bırakarak Medine'ye göç etmek zorunda kalan Hz. Peygamber'i ve diğer muhacirleri şefkatle kucaklayıp mal varlıklarını onlarla paylaşmaktan çekinmeyen Medineli müslümanlar (ensar) övgüyle anılmakta, âyette onların şahsında müslüman toplumun bazı temel manevî ve ahlâkî özelliklerine temas edilmektedir. Buna göre müslümanlar öncelikle imanî gönüllerine yerleştirmişlerdir; ayrıca muhacirler gibi zor durumda kalıp kendi beldelerine gelenleri severler, din kardeşlerine kendilerinden daha fazla imkân sağlanmasından dolayı içlerinde kıskançlık duymazlar; nihayet ihtiyaç içinde olsalar dahi onları kendilerine tercih eder, şahsî menfaatlerinden, zevklerinden fedakârlıkta bulurlar. Âyetin son kısmında, nefsinin cimrilik eğilimlerinden kendini koruyabilenlere ebedî kurtuluşu kazanacakları müjdelenirken dolayılı olarak İsârın bu yöndeki psikolojik etkisine de işaret edilmektedir.

Gazâlî, cömertliği "Allah'ın ahlâkî sıfatlarından biri" şeklinde tanımlamakta, cömertliğin en yüksek derecesinin de İsâr olduğunu ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in çok yüce bir ahlâka sahip olduğu bildirildiğine göre İsâr aynı zamanda Resûlullah'ın ahlâkının da bir unsurudur. Ancak diğer erdemli davranışlarda olduğu gibi İsârın da belirtilen ahlâkî değeri kazanabilmesi için maddî veya manevî bir karşılık beklenmeden sırf Allah rızası ve insan sevgisinden dolayı yapılması gerekir. Çünkü iyilik karşılığında teşekkür veya övgü bekleyen kişi cömertlik değil alışveriş yapmış sayılır³³⁹

İsâr kavramı genellikle malî fedakârlıklar için kullanılmakla birlikte bazı kaynaklarda "can ile İsâr"dan, yani kişinin sevdiği bir kimse için kendi rahatını, huzurunu, hatta hayatını feda etmeyi göze almasından da söz edilmekte ve bunun malla İsârdan daha faziletli olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı tasavvufta sevgi kısaca İsâr olarak da tanımlanır. Çünkü en yüksek derecede sevgi, seven kişinin gerektiğinde sevdiği için canını feda etmeyi göze almasını sağlar. Kaynaklarda. Mısır azizinin eşinin Hz. Yûsuf'a duyduğu derin sevgi (Yûsuf 12/23-32) bunun ne kadar ulvî bir duygu olduğuna örnek

³³⁹ Gazali, İhya ,3/257-260

gösterilir. Uhud Gazvesi'nde İslâm ordusunun geçici olarak bozguna uğradığı sırada bazı müminlerin Hz. Peygamber'in hayatını korumak için kendi hayatlarını ortaya koymaları da can ile isâr için örnek gösterilir. Bu arada Ebû Talha adlı sahâbinin kendini Resûlullah'a siper etmesi ve onu korurken yaralanması³⁴⁰; özverinin en güzel örneklerinden biri olarak anılır.

İslâm dünyasında bu sonuncu türde bir felsefeye pek rastlanmaz. Fakat kesin bir ayrıma gidildiğini söylemek güç olmakla birlikte Ehl-i sünnet'in faydacı görüşe, Mu'tezile'nin de altruist görüşe daha yakın olduğu kabul edilebilir. Gazzâlî, ilke olarak insandaki altruist duygulan ben merkezli eğilimlere bağlar³⁴¹

İnsanın temelde kendini sevdiğini, "İnsan ihsanın kuludur" şeklindeki ata-sözünün de belirttiği gibi kendisine iyilik edenleri de sevmekle birlikte bu sevginin merkezinde yine kendi beninin bulunduğunu ifade eder. Ancak ahlâkî ve estetik duyarlılığı gelişmiş insanlar iyilik ve güzellik gibi üst değerleri severler; buna karşılık değerlerin yeterince kavranıp hazmedilmediği durumda ben merkezlidir.³⁴²

"Onlar(Muhacirler)dan önce, yurdu hazırlayıp iman sahibi olanlar(Ensar) kendilerine hicret edip gelenleri severler. Onlara verilen ganimetten dolayı nefislerinde bir kıskançlık duymazlar, onları kendilerine tercih ederler. Velew ki, kendilerinde ihtiyaç içinde olsa bile! Kim nefsinin hırsından korunursa, işte onlar felaha erenlerin tâ kendileridir."³⁴³

Kur'an da bu ifadelerle Ensar'ın şahsında kendini bulan isâr sağlıklı bir toplumun ana esaslarından biridir. Toplumun her bunalımının altında yatan benlik ve bencillik duygusunun silinip yerine biz fikrini koyan bu anlayış Medine'de yeşeren mümtaz İslam toplumunun güç kaynağıdır.

Ayet ilk olarak toplumu yücelten "isâr"ı zikrettikten sonra nifak ve düşmanlıkların baş sebebi olan "şuhh"a deyinmekte ve ondan kurtulmayı felah sebebi olarak

³⁴⁰ Buhârî, "Cihâd", 80,

³⁴¹ Çağrıncı, Mustafa, Gazali'ye İslam Ahlakı, s.139-143

³⁴² Çağrıncı, Mustafa, İsar mad., T.D.V İ.A., 22/490-491

zikretmektedir. Şuuh Arapça'da hasislik, cimrilik için kullanılır. Ancak bu kelime ayetteki gibi nefse izafe edildiğinde anlamı çok daha kapsamlı olur. Böyle bir kimse, dar görüşlü ,korkak, haset eden, pinti, hodbindir. Cimriden daha geniş anlamlıdır.³⁴⁴

Zenginliklerinden dolayı toplumda üst düzeylere gelerek seçkin seçkin zümre içerisinde yer alan kimseler, toplumu düşünmez,kendi dışında kalanları ezer, onları kendi hizmetinde çalıştırır ama emeklerinin karşılığını vermezse toplum büyük sosyal patlamalara sahne olur ve neticede ya toplum içinde dönüşümler yaşanır ya da dışarıdan gelen bir saldırıyla çöker³⁴⁵Bencil medeniyetler geniş manasıyla ham insanı temsil eder.Onun yüceltilmiş içgüdülerini ve eğitilmemiş duygularını taşırlar.Bu itibarla bu medeniyetler,yüce ulvi gayelere cihanşumul ideallere hazır değildirler.³⁴⁶

İnsan ,diğer insanlarla beraber toplu halde yaşamak zorunda olan sosyal bir varlıktır Tevazu;ilim makam ve malca kendinden aşağı olanlara karşı kişinin kendisinde bir üstünlük görmemesidir³⁴⁷.

Tevazu kişinin ,Cenabı Hakk'ın büyüklüğünü ve kendi aczini anlamak esası üzerine nde gelişen fikre dayalı bir duygudur.³⁴⁸.büyüklenmenin zıddı olup,şeref ve yükselmenin merdivenidir.Peygamberimiz şöyle buyurmuştur;’Tevazu ,kişiyi ancak yükseltir.O halde mütevazi olunuz ki,Allah da sizi yükseltsin’’³⁴⁹

İnsanın toplumdaki mevki ne olursa olsun ,münasebetlerinde dostça ve kardeşçe olmalıdır.Karşısındaki insana şefkat ve merhametle ,tevazu ve alçakgönüllülükle davranmalıdır.Kibir ve gururdan kaçınılmalıdır.İnsanlar arasındaki üstünlük ancak takva iledir.peygamberimiz bunu veda hutbesinde şöyle dile getirmiştir.”...Ne arabin aceme,ne acemin araba ,ne kırmızının siyaha ,ne de siyahın kırmızıya bir üstünlüğü

³⁴³ Haşr,59/9

³⁴⁴ Mevdudi,Tefhim'ül Kur'an,6/211.Elmalı,a.g.e.7/504

³⁴⁵ Okumuş,Ejder,Kur'an da toplumsal çöküş,s,45

³⁴⁶ Daryal ,Ali Murat,Medeniyetler ve Mesajları,s,80

³⁴⁷ Akseki,Ahmet Hamdi,Ahlak Dersleri,s.163;Kınalızade,Ali,Ahlak-ı Alai,,s101,102

³⁴⁸ Bayraktar,Faruk,İslam eğitiminde öğretmen ve öğrenci münasebetleri,s.282

³⁴⁹ İbn Abdi' Berr,Caminu Beyami'l iim ve fadlih, 1/71

yoktur.Üstünlük ancak takva iledir.Allah'a göre en üstününüz,O'ndan en çok korkmanızdır. ”³⁵⁰

Allah'ın halis kullarının yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüdüklerini Kur'anı kerimde şöyle belirtiyor.”Rahmanın o kulları ki,onlar yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler,cahillere kendilerine (hoşlanmadıkları bir)laf attıkları zaman ,selam derler.(Sözün doğrusunu söyler ve onlarla çatışmazlar. ”³⁵¹

Her fazilette olduğu gibi tevazuda da itidale dikkat etmek gerekir.Tevazu ve vakar,bir denge halidir.İfrat ve tefriti kişide hoşlanılmayan iki kötü hasletin gelişmesine ve yerleşmesine vesile olur.Çünkü vakarın ifratı kişiyi kibirli olmaya sürüklediği gibi,tevazunun ifratı da insanı zillere sürükler.Bu sebeple büyük bir seciye olarak,özellikle teşvik ve tavsiye edilmiştir.

Cenabı hak insanı topraktan yaratmıştır.Toprak gibi gönülsüz ve mütevazi olunmalıdır.Madem topraktan yaratıldık,ateş gibi yakıcı ve inatçı olmaya gerek yoktur.Bundan dolayı kibir ve gurur kötü huylardandır.İnsanların bu kötü huylardan uzak kalmaları gerekir.

Toplumlarında insanlar genellikle kendi istek ve çıkarlarını ön planda tutar, her zaman "önce benim rahatım, zevkim, konforum gelir" düşüncesiyle hareket ederler. Fedakarlık ise, bu insanların nefesine çok zor gelir. Nefsin bu zayıflığından kurtulmak ancak imanı kavramak ve kur'an ahlakını yaşamakla mümkün olur.Allah'ın kuranı kerimde emrettiği , ahlak anlayışını kavrayan bir kimse ,hayatın her anında fedakarlık gösterebilecek bir yapıya ulaşabilir.

Çünkü Allah;”...Kim nefsinin bencil tutkularından (ya da cimri tutumundan) korunursa ; işte onlar felah(kurtuluş) bulanlardır.”³⁵²ayetiyle dünyada ahirette insanları kurtuluşa yönlerecek olan tavrın nefislerin bu kötü özelliğinden sakınmak olduğunu bildirmiştir. Müminin gösterdiği bu fedakarlığa karşılık ,Allah kendisini dünyada iyilik ve güzellikle

³⁵⁰ Diyanet Dergisi,sy.110,s.82

³⁵¹ El-Furkan 25/63;Konu ile ilgili ayetler için bkz.El-isra, 17/37;El- Lokman 31/18

³⁵² et-Tebagün /16

mükafatlandırarak, Ahirette de sonsuza dek benzersiz nimetlerle ödüllendirecektir. Allah bu güzel davranışlarda bulunanları Kur'an da şöyle müjdelemektedir. "Güzellik yapanlara daha güzeli ve fazlası vardır. Onların yüzlerini ne bir karartı sarar, ne bir zillet, işte onlar cennetin halkıdır; Orada süresiz kalacaklardır." ³⁵³

Fakat fedakarlık deyince, sadece insanın maddi anlamda sahip olduklarından, ihtiyacından fazlasını başkalarına vermesi gelmemelidir. Kur'an da bildirilen fedakarlık hayatın tümüne hakim olan ve inancın gücünden kaynaklanan bir hayat şeklidir. Bu fedakarlık çerçevesinde her komuya karşı vicdani bir duyarlılık içerisinde olmasını gerektirir.

Egoist tavırlar uyanıklık olarak görülürken, fedakarlık genelde saflık olarak yorumlanır. Oysa Allah'a iman eden ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için fedakarlıkta bulunan biri için fedakarlık hem büyük bir kazançtır, hem de güzel bir ibadettir.

Müminlerin fedakarlık anlayışları bir ayette şöyle bildirilir:

"Kendileri, ona duydukları sevgiye rağmen yoksula, yetime ve esire yedirirler. "Biz size, ancak Allah'ın yüzü (rızası) için yediriyoruz; sizden ne bir karşılık istiyoruz, ne bir teşekkür. Çünkü biz, asık suratlı, zorlu bir gün nedeniyle Rabbimizden korkuyoruz." Artık Allah, onları böyle bir günün şerrinden korumuş ve onlara parıltılı bir aydınlık ve bir sevinç vermiştir." ³⁵⁴

Yaptığı fedakarlığın karşılığında, ayette de bildirildiği gibi, Allah'ın rızasını ve parıltılı bir aydınlık ve sevinç" duyacağı ahiret nimetlerini kazanacağını bilen bir mümin için, feda ettiklerinin hiçbir önemi kalmaz. Geçici, kısa ve eksikliklerle dolu bir hayatta insanın en sevdiği mal varlığının dahi, Allah'ın hoşnutluğunun ve bunun karşılığında vereceği cennet hayatının yanında hiçbir değeri ve güzelliği yoktur. Buna iman eden müminler, yaptıkları fedakarlık ne kadar büyük olursa olsun ne bir takdir beklerler ne de diğer insanları minnet altında bırakırlar.

³⁵³ Yunus /26

³⁵⁴ el- İnsan Suresi, 76/8-11

Bütün bunların yanında Allah, kendi rızası için fedakarlıkta bulunanlara dünyada da bolluk ve bereket vaat eder, verdiği fazlasını o kişiye bağışlar. Allah bu vaadini ayetlerinde şöyle bildirir:

Allah'a karşılığını çok arttırma ile kat kat arttıracığı güzel bir borcu verecek olan kimdir? Allah, daraltır ve genişletir ve siz O'na döndürüleceksiniz.³⁵⁵

Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir. Allah, dilediğine kat kat arttırır. Allah (ihsanı) bol olandır, bilendir. Mallarını Allah yolunda infak edenler, sonra infak ettikleri şeyin peşinden başa kakmayan ve eziyet vermeyenlerin ecirleri Rableri katındadır, onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.³⁵⁶

Allah'a ve ahirete inanmayanlar içinse fedakarlığın her türlü büyük bir kayıp, kendilerinden ve çıkarlarından önemli bir eksilmedir. İnançsız olduktan için, aslında kendilerine büyük kazanç olacak güzellikleri çirkin ve kayıp olarak görürler. Egoizmin, malını ve parasını elinde sıkı sıkıya tutmaya çalışmanın sıkıntı ve gerilimini yaşarlar. Evlerinde otururken dahi sürekli bir huzursuzluk içindedirler. Eşyalarının yıpranması, yiyeceklerinin tükenmesi, dostlarının ziyareti bu insanlar için hep bir eziyet ve zahmet konusudur. Kötü ahlakları ile kendi kendilerine zulmeder, güzel ahlakın getireceği huzur ve bereketten mahrum kalırlar.

Dünya hayatını geçici menfaatlerini Allah'ın rızasına tercih ederek fedakarlıktan vazgeçenlerin dünya ve ahirette büyük kayba uğrayacakları kur'an da bildirilmiştir. '...Sonra Kitab'ı kullarımızdan seçtiklerimize miras kıldık.Artık onlar ki zulmeder,kimi orta yoldadır,kimide Allah'ın izniyle hayırlarda yarışır..'357

³⁵⁵el- Bakara , 2/245

³⁵⁶el- Bakara , 2/261-262

³⁵⁷ el-Fatır /32

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanın kendini tanıması için kendisinin farkında olması gerekmektedir. Bu da kimlik, kişilik ve benlik duygularının gelişimi ile gerçekleşir. Duygu, düşünce ve davranışların uyumlu bir bütün oluşturması kişiliği oluşturur. Kimlik ise, bireyselliğimizi tanımlamakta kullandığımız, bizi başka bireylerden farklı kılan özelliklerin bütünüdür. Kişilik duygusu da insanın, kendisinin farkında olması ve kendine hakim bulunması ile gelişir. Kişiliğimiz toplumda oynadığımız rollere göre farklılık gösterir. Kişiliğimizi dıştan etkileyen unsurlar zaman, eğitim ve yaşanan deneyimlerdir. Bir yandan zamanın akışı ile kişiliğimizin derinliğinde bazı değişiklikler gerçekleşmekte, öte yandan onun bir ve aynı olma görüntüsü doğmaktadır. Eğer bu durum olmasa, kişiliğimizden bu derece emin olamazdık.

Benlik insanın kendi kişiliğine ilişkin kanularının toplamı, insanın kendini tanıma ve değerlendirme biçimidir. Böylece insan benliğini tanır. İnsanın kendisi hakkında yeterli bilgilere sahip olabilmesi için “amacım nedir?” “neler yapabilirim?”, “nelere inanmalıyım?” gibi sorulara açıklık getirmesi gerekir. Kendi sınırlarının farkına varamayan insan, başka varlıkların da sınırını çizemez.

İnsan denen bütünüün akıl, kalp ve nefis, ego, düşünce duygu ve davranış gibi güçlü mekanizmalardan oluşmuş olduğunu düşünmek, onu tanıma işlemini kolaylaştıracak olan bir yöntemdir. Bu mekanizmaların her birinin insan üzerinde bir etkisi vardır ve sürekli birbiri ile etkileşim halindedirler.

Kimi zaman duygularımızın etkisi altında kalarak bazı kararlar veririz. Bunların akıl ürünü fikirler olduğunu sanmak, kişi için büyük bir tehlike doğurur. Çünkü mantığın ve hislerin hassasiyeti birbirinden çok farklıdır. Duygular adeta insanın egosunun bir tezahürüdür ama düşünce ve mantık insanın sosyal davranışlarda bulunmasını temin eder, hatta kimi zaman insan bu bağlamda kendi menfaatlerini hiçe sayabilmektedir.

İçimizde ve dış dünyamızda doğru düşünme ve akıl kullanma yeteneğimizi engelleyen bazı çeldiriciler bulunmaktadır. Kararlarımızı ve davranışlarımızı etkileyen ve biri

duygusal, diğeri akılcı olan iki tür zihinden söz etmemiz mümkündür. Hislerimiz yoğunlaştıkça duygusal zihin devreye girer ve akılcı zihin etkisini yitirir. Aslında bu iki tür zihin çoğunlukla uyum içinde olurlar ve birbirlerinin işleyiş tarzına katkıda bulunurlar. Ancak tutkular bu dengeyi sarstığı zaman, duygusal zihin akılcı zihne üstünlük sağlar.

Burada iman değeride unutulmamalıdır. İnsanı ben-merkezli düşünen bir yaratık olmaktan kurtarıp bambaşka bir şekle dönüştürme gücüne sahiptir. Böylece dünyayı dar bir çizgiden seyreden kişinin görüş alanı olabildiğine genişler. bu durum hem insanın iç dünyasına yansiyarak oraya huzur getirir, hem de diğer insanlarla olan ilişkileri güzelleşir. Artık bu imanlı kimse insan ilişkilerini bozacak güçteki öfkesini kontrol altında tutabilen, haset etmeyen, kibirlenmeyen, başkalarının duygularını anlayan, onları hoşgören, onlar için fedakarlıkta bulunan, affedici olan bir insan haline gelir.

Bütün bu güzellikler bir anda sihirli bir değnek değmiş gibi gerçekleşmeyebilir. Önemli olan insanın kendisine hedef olarak bu modeli benimsemesi ve bu hedefe ulaşmada Kur'an'ın rehberliğinden istifade edebilmesidir.

Kur'an'ın rehberliği insanın kendisini tanımada büyük bir rol oynarken, kendini tanımanın da dini yönde insana sağlayacağı bazı kazançlar bulunmaktadır. Her iki durum birbirini karşılıklı etkilemektedir.:

Nefs kelimesinin düşünce merkezine, belki de içe, deruna delalet ettiği düşünülebilir. Ayrıca Kur'an'da pek çok yerde nefis, beşeri varlık, beşeri şahsiyet anlamlarında kullanılmıştır.

Nefsin değişim ve gelişime müsait olması, onun eğitilebilirliğine işaret etmektedir. Yüce Allah'ı tanımakla mükellef olan kul, aynı zamanda kendi nefsini de tanımalıdır ki bu suretle kendisinin fani bir varlık oluşuna dayanarak, Allah'ın baki olduğunu bilmiş olsun. İnsan kendi hakkında gerçek bilgilere ulaştığı müddetçe Allah'a yaklaşacak ve O'na kul olma, O'na itaat etme gereğini duyacaktır. Biz Allah'ın varlığını ancak

yarattığı şeylere bakarak bilebiliriz. Tıpkı kâinat gibi insanın yaratılışındaki mükemmellik de Allah'ın sonsuz kudretinin delillerindedir.

Dinden yüz çevirmek ve kendi kendine yeterli olduğunu düşünmek, insanın kendini henüz yeterince tanımıyor oluşunun bir göstergesidir. Kendini bilmeyenin rabbi kendisi olur. Böyle bir kimse kendine tapar hale gelir, olayları geniş bir zaviyeden görmek yerine, kâinatı milimetrik bir çatlaktan seyretmek zorunda kalır.

Kendini bilen kişi nefsanîyetini tefrik etmiş olur. İnsan nefsanî bir yaratıktır, bencildir, cahildir, içgüdüsel bir varlıktır. Duygularının esaretinde kalabilir. Bunları bilmek, samimiyetle ortaya koymak, nefsanîyetin tefriki demektir. Bu noktadan sonra insanın nefsin üstesinden gelmeye, onu terbiye etmeye çalışması gerekmektedir.

Kendini tanıyan kişi iç aleminde özgürlüğü yakalama imkânını da elde eder. Bu özgürlük iç alemimizde aklın, gönlün ve iradenin; nefsin baskılarından kurtularak insana hakim olması ve insanın kendi iç dünyasında tarafsız bir şekilde gözlem yapabilmesi özgürlüğüdür.

Kur'an insanın önünü aydınlatan bir nurdur. Pek çok konuda olduğu gibi, insanın kendisini tanıması konusunda da insana rehberlik edebilecek bir güce sahiptir. Kur'an'ın ışığı olmadan insanlar kendi iç âlemlerinde rahatça dolaşamazlar ve kendilerini tanıma konusunda yeterli başarıyı gösteremezler.

Kendini tanımak isteyen bir insana bazı önemli çıkış yollarını göstermek istediğimiz bu çalışmanın sonunda, din eğitimi çerçevesinde insanın bu dünyadaki konumuna kısaca ibir göz atalım; İnsanın yaşama süresi içinde gerçekleştirmesi gereken bir görev, sırtına yüklenmiş olan bir sorumluluk vardır. Bu arada o, bu görevi gerçekleştirecek yeteneklere ve imkânlarla da sahiptir. Fakat önünde duran bazı çeldiriciler vardır İnsana verilmiş olan bilgi ve bu bilgileri işleyecek olan akıl ve kalp oluşumları, insanı doğru yola ileterek, onun görevini başarıyla tamamlanmasını sağlayacak pozitif değerlerdir. Nefs oluşumunun insanı yönelttiği yönde ise insanın insanlığını kaybetmesine neden olabilecek negatif değerler yer alır. İnsan bu iki uç arasında yer alan, bu iki uç arasında

gidip gelen, bu iki uç arasında sürekli bir şeyleri tercih eden bir varlıktır. Onun bu hali, iyi ve kötüden yana değişimde bulunabilen kalbin halini andırır. Akıl ve nefis çatışması arasında kalan kalp cevheri gibi, insan da büyük bir çatışma alanı içinde bulunmaktadır. Kendini tanımaya çalışan bir kimse, içinde bulunduğu bu durumun farkına vararak, hareketlerini ve gidişatını bu gerçeğe göre düzenlemeye çalışır. Bu iki ucun insanı hangi noktalara ulaştıracağına bilincindedir. Aslında bu konuda sadece bilgi sahibi olmak yeterli değildir. İnsan bu bilgi çerçevesinde iradesini kullanmalı, bilgiyi eyleme dönüştürmelidir. Bilgi ve eylem insanın gelişimini sağlayacak ve ona özgürlüğü kazandıracak olan ana öğelerdir.

KAYNAKLAR

- ACLÜNİ, Muhammed;** Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas. Tsh: Ahmed Kalaş, Haleb: Mektebetü'l-Türasi'l-İslam, 162/1749.
- ADLER, Alfred;** İnsanı Tanıma Sanatı, Çeviren; Kamuran Şipal, 3. Baskı, İstanbul, 1997.
- ADLER, Alfred;** İnsan Tabiatını Tanıma, Çeviren: Ayda Yörükan, İstanbul, 1997.
- ADLER, Alfred;** Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme (Üstünlük ve Toplumsal ilgi), çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1983.
- AKÇAY, Mustafa,** Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu (Fetret Ehli Örneği), Işık Yayınları, İzmir, Kasım 2000.
- ALTINTAŞ, Hayrani,** İbni Sina Metafiziği, A.Ü.İ.F Yayınları, Ankara, 1985.
- ALTINTAŞ, Hayrani,** İbni Sina'da Arif ve İrfan kavramları, Ankara, 199
- ALTINTAŞ, Hayrani,** İnsan ve Psikoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- ALTINTAŞ, Hayrani,** Tasavvuf Tarihi, A.Ü.İ.F Yayınları Ankara 1984.
- ARDOĞAN Recep,** Kuran Ve İnsan Psikolojisi, 1998-Ankara
- ARMANER, Neda,** Din Psikolojisine giriş, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- ASRAR, Ahmet,** Doğudan Esintiler, İstanbul, 1985.
- ATEŞ, Süleyman,** Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

AYDIN, Hayati, Kur'an'la İnsan Psikolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.

AYDIN, Mehmet, Din Felsefesi, İzmir, 1990.

AYDIN, Mehmet; Din Felsefesi. D.E.Ü. Yayınları, İzmir, 1987.

BAŞARAN, İbrahim Ethem, Eğitim Psikolojisi, Ankara, 1996.

BAYMUR, Feriha, Genel Psikoloji, İstanbul, 1994.

BEYDAVİ, Envaru't Tenzil Ve Esraru't Tevîl, 1997- Beyrut

BERGER, Peter; Dinin Sosyal Gerçekliği, Çeviren: (Ali Coşkun), İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan; Din Sosyolojisi Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985..

BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahih-i Buhari, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

BUTİ, SAİD RAMAZAN, Kur'an Eğitiminin Eşsiz Metodu, (trc. Şükrü Özen), İstanbul, 1987.

BUTİ, SAİD RAMAZAN, Kur'an'da İnsan ve Medeniyet, (trc. Resul Tosun), İstanbul, 1987.

BUTİ, SAİD RAMAZAN, İslam Akaidi, Çeviren: M.Yolcu, M.Altınalan, İstanbul, 1983.

CANSEVER, GÖKÇE, İçimdeki Ben, Freud Görüşünün Açıklanması, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1976.

- CARREL, Alexis, İnsan denen Meçhul, Çeviren:(Refik Özbek), İstanbul, 1990.**
- CLARK, Tom, Terapist Olarak Freud, (Çev. Nevzat Karakoç), Alkım Kipaçılık-yayıncılık, Ankara, 1992.**
- CÜCELOĞLU, Doğan, İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları, Resmi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1996.**
- CÜCELOĞLU, Doğan, Yeniden İnsan İnsana, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 2000.**
- ÇAĞRICI, Mustafa , Gazali'ye Göre İslam Ahlakı , Ensar Neş., İstanbul 1982**
- ÇAMDİBİ, Mahmut; Din Eğitiminin Temel Meseleleri, İFAV, İstanbul, 1994.**
- ÇAPLI, Orhan, İnsanın İç Dünyası, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992**
- DARYAL, Ali Murat, Dini Hayatın Psiko-Sosyal temelleri, İstanbul 1994.**
- DARYAL, Ali Murat, Medeniyetler Ve Mesajları, 1997-istanbul**
- DEĞMİRCİ, Muhsin, Kur'an'ın Temel Konuları, İFAV, İstanbul, 2000.**
- DODURGALI, Abdurrahman, İbn Sina Felsefesinde Eğitim, İstanbul, 1996.**
- EKİN, Yunus; Kur'an'a Göre İnançsızlık, ışık Yayınları, 2001.**
- EKİN, Yunus; Kur'an'ın Temel Konuları, İFAV, İstanbul, 2000.**
- EL BEHİY, Muhammed, İslam Düşüncesinin İlâhi Yönü, Çeviren: Sabri Hizmetli, Ankara, 1992.**

EL-BUHARİ, Muhammed b. İsmail, Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Ebu DAVUD, Süleyman El'eş'ases-Sicistani Sünenu Ebu Davud, İstanbul, 1401/1981

ENÇ, Mithat, Ruh Sağlığı Bilgisi, İstanbul, 1979.

ENÇ, Mithat, Ruh Sağlığı Bilgisi, M.E.B., 2. Baskı, İstanbul, 1961.

EN-NESAİ, Ebu Abdirrahman, Sünen-i Nesaî, Tahkik: Bedrettin Çetiner, İstanbul 1992

ER, İzzet, Din Sosyolojisi, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998

FIRAT, Erdoğan; Eğitim Psikolojisi, Tin Yayınları, İzmir, 1989.

FOERSTER, Wilhem., İyi İnsan İyi Vatandaş, Tercüme: Veysel Uysal, İstanbul, 1991.

FRAZER, James; The Golden Bough, Wordsworth Edition Ltd., Hertfordshire, 1993.

FREUD, Anna, Ego Savunma Mekanizmaları, Çeviren; Yeşim Erim, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1989.

FREUD, Sigmund; Amatör Psikanalizi, Çeviren : Muammer Sencer, Bozak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1974.

FREUD, Sigmund; Freud'un Psikanaliz Yöntemi, Çeviren; Kamuran Şipal, Bozak Yayınları, Psikanaliz nedir ve Beş Konferans, 1. Baskı, İstanbul, 1975.

FREUD, Sigmund; Grup Psikolojisi ve Ego Analizi, Çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1995.

- FREUD, Sigmund;** Günlük Yaşamın Psikopatolojisi, Çeviren, Şemsa Yeğın, Payel Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1996.
- FREUD, Sigmund;** Musa ve Tektanrıçılık, Çeviren; Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1995
- FREUD, Sigmund;** Psikanaliz ve Uygulama, Çeviren; Muammer Sencer, Say Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1995.
- FREUD, Sigmund;** Psikanalize Dair Beş Ders, Çeviren M. Şekip Tunç, 3. Baskı, İstanbul, 1948.
- FREUD, Sigmund;** Psikanalize Giriş Dersleri, Çeviren: Selçuk Budak, Ankara, 1994.
- FREUD, Sigmund;** Psikanalize Karşı Diretişler, Çeviren Kamuran Şıpal, BozakYayınları, Psikaniliz Nedir ve Beş Konferans, 1. Baskı, İstanbul, 1975
- FREUD, Sigmund;** Psikanalize Toplu Bir Bakış, Çeviren Kamuran Şıpal, Bozak Yayınları, Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans, 1. Baskı, İstanbul, 1975
- FREUD, Sigmund;** Psikanalize Yeni Giriş Dersleri, Çev: Selçuk Budak, Öteki Kitabevi, Ankara, 1994.
- FREUD, Sigmund;** Totem ve Tabu, Çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1995.
- FREUD, Sigmund;** Uygarlığın Huzursuzluğu, Çeviren; Haluk Barışcan, Metis Yayınları, Ankara, 1999.
- FROMM, Erich;** Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları, Çeviren; Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul, 1993.

FROMM, Erich , Hürriyetten Kaçış , Çev. Ayda Yörüken , 3.Baskı Tur Yay. , İst 1982

FROMM, Erich, Psikanaliz ve Din, İnsan Bir Tanrı mı? Çeviren Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul, 1991.

GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, İhyau Ulumu'd-Din, Çeviren: Ahmet Müftüoğlu, İstanbul, 1982.

GENÇTAN, Engin; Psikanaliz ve Sonrası, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1993.

GÜNAY, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

HANBEL, Ahmed b.; Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

HORNEY, Karen; Kendi Kendine Psikanaliz, Çeviren; Selçuk Budak, Öteki Yayınları, 3. baskı, Ankara, 1995.

HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

HUCVİRİ, Ali bin Cullabi, Keşf'ul Mahcup (Hakikat Bilgisi), Çeviren; Nuri Gençosman, İstanbul, 1990.

İBN KESİR, Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim, Kahire, ts.

İBN MANZUR, Lisan'ul Arab, Beyrut, 1970.

İBN MANZUR, Muhammed b. Müerrem; Lisanu'l-Arab, Daru's sadr, Beyrut, 1990.

İKBAL, Muhammed, İslamda dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Çeviren: Ahmet Asrar, İstanbul, 1984.

İSFEHANİ, Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed Ma'ruf Ragıb; el-Müfredât fi garibi'l kur'an, Daru'l Marife, Beyrut, Tarihi yok.

İBNI HALDUN, Mukaddime, Çev:Süleyman Uludağ, -İstanbul,1996

İZUTSU, Toshiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, Çeviren; Süleyman Ateş, İstanbul.

JONES, Ernest, Psikanaliz, Çeviren; İzzettin Şadan, Sebat Basımevi, İstanbul, 1941.

KARADENİZ, Osman, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.Ü.İ.F. Dergisi, İzmir, 1992.

KAŞANİ, Abdürrezzak, ıstilahatüs Sufiyye, Kahire, 1981.

KERSCHENSTEİNER, Gerard, Karakter Kavramı ve Terbiyesi, Çeviren; Hasan Fehmi Kanad, Ankara, 1954.

KILAVUZ, Saim Ahmed, İman-Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990

KILIC, Sadık; Benliğin İnşası, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

KRECH, David; Richard Crutchfield, Sosyal Psikoloji Çev. Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

KUPER, Adam; İlkel Toplumun İcadı ve Bir İllüzyonun Dönüşümleri, Çeviren; İsmail Türkmen, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

KUŞEYRİ, Abdülkerim, Risale-i Kuşeyriye, Çeviren; Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.

KUTUB, Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler, Çeviren: Bekir Karlığa, İstanbul, 1992.

KUTUB, Muhammed, İslam Düşüncesinde Sanat, Tercüme: Akif Nuri, İstanbul, 1979.

KUTUB, Muhammed, İslâma Göre İnsan Psikolojisi, Tercüme: Akif Nuri, İstanbul, 1977.

KUTUB, Muhammed, İslam da Fert ve Cemiyet, Çeviren: Mehmet Süsler, İstanbul, 1985.

KUTUP, Muhammed; İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdlr, Çeviren Bekir karlığa, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.

KUTUP, Seyyid, Fi Zilalil Kur'an, trc: M. Emin Şavaş, İsmail Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, ts

LAHBABİ, M. Aziz, İslam Şahsiyetçiliği, Çev. İsmail Hakkı Akın, İstanbul, 1972.

MARDİN, Şerif; Din ve İdeoloji, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

MÜSLİM, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac; es-Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin; Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi. Çeviren: Ahmed Davudoğlu, Sönmez Yayınları 2. baskı, İstanbul, 1977.

NADİM, Macit; Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, 1992.

NASR, Seyyid Hüseyin, Batı Felsefesi ve İnsan, Çeviren; Selahattin Ayaz, İstanbul, 1980.

NORMAN, Munn, Psikoloji, Çev: Nahid Tendar, MEB Yayınları, Ankara, 1975.

NURSI, Said, Sözlür, Sözlür Yayınvevi, İstanbul, 1977.

OKUMUŞ, Ejder, Kurân 'da Toplumsal Çöküş-İstanbul, 1995

ÖZBAYDAR, Belma; Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

ÖZGÜ, Halis, Psikoloji Dünyasının Üç Büyükleri Freud-Adler-Jung, Mart Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1994.

ÖZGÜ, Halis, Şahsiyet, İstanbul, 1969.

PAZARLI, Osman, Din Psikolojisi, remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1982.

PAZARLI, Osman; Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

PEKER, Hüseyin, Çocuğun Dini Eğitiminde Medya, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, İSAV, İstanbul, 1998.

PEKER, Hüseyin; Din Psikolojisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun, 1993.

RAZİ, Fahrüddin; Tefsir-i Kebir, Çeviren Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç vd., Akçağ Yayınları, Ankara, 1995

SAYAR, Kemal, Bir Bilim Olarak Psikiyatri, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.

ŞENTÜRK, Habil, Din Psikoloji, Esra Yayınları, Konya, 1997.

ŞENTÜRK, Habil, İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişmesindeki Fonksiyonu, DEÜİFD, II, İzmir, 1985.

ŞENTÜRK, Habil; Psikoloji açısından Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı, Bahar Yayınları, İstanbul, ts.

TİRMİZİ, Ebu isa, Sünen-İ Tirmizi Tahkik: M.Fuad Abdalbaki, 1992-İstanbul

TOPÇU, Nurettin; Ruh Bilim Psikolojisi, Üçler basımevi, İstanbul, 1949.

TOPÇU, Sedat; Freud Skolostiği'ne Takdim, Çeviren, Fikret Gökdemir, Çetin Ertürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

TUNÇ, Mustafa Şekip, Psikanalize Dair Beş Ders Çevirisine Önsöz, 3. Baskı, İstanbul, 1948.

TUNÇ, Mustafa Şekip; Psikolojiye Giriş, İstanbul, 1949.

TURA, Saffet Murat, Freud'dan Lacon'a Psikanaliz, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1989.

UYSAI, Veysel, Din Psikolojisi Açısından dini tutum davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İstanbul, 1996.

UYSAI, Veysel, Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri MÜİFVY., İstanbul, 1996.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, İslam Felsefesi, İstanbul, 1993.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Dini Sosyoloji, İstanbul, 1943.

YAVUZ, Kerim; Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

YAVUZ, Kerim; Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, Atatürk Üniversitesi

Yayınları, Erzurum, 1987.

YAZICIOĞLU M. Sait; Maturidi ve Neseî'ye Göre, İnsan Hürriyeti Kavramı;
Ankara, 1988.

**YAZIR, Elmalı Muhammed Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, (Sadeleştirilenler; İsmail
Karaçam, emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım,
İstanbul, t.s.**

ZEMAŞERİ, Ömer Bin Muhammed, El Keşşaf An Hakaiki 't Tenzil, Beyrut 1997

DİĞER KAYNAKLAR

AÇIKEL, Yusuf, Nefsini Bilen Rabbini Bilir, Hadis Mi, Kelam-ı Kibar mı? Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl, 1998.

AYDIN, Mehmet, İkbâl'in Felsefesinde İnsan, A.Ü.İ.F dergisi,c.29, Ankara 1991

BÜYÜK LUGAT, Heyet, Türdav Yayınları, İstanbul, 1990.

BOLAY, Süleyman Hayri, Felsefi Doktrinler sözlüğü, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1990.

CEVİZCİ, Ahmet; Felsefe Sözlüğü, Poradigma Yayınları, İstanbul, 2000

BUDAK, Selçuk; Psikoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2000

HANÇERLİOĞLU, Orhan, İslam İnançları Sözlüğü, İstanbul, 1984.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; Felsefe sözlüğü, İstanbul, 1989.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; Ruhbilim sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

İSLAM Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul, 1996.

ULUDAĞ Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1991.

MEDİCANA Genel Sağlık Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 1993.

MUTÇALI, Serdar; Arapça-Türkçe sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul.

ŞÜKÜN, Ziya, Farsça-Türkçe lugat, İstanbul, 1944

UYSAL, Veysel, Dini Hayat ve Şahsi Özellikler (Bir Alan Araştırması), Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Namık Onsekizođlu 1976 yılında Sakarya ili Hendek ilçesinde doğdu. Adapazarı Sabihahanım İlkokulu'ndan sonra Adapazarı İmam Hatip Lisesi'ni 1994 yılında bitirdi. 1995 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı. 2000 yılında mezun oldu. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri "Kelam" bölümünde yüksek lisansa başladı. İki yıl Adapazarı Özel Enka Okulları'nda görev aldı.İki yıldan beri de Özel Sakarya Eğitim Kurumları'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği yapmaktadır. Evli ve bir kız babasıdır.

